

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EMİR KİP(LİK)İ ÜZERİNE

Fevzi KARADEMİR*

ÖZET

Türkçe gramer çalışmalarında emir kip(lik)i ile istek kip(lik)i bağımsız iki ayrı kip(lik) olarak değerlendirilmekte, ancak birçok çalışmada, konuyu açıklamak üzere verilen örnekler, söz konusu kip(lik)lerin işaretledikleri kavramsal alanların ayrımını ortaya koyacak nitelikte olmamaktadır.

Emir kip(lik)inin işaretleyicileriyle ilgili bilgiler, kaynaktan kaynağa farklılık göstermekte, kimi kaynakta, *emir, hiçbir biçim birim kullanılmadan sağlanır* denirken, kimisinde ikinci tekil kişi hariç, diğer kişilerde, emir ve kişiyi birlikte işaretlediği bildirilen biçim birimler sıralanmaktadır. Yine, bazı kaynaklarda, kişinin kendi kendine emir veremeyeceği, dolayısıyla birinci kişi emir çekiminin olmadığı bildirilirken, bazılarında bu görüşün aksi savunulmaktadır. Sayılan tutarsızlıklar/çelişkiler, yaklaşım farklılıklarından kaynaklanan karmaşa, konunun öğretimini büyük ölçüde güçleştirmektedir.

Bu çalışmada, emir kip(lik)inin öğretimini güçleştiren söz konusu sorunlara açıklık getirilerek, sorunların çözümüne katkı sunmak amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle *kip, kiplik, görünüş, emir, istek* kavramları üzerinde durulmuş, daha sonra Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide istek kipinden bağımsız bir *emir kipinin* var olup olmadığı, bu kipin varlığına dayanak gösterilen örnekler üzerinden sorgulanmıştır. Ulaşılan verilerden şu sonuç çıkarılmıştır:

Emir, hiyerarşik bir ilişki düzeninde gerçekleşen özellikli bir istek türüdür. Konuşanın eylemin işlenmesiyle/işlenmemesiyle ilgili tutumunu yansıtan bir *kipliktir*. Bu kipliğin biçim bilgisel, sözlüksel, söz dizimsel ve bürünsel türlü işaretleyicileri vardır. Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide birincil işlevi *emir* bildirmek olan ve altı kişiye göre çekimi bulunan standart bir *kip* mevcut değildir. Gramer çalışmalarında *emir kipi* olarak sunulan *-AyIm, -Allm; -Ø, -Xn(Xz); -sXn, -sXnlAr* biçim dizisi bir *isteme kipi*dir. Emir bildirme, bu dizinin birinci tekil kişi çekimi hariç, diğer kişi çekimlerinin çok sayıdaki işlevlerinden sadece biridir.

Anahtar Kelimeler: kip, kiplik, emir, istek.

---

* Yrd. Doç. Dr., Türk Dili Eğitimi, El-mek: fkarademir@gantep.edu.tr

ON THE IMPERATIVE MOOD/MODALITY IN TURKISH

ABSTRACT

In the studies on Turkish grammar, the imperative mood/modality and the optative mood/modality are treated as two separate moods/modalities; however, in several studies examples given to explain this topic fail to highlight the distinction between the conceptual areas which are marked by the moods in question.

Information on markers of the optative mood/modality differ from one resource to another; in some resources, it is suggested that *imperative is expressed without using any morphemes*, while in others the morphemes which are thought to mark the imperative and the person together for all persons except for the second person singular are listed. Moreover, in some studies it is advocated that the person cannot give imperatives to himself/herself, thus there is no conjugation of the first person singular, but in other studies this idea is opposed. These inconsistencies/discrepancies and the complexity stemming from the differences in approaches hamper teaching of this subject to a great extent. In the present study, it was aimed to highlight the problems hampering teaching of the optative mood/modality and thus contributing to the solutions of the said problems. To this end, first of all the concepts of *mood*, *modality*, *aspect*, *imperative* and *optative* were examined, and then whether there was a distinctive imperative mood different from the optative mood in the period from Old Turkish to Modern Turkish was investigated over the samples supporting the existence of such a mood. The following result was concluded from the data that were gathered:

Imperative is a kind of featured desire which is achieved in an order of hierarchical relationships. It is a mood which reflects the speaker's attitude toward the carrying out the action or not carrying out it. This mood has morphological, lexical, syntactic and prosodic markers. In the period from Old Turkish to Modern Turkish, a standard mood the primary function of which was to express imperatives and which had conjugations of six persons did not exist. In fact, the structure, *-AyIm*, *-AlIm*; *-Ø*, *-Xn(Xz)*; *-sXn*, *-sXnlAr*, which was proposed as the imperative mood in studies of grammar is an optative mood. Expressing imperatives is only one of many functions of this structure in conjugations of different persons, except for the first person singular.

Key Words: mood, modality, imperative, optative.

Giriş

Dil, insan hayatının canlı aynasıdır. İnsanı, insan gözünün ulaşabildiği, akıl ve duygularının uzanabildiği her şeyi içine alır, yansıtır. İçindeki somut-soyut varlıkların çoğalmasıyla genişler, azalmasıyla daralır. Hayatla beraber değişir ve dönüşür. Dışardan bir müdahale olmadığı sürece bütün bu değişim ve dönüşümler, dilin kendi doğasına göre, bir düzen içerisinde gerçekleşir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Dünyada binlerce¹ dil bulunmaktadır. Bu dillerin, yukarıda sayılan ortak özelliklerinin yanı sıra, onları özgün kılan özellikleri/kuralları vardır. İnsanlar, maddi ve manevi değerlerinin taşıyıcısı olan, onları birbirleri ile bütünleştirerek millet haline getiren dillerinin sistemini tanımak ve tanıtmak isterler. Dillerinin sistemini çözerek bu sistemin bilgisini üretirler. Ürettikleri bilgi ile dillerinin gramerini oluşturup bilimini yaparlar. Bunun için türlü terimlendirme ve sınıflandırmalara giderler.

Ancak, sestən cümleye, biçimden anlama çok değişken olan dil sistemine yönelik üretilen terimler ve yapılan tasnifler, dille birlikte değiş(e)mediği için zaman içinde önemli ölçüde anlamsızlaşır. Buna, karşılık geldiği kavramı/konuyu yeterince yansıtamadığı için daha başta sakat doğan² terim ve tasnifler de eklenince, zamanla bir terim-tasnif sorununun yaşanması kaçınılmaz olur.

Bugün, Türkiye Türkçesi dil bilgisinin üretim ve öğretiminde de ses bilgisinden cümle bilgisine, biçim bilgisinden anlam bilgisine, bir terim ve tasnif sorunun yaşandığı bilinen bir gerçektir. Bu sorunlar, sadece ana dili Türkçe olanları değil, Türkçeyi öğrenmek isteyen yabancıları da doğrudan etkilemektedir. Söz konusu sorunların çözüme kavuşturulması, Türkçe dil bilgisinin daha sağlıklı üretimi, ana dili ve yabancı dil olarak öğretimi açısından önem arz etmektedir.

İşte, Türkçe gramerinin çözüm bekleyen başlıca sorunlarından birini, *emir kip(lik)i*³ oluşturmaktadır. Zira;

1. Emir ile istek ayrı kip(lik)ler olarak değerlendirilmekte, ancak birçok çalışmada, konuyu açıklamak üzere verilen örnekler, söz konusu kip(lik)lerin işaretledikleri kavramsal alanların ayrımını ortaya koyacak nitelikte olmamaktadır.

2. Emir kip(lik)inin işaretleyicileriyle ilgili bilgiler, kaynaktan kaynağa farklılık göstermekte, kimi kaynakta, *emir, hiçbir biçim birim kullanılmadan sağlanır* denirken, kimi

¹ Dünyada üç bin ile altı bin arasında farklı dil olduğu sanılmaktadır (Eker, 2006: 59).

² Bugün Türkçe dil bilgisi ile ilgili terim ve tasnif sorunun yaşanmasında, başka dillerin gramerlerini takliden ortaya çıkan, dolayısıyla daha başta sakat doğan terim ve tasniflerin rolü büyüktür. Bu durum, Türkçenin ve Türkçe gramerinin gelişim seyriyle doğrudan ilintilidir. Korkmaz'ın konuya ışık tutan açıklaması, özetle şöyledir: Türkçenin yapı ve işleyişini esas alan gramer çalışmaları geç ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, Osmanlı Devletinin sosyal-siyasal özelliklerinin bir sonucu olarak Türkçe-Arapça ve Farsçanın karışımı bir dil oluşmuş (Dil İnkılabına kadar *Lisân-ı Osmanî*, 1900'lü yıllarda aynı zamanda *Osmanlı Lisânı* olarak anılan bu dil, günümüzde yaygın olarak Osmanlıca/Osmanlı Türkçesi şeklinde adlandırılmaktadır.), dolayısıyla gramer yazarlığı Arapça ve Farsça temelinde sarf ve nahivlerle yol almıştır. Medrese dilinin Arapça olması çok sayıda Arapça gramerin yazılmasına yol açmış, 16-19. yüzyıllar arasında Bergamalı Kadri'nin *Müeyyessiretü'l Ulûm* (Yazım tarihi: M. 1530)'u ile Batılılar tarafından yazılmış gramer-sözlük arası bazı denemeler dışında Türkçenin (*Türkçe* adı ilk defa 1876 yılındaki Kanun-ı Esasî'de kayıt altına alınmıştır. bk. Koç, 2006: 6) yapısı ile ilgili ciddi bir çalışma ortaya konmamıştır. Tanzimat'la birlikte dilde millileşme düşünceleri belirmeye başlamış, 1851'de *Encümen-i Dâniş*'in kurulması ile Türkçe gramerlerin yazılması kararlaştırılmıştır. Bunun ilk ciddi meyvesi de Ahmet Cevdet Paşa ile Fuat Paşanın yazmış oldukları ve 1851'de yayımlanan *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eser olmuştur. Bu tarihten sonra, doğrudan Türkiye Türkçesini esas alan gramer eserleri gittikçe çoğalmış, ancak bu eserlerde de yine Arap (başlangıçta) ya da Batı gramerleri (1908'den sonra) örnek alınmıştır. Dil İnkılabından sonra taklide dayanmayan Türkçenin kendi yapı ve işleyişini esas alan gramerlerin oluşturulması düşüncesi benimsenmiş, bu yolda ciddi adımlar atılmıştır. Bununla birlikte ilk gramerlerde Jean Deny'nin 1921 yılında Paris'te yayımladığı ve Ali Ulvi Elöve'nin 1941 yılında Türkçeye çevirdiği *Grammaire de la Langue Turque* (Osmanlı Türkçesi Grameri) adlı eserin etkileri olmuştur (Korkmaz, 2002: 42 vd.; Ayrıca bk. Koç, 2006: 60).

Bugün Türkçenin kendi yapı ve işleyişini esas alan çok sayıda çalışma mevcuttur ve bu çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Ancak genel itibarıyla yeni çalışmalarda, bir önceki çalışmalara benzer şablonlar kullanıldığından Türkçe gramer çalışmalarının büsbütün taklitten arınıp özgünleştğini söylemek henüz güçtür.

³ Çalışmada, *kip* ve *kiplik*, farklı kavramlar olarak değerlendirilmiş (Bu konudaki ayrım için bk. *1.1. Kip ve Kiplik* başlığı), yerine göre *kip*, yerine göre *kiplik* terimi, yerine göre de her iki terimi kapsayacak *kip(lik)* (=kip ve kiplik) biçimi kullanılmıştır.

kaynakta, ikinci tekil kişi hariç, diğer kişilerde, emir ve kişiyi birlikte işaretlediği bildirilen biçim birimler sıralanmaktadır⁴.

3. Bazı kaynaklarda, kişinin kendi kendine emir veremeyeceği, dolayısıyla birinci kişi emir çekiminin olmadığı bildirilirken bazı çalışmalarda bu görüşün aksi savunulmaktadır⁵.

4. Emir ve/veya istek eki olarak sunulan -AyIm/-Allm eklerinin biçimsel çözümü farklı şekillerde yapılmakta, kimi kaynaklar, bu ekleri -A-yIm/-A-llm şeklinde ayırırken; kimileri, bu ayrımın tarihsel açıdan yanlış olduğunu belirterek, ekin, bütün olarak -AyIm/-Allm şeklinde verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır⁶.

5. Konunun ilk ve ortaöğretim kademelerindeki öğretim biçimi ile yükseköğretimdeki öğretim biçimi farklılık arz etmekte, ilk ve orta öğretimde, konu, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından belirlenen kaynaklara bağlı olarak standart bir görüşle işlenirken, yükseköğretimde (Türkçe, edebiyat, dil bilim bölümlerinde), tek bir kaynağa ve standart bir görüşe bağlı olarak ders işleme zorunluğu olmadığı için, öğretim elemanının esas aldığı kaynağa göre, konunun verilmiş biçimi değişmektedir. Dolayısıyla yükseköğretime kadar emir kipinin birinci kişi çekiminin olmadığını öğrenebilen bir öğrenci, yükseköğretimde bunun yanlış olduğu iddiası ile karşılaşabilmektedir.

Sayılan tutarsızlıklar/çelişkiler, yaklaşım farklılıklarından kaynaklanan karmaşa, konunun öğretimini büyük ölçüde güçleştirmektedir.

Bu çalışmada, *emir kip(lik)*inin öğretimini güçleştiren söz konusu sorunlara açıklık getirilerek, sorunların çözümüne katkı sunmak amaçlanmıştır. Bu amaçla;

1. Kipsel/kiplik değer olarak emir kavramı, emir-istek ilgisi üzerinde durulmuş,
2. Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine, konunun ilgili kaynaklardaki işleniş biçimine dikkat çekilmiş, emir kip(lik)ini tanımlamak ve/veya varlığını kanıtlamak için verilen örnekler, anlamları açısından değerlendirilmiş,
3. Emir ve/veya istek eki olarak sunulan işaretleyicilerin biçimsel çözümü ve birincil işlevleri ile ilgili tartışmalara açıklık getirilmeye çalışılmış,
4. Türkiye Türkçesinde emir kip(lik)inin yeri konusunda görüşler sunulmuştur.

1. Kipsel/kiplik değer olarak emir kavramı ve emir-istek ilgisi

Türkçe dil bilgisi çalışmalarında, *emir* kavramı, *kipsel/kiplik* bir değer olarak ele alınmakta ve *tasarlama* (dilek, dileme, isteme, uyarı) *kipleri* içinde, *emir kipi* başlığında işlenmektedir. *Emir* kavramına geçmeden önce, kaplamı olduğu *kip* ve *kiplik* kavramları üzerinde durulması, çalışmaya konu olan sorunların açıklığa kavuşması açısından önem arz etmektedir.

1.1. Kip ve kiplik

Gerek Batı gerekse Türkiye'deki dil bilim/dil bilgisi çalışmalarında, *kip* ve *kiplik* terimlerinin kavramsal sınırı konusunda tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Geleneksel dil bilgisi ile dil bilimin konuya bakışı farklı olabildiği gibi, bu disiplinlere mensup araştırmacılardan her birinin

⁴ Örnek olarak krş. Adalı, 1979: 47; Dizdaroğlu, 1963: 19 ile Ergin, 1985: 305; Korkmaz, 2003a: 670 vd.

⁵ Korkmaz (2002: 58)'ın gramerimizin çözüm bekleyen başlıca sorunları arasında saydığı bu konu için, örnek olarak krş. Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 183 ile Vural- Böler, 2011: 250.

⁶ Örnek olarak krş. Koç, 1996: 313 ile Demir-Yılmaz, 2005: 193.

bakışı da farklı olabilmektedir⁷. Bundan olacak ki Oymak (2004: 9), *kipi*, “Kavranamayan Dilsel Kavram” olarak nitelendirmiştir.

Burada konuyla ilgili tartışmalara fazlaca girilmeden *kip* ve *kiplik* terimleriyle ilgili bazı tespitler sunulacak, daha sonra bu tespitler değerlendirilerek söz konusu terimlerin kavram sınırları belirlenmeye çalışılacaktır.

Kip:

“Eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu **biçimlerin her birine kip**⁸ denir. Türkçede dokuz eylem kipi vardır: Di’li geçmiş zaman kipi, miş’li geçmiş zaman kipi...” (Gencan, 1979: 275).

“... **Kip** kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen ve kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir. ... Fiiller, şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girerler. İşte bu anlatım kalıplarına **kip**, bu kavramı karşılayan eklerle de kip ekleri diyoruz. ... **Fiildeki kip, kendi varlığını ancak zaman ekleri ile ortaya koyabilmektedir.** Buna göre **kip, şekil + zaman kavramlarının birleşimidir.** Türkiye Türkçesinde başlıca iki anlatım kalıbı yani kip vardır. Bunlar: I. Bildirme kipleri, II. Tasarlama kipleridir. Ancak mastar olmaktan çıkarak bir yargıya dönüşmüş olan fiiller, ister istemez, zaman ve şahıs eklerine bağlandıklarından, fiillerin bu ekleri almış çekimli biçimlerinde bildirme kiplerinde beş, tasarlama kiplerinde dört olmak üzere **toplam dokuz anlatım kalıbı, yani kip** ortaya çıkar. Görülen geçmiş zaman kipi, duyulan geçmiş zaman kipi... (Korkmaz, 2003a: 569 vd.).

“**Kip, fiilin gösterdiği sürecin (vetire, proces) hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır.** ... Zamanla hatta kılışla⁹ karıştırılmış kip terimlerine rastlamaktayız: Şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi. **Zaman kipi şeklindeki terimler yanlıştır. Kipin zamanla hiç ilgisi yoktur. Kip yalnız ruh durumunu, zaman da sadece zamanı, vakti anlatır.** Buna göre kipin belli bir morfeme, eke bağlı bulunması zorunluğu düşünülemez. Kip, çeşitli eklerle de yapılabilir, önemli olanı ruh durumunun herhangi bir anlatım kalıbına girerek belirtilmesidir. Kimi ruh durumları, genel olarak belli eklerle anlatılır, fakat bu ruh durumu ile ek uyum ve uyuşması zorunlu olamaz. ... Kiplerin sayısına gelince bu sayı ne beştir ne de ondur, **ruh durumlarının sayısınca kip vardır**” (Dilaçar, 1971: 106 vd.).

“Dilde iç ve dış etmenlerin karşılıklı etkileşimini en iyi gösteren öğelerden birisi kiptir. Kip ya da kipleme niteliği konusunda değişik görüşler vardır. .... Kipin, A. Dilaçar’ın deyimiyle, **fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek**

⁷ Bu tespit için bk. Dilaçar, 1971: 107; Kocaman, 1983: 81; Delice, 2002: 201 vd.; Korkmaz, 2003a: 577 vd.; Sebzecioğlu, 2004: 19 vd.; Aslan Demir, 2007: 11 vd.; Sarıçiyil, 2008: 35; Benzer, 2008: 69, 179; Erk Emeksiz, 2008: 59; Kerimoğlu, 2011: 18.

⁸ Alıntı metinlerdeki koyulaştırmalar tarafımızdan yapılmıştır.

⁹ Dilaçar’ın işaret ettiği *kılış* terimi, Türkçe dil bilgisi kitaplarında yeni yeni yaygınlık kazanmaya başlamış ve bu terimle ilgili olarak genellikle benzer açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalardan birkaçı şöyledir: “*Kılış*, *kip*’in anlattığı öznel (indi) düşünceyle karışmadan, fiil sürecinin, yani eylemin ve oluşun nesnel (afaki) olarak nasıl geliştiğini, yapıldığını, tarzını anlatan bir gramatikal ulam olur” (Dilaçar, 1971: 107). “Her ‘eylem’, kendiliğinden bir ‘kılış’a; yani ‘cereyan tarzı’na sahiptir. Fiil tabanının bu özelliği, o dile hâkim olanlar tarafından ortaklaşa bilinir” (Uğurlu, 2003: 128). “Fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantısı açısından gösterdiği özelliştir” (Korkmaz, 2003a: 534). “*Kılış*, fiil tabanının eylemsel içeriğinin belirlediği görünüş özelliğidir” (Aslan Demir, 2007: 34). “*Kılış*, fiil tabanındaki olayın gerçekleşme tarzı itibarıyla zaman çizgisinde belli noktalara vurgu yapması veya yapmamasıdır. Daha kısa söyleyişle *kılış*, bir fiilin iç zamanıdır” (Karadoğan, 2009: 7).

istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam, betimleme, istek, dilek, zorunluluk gibi olguları belirleyen bir gramer ulamı olduğu kabul edilebilir. ... Kiplerin yalnızca -sa, -meli, -a, -ebil gibi eklerle sınırlanması olaya tümüyle yapısal bir açıdan bakmak anlamına gelir; oysa dilsel olayların bütünlüğü salt yapısal bir yaklaşımla sağlanamaz. Dilin öncelikle toplumsal bir olgu olması ve değişik işlevleri bulunması kip ulamının daha geniş bir çerçeveden, tümcelerüstü birimler açısından ele alınmasını gerektirmektedir. Bu bakımdan Türkçede kip ulamının anlaşılması dil birimlerinin edimsel değerlerinin, kullanıldıkları bağlamın, öznel ve nesnel bakış açılarının göz önüne alınmasını gerektirir. Öte yandan tüm dillerde olduğu gibi Türkçede de eklerle kip ulamı arasında bire bir eşleşme olmadığı kabul edilmelidir; çünkü kipleri belirleyen ekler kimi zaman paralinguistik etmenler yüzünden, kimi zaman da bağlamın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle birkaç işlevi birden yüklenmektedirler (Kocaman, 1983: 81-85; Benzer görüşler için bk. Oymak, 2004: 2).

*“Kip (Alm. modus; Fr. mode; İng. mood, mode). Eylemin belirttiği oluş karşısında konuşucunun tutumunu, bir başka deyişle, salt bildirmeye mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklik, buyrum mu anlattığını gösteren **eylem biçimlerinin özelliği**. Zaman terimi gibi kip terimi de gerçekte salt bir nitelik taşımaz. Bir kip birden çok kipsel değer anlatabilir. Kimi durumlarda sözdizimsel zorunluluklara bağlı olarak kipsel değer ortadan kalkabilir. Türkçeye ilişkin betimlemelerde **kip kavramı zaman kavramıyla çoğu kez karışır, kip yerine tarz terimini kullanıp zaman yerine kipi kullananlara bile rastlanır**. Pekçok sınıflandırma varsa da, genellikle bildirme kipleri (belirli geçmiş, belirsiz geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman) ve isteme kipleri (istek, dilek-koşul, gereklik ve buyrum) birbirinden ayırt edilir” (Vardar vd. 1998: 141).*

“Kipler; emir, istek, gereklik-zorunluluk, koşul vb. anlamların ifadesini sağlayan, biçimsel açıdan gramatikalleşmiş, morfolojik kategorilerdir ve fiil çekim paradigmatlarıyla ifade edilir” (Aslan Demir 2007: 7).

*“Kip, fiil cümlelerinde yüklem olan sözcük veya sözcük öbeklerinin zaman, şekil, sürerlilik, bitmişlik, pişmanlık, gerçekleşmemişlik, planlama, küçümseme ve rivayet etme gibi değişik anlamları belli bir kişi düzlemine yaslayarak aktarmak için oluşturulmuş **kalıp yapılarıdır**” (Delice, 2012: 5).*

*“Fiile eklenen ve genel olarak zaman bildiren ekler, konuşucu ve dinleyici arasında sağlıklı bir iletişimde üç tane bilgi kanalını kullanır. Bu üç kanal iletişimin doğru ve anlaşılır olmasını sağlar. Bu kanallardan ilki **zaman**, ikincisi **görünüş** olurken üçüncüsünü de **kip** oluşturur. Türkçede kipler hakkındaki bilgiler oldukça karmaşık bir biçimde yer almaktadır. Birbirine benzer ya da birbirinin zıddı tanımlar ile kip görevindeki eklerin zaman ekleri biçiminde adlandırılmaları, kavramın dil bilgisi ya da ders kitaplarında anlaşılmasını engellemiştir” (Benzer, 2008: 181).*

“Agop Dilaçar’dan itibaren verdiğimiz tanımlarda ilk göze çarpan şey, net ve sınırları belli olan bir kip tanımının yapılmamış olmasıdır. Geleneksel dilbilgisinin kip anlayışından farklı olan bu tanımların temelini şu iki nokta oluşturur: Kip tümcedeki konuşucunun ruhsal durumunu ve iş, olay, durum karşısındaki tutumunu yansıtır. Geleneksel dilbilgisinde söylendiği gibi sınırlı sayıda değil, insanın ruhsal durumları kadar kip vardır” (Sebzecioğlu, 2004: 19-20).

Kiplik:

*“**Kiplik önerme boyutunda yalnızca yüklemi değil tüm tümceyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal bir ulamdır** ve bu nedenle tek bir dilbilgisel yapıya indirgenemez. **Kip ise bu anlamsal ulamın dilbilgiselleşmiş biçimidir**. Bu ayrım kavramsal zaman (time) ve dilbilgisel zaman (tense) ayrımına benzer. Zaman ve kiplik, kavramsal yapılara; dilbilgisel zaman ve kip, dilbilgisel yapılara karşılık gelir. Tıpkı zaman gibi kiplik de kip dışında diğer dilsel araçlarla*

işaretlenebilir. Belirteçler, eylemler, sıfatlar, adlar ve söylem birimleri bu işlevle kullanılabilir” (Erk Emeksiz, 2008: 57).

“Kiplik konuşur ve konuştukları ilişkisine dayanan ‘söz edimi’ tartışmalarını da barındıran bir kavramdır. ... Kipliğin birbiriyle her zaman uyuşmayan tanımlarına rastlamak olasıdır. Kiplik semantik bir alanın doğurduğu hemen bütün sınıflandırma sorunlarına sahiptir. Biçimlerin çok anlamlılığı, anlamın değişimlere açık olması, sınır koymanın güçlüğü gibi pek çok etken kiplik sınıflandırmalarını farklılaştırmıştır” (Kerimoğlu, 2011: 5, 108).

“Kip bir ifadenin kabul edilen veya düşünülen şeklini belirler. Buna göre kipler ifade türleridir denilebilir. Kiplik ise, fiil tarafından belirlenen bir olayın veya eylemin nasıl oluştuğunu veya nasıl düşünüldüğünü ifade eder. ... Kiplik daha çok diyalog süreci içerisinde ortaya çıktığından dolayı dildeki karşılıklı etkileşimleri de açık bir şekilde gösterir. Çünkü konuşmacı, bir olay veya durum karşısında kendi öznel bakış açısını, düşünce ve duygusunu, niyet ya da arzusunu kiplik sayesinde ifade eder” (Karabağ, 2000: 275).

“Kiplik (Alm. modalität, Fr. modalité, İng. modality). 1. Konuşucuyla dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliği. Olumlu ya da olumsuz bildirme tümcesi, olumlu ya da olumsuz soru tümcesi, olumlu ya da olumsuz buyrum ya da dilek tümcesi, dolaylı ya da dolaysız anlatım çerçevesinde başlıca kiplikleri oluşturur. 2. Bir başka anlambirimi belirleyen dilbilgisel anlambirim.. ... (Vardar vd. 1998: 141).

“Türkçede kip (mood) ve kiplik (modality) arasında bir ayırım yapılmamıştır. İki farklı kullanım da yalnızca kip olarak adlandırılmıştır. ... Türkçede ekler aracılığıyla hem kip hem de kiplik anlatımları gerçekleştirilmektedir. Kip kavramı konuşucu için atanmış bir değerdir. Türkçedeki emir, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri için konuşucu, atanmış belli dil biçimlerini kullanmak mecburiyetindedir. Kiplik kullanımı için ise konuşucu atanmışları değil, seçilmiş biçimleri kullanır. Seçim konuşucuya aittir. Sınır ise kipteki gibi dört kullanım ile sınırlı değildir. Her ne kadar sınırsız olmasa da konuşucu Türkçede zaman eki olarak bilinen eklerden birini seçerek; ihtimal, belirsizlik, belirlilik, küçümseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, söylenti, şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme anlamlarını dinleyiciye vermek için kullanabilir” (Benzer, 2008: 181 vd.).

“Kiplik [modality] anlambilimle, kip [mood] ise biçimbilgisiyle ilgili bir kavramdır. ... Kiplik, bireyin tutumlarının ve bilgisinin statüsünün konuşmasına nasıl yansıdığını incelemektedir. Konuşurun aktardığı bilginin gerçeklik değerine dair yargısını gösteren tahmin, çıkarım, varsayım; görsel, işitsel delil, söylenti, genel bilgi, birinci el kişisel tecrübe vb. koşullarına ve gerçekleşme potansiyeline yönelik beklentilerini gösteren zorunluluk, gönüllülük, istek vb. anlam kategorilerinin ifadesini sağlar (Palmer, 2001’den akt. Aslan Demir, 2007: 8).

Yukarıdaki açıklamalardan, kip ile kiplik arasında net bir ayırım yapılamadığı, bir kavram kargaşasının olduğu açıktır. Bu durum Sarıçiyil’in *İstek ve Emir Kiplerinin Öğretimi* adlı yüksek lisans tezinde kendini iyice gösterir. Sarıçiyil, çalışmasının temel kavramlarını açıklarken Tanımlar başlığında kiplik terimini şöyle verir:

“Kiplik: ‘Kip, eylemlerin zaman, kişi ve anlam özelliklerine göre eklerle biçimlenen dilbilgisi kategorisidir’ (Eker, 2005: 375). ‘Zaman (ve varsa tarz) eki ile uzatılmış bir fiilin, tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla bir kip (temps) meydana gelir’ (Banguoğlu, 2004: 441). ‘Eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu biçimlerin her birine kip denir’ (Gencan, 2001: 304)” (Sarıçiyil, 2008: 6).

Görüldüğü üzere, açıklanan terim, kiplik; ancak verilen tanımlar kipe aittir. Diğer yandan araştırmacı, çalışmasının ilerleyen kısmında, “Kip ve kiplik” şeklinde bir başlık açar ve şu tespitte

bulunur: “Türkçeye geleneksel dilbilgisi kuram ve ilkelerine göre yaklaşan dilcilerin görüşlerini incelediğimiz zaman, kipliğin çoğunlukla, zaman olgusuyla birlikte değerlendirildiği görülmektedir” (Sarıçiyil, 2008: 35).

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında yaygın olarak *kip* terimi kullanılmakta, *kiplik* terimine neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Sarıçiyil’in bu tespiti *kiplik*le değil, *kipl*e ilgili olmalıdır. Zira benzer tespiti, Dilaçar, *kipin* geleneksel dil bilgisindeki işleniş biçimi ile ilgili yapmış ve şöyle demişti: “Zamanla hatta kılınıyla karıştırılmış *kip* terimlerine rastlamaktayız: Şimdiki zaman *kipi*, gelecek zaman *kipi*. **Zaman *kipi* şeklindeki terimler yanlıştır. *Kipin* zamanla hiç ilgisi yoktur. *Kip* yalnız ruh durumunu, zaman da sadece zamanı, vakti anlatır**” (Dilaçar, 1971: 106 vd.). “*Kip*’in ‘zaman’ları olabilir, fakat ‘zaman *kip*’i olamaz” (Dilaçar, 1974: 166).

Sonuç olarak bütün bu açıklamalarda şu üç bakış açısının öne çıktığı görülmektedir:

A –Kip, eylem çekim kalıbıdır. Anlam yüklerine özgü çeşitli eylem çekim kalıpları vardır. Bu kalıpların bir kısmı bildirme; bir kısmı tasarlama işlevlidir. Bildirme işlevli kalıplarda zaman; tasarlama işlevli kalıplarda dilek-istek manası baskındır. Alt işlevlerine göre, beşi zaman dördü tasarlama olmak üzere Türkçede toplam dokuz eylem çekim kalıbı bulunmakta ve bu kalıplar, birbirinin işlevinde kullanılabilmektedir.

(Bu bakış açısı, genel olarak *kiplik* terimini kullanmamakta, *kiplik*le ifade edilen manaları da yine *kip* terimi kapsamında değerlendirmektedir.)

B –Kip, eylem çekim kalıbı değildir. Fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal **ulam** veya **eylem biçimlerinin özelliğidir**. Sınırlı sayıda değil, ruh durumları sayısınca *kip* vardır. *Kipler*, cümleler üstü birimler açısından değerlendirilmeli, anlaşılmaları için, dil birimlerinin edimsel değerleri, kullanıldıkları bağlam, öznel ve nesnel bakış açıları göz önüne alınmalıdır.

C – Kiplik daha çok anlamsal, *kip* ise daha çok biçimseldir. Dolayısıyla, bu açıklamalar (B’nin açıklamaları) *kipl*e değil *kiplik*le işaret etmektedir. Zira, yalnızca eylemi/yüklemi değil, tüm tümceyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal ulam *kiplik*tir. *Kiplik* konuşur ve konuştukları ilişkisine dayanan *söz edimi* tartışmalarını da barındıran bir kavramdır. Konuşan, bir olay veya durum karşısında öznel bakış açısını, düşünce ve duygusunu, niyet ya da arzusunu *kiplik* sayesinde ifade eder.

Değerlendirme:

1. Kip, Türkçede dil bilgisinde, Batı dillerindeki Latince modus (Alm. modus; Fr. mode; İng. mood, mode) terimine karşılık olarak *şekil*, *biçim*, *kalıp* anlamında kullanılmaktadır (Korkmaz, 2003a: 567; Vardar vd. 1998: 141). Ancak, ölçünlü Türkçenin genel söz varlığı içinde bu anlamıyla *kip* sözcüğüne rastlanmamaktadır. *Büyük Türkçe Sözlük*’ün *kip* sözcüğüne verdiği karşılıklar, bunu göstermektedir: “a. db. 1. Fiillerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulunun, teklik veya çokluk olarak belirtilmiş biçimi, sıyga. 2. fel. Değişebilen, geçici nitelik, san karşıtı: Bir maddenin biçimi bir kiptir, ağırlığı ise sanlarından biridir. 3. sf. hlk. Uygun, tıpatıp gelen.¹⁰ 4. sf. hlk. Sağlam, dayanıklı. 5. esk. Örnek, kalıp (http://tdkterim.gov.tr/bts, erişim: 01.07.2012).

¹⁰ Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü’ndeki diğer karşılıklar şunlardır: Şık, zarif, biçimli, güzel, yakışıklı (*Kip delikanlı*); tutumlu, kullanışlı; içi dolu bir çeşit yumuşak sazdan örülmüş hasır; bitişik, yan (Şöyle *kipime* gel); dar, sıkı (*Ayakkabı kip geldi*); ölçülü, boşluksuz, kalıp gibi oturan (*kip* dutmak: bitişik ve sınıksız tutmak), (*kiplendirmek*: sıkıştırmak) (http://tdkterim.gov.tr/bts, erişim: 01.07.2012).

Görüldüğü üzere, *kipin*, birinci anlamı gramatikal, ikinci anlamı felsefî, üçüncü ve dördüncü anlamı diyalektolojiktir. Beşinci anlamı ise eskimiştir. Sözcüğün ölçünlü Türkçedeki eylem/adeylem türevi *kipleme(k)* de yine ya terim olarak ya da ağızlarda kullanılmaktadır¹¹. Dolayısıyla *kip* terimi, ölçünlü Türkçe konuşuru için *kalıp*, *biçim* kavramını sezdirecek özellikte değildir. Bu yönüyle alıntı bir sözden farksızdır. İşaretlediği kavram gösteren-gösterilen ilişkisinde anlaşılammakta, sadece tanımı yapılabilmektedir. *Kipin* rahat bir şekilde kavranamaması¹² ve “Kavranamayan Dilsel Kavram” olarak nitelendirilmesi, büyük ölçüde, manasını gösterecek saydamlıkta/canlılıkta olmayışına yorumlanmalıdır¹³. Oysa *kip* yerine *eylem/fil çekim kalıbı* gibi bir terimin kullanımı, gösteren gösterilen ilişkisinin açıklığı açısından daha isabetli olabilirdi.

2. Fiillerin devingen, akışkan tabiatları, onların bir kalıba dökülmeden birer dil bilgisel birim olarak kullanımlarını olanaksız kılmaktadır. Dolayısıyla ya mastar halinde yahut zaman, tarz, kişi ve sayı anlamı taşıyan biçimbirimlerle bir kalıba dökülerek kullanılırlar (Karademir, 2009: 1345). Fiilleri biçimsel olarak ikmal ederek kullanım sahasına çıkaran bu çekim kalıpları, geleneksel dil bilgisinde genel olarak *kip* terimiyle karşılanmıştır. Bizce *kipin* bu anlamda kullanımı, onun yukarıda sunulan temel anlamı (kalıp)¹⁴ ile uygunluk arz etmektedir.

3. Dilaçar’ın “*Kip, fiilin gösterdiği sürecin (vetire, proces) hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır*”¹⁵. *Kiplerin sayısına gelince bu sayı ne beştir ne de ondur, ruh durumlarının sayısınca kip vardır*” (1971: 106 vd.) şeklindeki yaygınlık kazanan görüşüne göre, eylemden cümle üstü birimlere değin, eksiltili, eksiltisiz, bütün anlatım birimleri, ruh durumlarını yansıtabildikleri için, birer *kiptir*. Ancak, böyle bir kabulü, *kip=kalıp* (*kip, eşittir kalıp*) düşüncesi ile bağdaştırmak güç görünmektedir. Zira bu durumda, değişken bütün ifade biçimlerini, kalıp (anlatım kalıbı) saymak gerekecektir.

4. Basit, birleşik, katmerli biçimler, bunların olumlu, olumsuz ve olumsuz soru biçimleri, tasvir eylemli yapıları, kişiye göre çekimleri vs. göz önüne alındığında, geleneksel dil bilgisi kitaplarında belirtilen *kip* sayısının (Bu sayı dokuz olarak tespit edilmiştir.) artacağı açıktır. Ancak, Türkçedeki *kipler*, Dilaçar’ın söylediği kadar sayısız da değildir.

Geleneksel dil bilgisinde sayılan kalıplardan bazı örnekler, aşağıda koyu harflerle gösterilmiştir:

gel-**dim**, gel-**dim mi?**; gel-**medim**, gel-**medim mi?**

gel-**mişim**, gel-**miş miyim?**; gel-**memişim**, gel-**memiş miyim?**

gel-**eceğim**, gel-**ecek miyim?**; gel-**meyeceğim**, gel-**meyecek miyim?**

gel-**(i)yorum**, gel-**(i)yor muyum?**; gel-**miyorum**, gel-**miyor muyum?**

gel-**irim**, gel-**ir miyim?**; gel-**mem**, gel-**mem mi?**/gel-**mez miyim?**

¹¹ *Kipleme(k)*: İng. modulation (Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu); korumak, saklamak, daraltmak (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü) (<http://tdkterim.gov.tr/bts>, erişim: 01.07.2012).

¹² Oymak, yaptığı araştırmada, yedi yüz elli öğrenciden (beş yüzü üniversite, iki yüz ellisi lise öğrencisi) hiçbirinin *kipin* tanımını yapamadığını tespit etmiştir (bk. 2004: 1-18).

¹³ Bu sorunun, dil bilgisinin birçok terimi için geçerli olduğu hatırlanmalıdır. Lisans düzeyine gelmiş öğrenciler, bir dil birimine niye *zarf*, ötekine niye *özne* veya *dolaylı tümleç* dediklerini söz konusu terimlerin gösteren gösterilen ilişkisinden değil, bu terimler için yapılan tanımlardan anlamaya çalışmaktadır.

¹⁴ *Kip* sözcüğü, *Divanü Lûgat-it-Türk*’te şöyle geçmektedir: “*kip: kalıp. Herhangi bir şeyin kalıbı, kerpiç kipi=kerpiç kalıbı; benzer, ögür. Oğuzca. ‘Bu erniñ kipi’ denir ki, ‘bu adam onun gibidir, onun ögürüdür’ demektir*” (Atalay, 1999: III: 119).

¹⁵ *Gramatikal ulam*, birbirine benzer ve birbirleriyle uyumlu dil bilgilik anlamları bildiren biçimler topluluğudur (Ahanov, 2008: 331; Ayrıca bk. Dilaçar, 1971: 93).

gel-eyim, gel-eyim mi?; gel-meyeyim, gel-meyeyim mi?

gel-sem, gel-sem mi?; gel-mesem, gel-mesem mi?

gel-meliyim, gel-meli miyim; gel-memeliyim, gel-memeli miyim?

5. Çekim kalıplarından kimilerinin zaman, kimilerinin isteme işlevleri baskındır. Bu işlevler uzlaşımsaldır. Her Türkçe konuşuru, bu biçimlerden benzer manalar anlar/sezer. *İstek kipi* demek, istek bildirme; *gelecek zaman kipi* demek, gelecek zaman bildirme işlevi baskın *eylem çekim kalıbı/kipi* demektir. Bu açıdan bakıldığında, “*zaman kip’i olamaz*” (Dilaçar, 1974: 166) şeklindeki bir yargıyı kabul etmek güçtür, böyle bir kabul, zaman bildirme işlevleri baskın/zamanlara¹⁶ özgü çekim kalıplarını yok saymak anlamına gelecektir.

6. Konuşan, kiplerin baskın işlevini geçici olarak değiştirebilir. Örneğin; bir zaman kipinde, istek anlamını zaman anlamının önüne¹⁷ veya isteme kipinde zaman anlamını istek anlamının önüne¹⁸ geçirebilir. Dolayısıyla Dilaçar’ın “*Kipin zamanla hiç ilgisi yoktur. Kip yalnız ruh durumunu, zaman da sadece zamanı, vakti anlatır*” (1971: 106 vd.) şeklindeki kesin ayrımı, kabul edilebilir değildir. Araştırmacı, “*Kip, çeşitli eklerle de yapılabilir, önemli olanı ruh durumunun herhangi bir anlatım kalıbına girerek belirtilmesidir*” (1971: 106 vd.) sözleriyle kipin anlatım kalıbı olduğunu kabul etmektedir. Şayet *ruh durumunun girdiği kalıptan* maksat, sadece tasarlama kipleri ise, bu kiplerde de bir gelecek zaman manasının içkin olduğu bilinmelidir¹⁹.

7. Modern dil bilim; *kip*, *kiplik*²⁰ ve *görünüş* terimlerini ayırmaktadır. Ancak kavram alanları kesişen bu üç terimin çok defa karıştırıldığı görülmektedir. Söz konusu terimlerin kavram sınırlarını belirleme adına şunlar söylenebilir:

a. *Kip*; eylem *çekim kalıbıdır*; olma-ol(a)mama/kılma-kıl(a)mama, zaman, tarz, özne, konuşan, muhatap ve sayıya ilişkin şifreleri barındıran bir hafızaya veya cümleden gelen akımın anlam enerjisine dönüştüğü bir mekanizmaya benzetilebilir. Bu özelliğinden ötürü, *kipteki* bir tasarruf cümledeki mesajı etkileyebileceği gibi, cümle unsurları üzerindeki herhangi bir tasarruf da *kipin* işlevini etkileyebilir.

Kiplik ise; *kipin*, eylemin işlenme(me) tarzı, konuşanın niyeti/tutumu ile ilgili taşıdığı manadır. Özü itibarıyla çekimdeki biçimbirimlerle kodlanır, ancak çekim, tek başına onu vermeye yetmez. Zira belirteçler, ünlemler, konuşma dilindeki durak, vurgu ve tonlamalar, jest ve mimikler, konuşma ortamı, konuşanın konumu gibi mesajın niteliğini etkileyen etkenler, çekimli bir fiildeki biçimsel ifadeyi derin yapıda tamamen değiştirebilir. Böylece, *kip*, uzlaşımsal işlevinin büsbütün

¹⁶ Dil çalışmalarında, zaman kavramı; *gerçek zaman (time)* ve *dil bilgisel zaman (tense)* olmak üzere iki başlıkta değerlendirilir (bk. Benzer, 2008: 70) ve *dilsel zamanın* (içinde dilsel bir olayın meydana geldiği zaman dilimi) *konuşma zamanı, olay zamanı, atf zamanı* olmak üzere üç unsurun olduğu belirtilir (bk. Karadoğan, 2009: 2).

¹⁷ Şimdiki zaman kipi ile çekimlenmiş şu örnekte emir anlamı, zaman anlamının önüne geçmiştir: Komutan: –*Oğlum, sen burada duruyorsun, sen de dışarda. Ben söylemeden kimseyi içeri almıyorsunuz, tamam mı?* Bu cümle, anlamsal olarak şu cümleyle karşılık gelmektedir: *Oğlum, sen burada dur, sen de dışarda. Ben söylemeden kimseyi içeri almayın, tamam mı?*

¹⁸ Şu cümlede, dil bilgisi kitaplarında üçüncü kişi emir eki/kipi olarak sunulan *-sin*, zaman ifade eden *-ince* eki işlevinde kullanılmıştır: *Ahmet gelsin gideriz*. Bu cümle, anlamsal olarak *Ahmet gelince, gideriz* cümlesine yaklaşık eşdeğerdir.

¹⁹ Ergin (1985: 289) de, bu konuda, “*Tasarlama kiplerinde zaman ifadesi yoktur. Bu kipleri yapan şekil ekleri yalnız birtakım şekiller ifade ederler.*” diyerek Dilaçar’la benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak dilek kiplerinde bir zaman manasının olduğu açığa kavuşmuş durumdadır. bk. Üstünoğlu, 2004: 678-686; Aslan Demir, 2007: 29.

²⁰ “-mA Olumsuzluk Biçimbiriminin ‘Kip’le İlgisi ve Olumsuz Fiil Çekimlerinin Adlandırılması Sorunu” adlı çalışmamızda geleneksel yaklaşımlara uyularak *kip-kiplik* ayrımına gidilmemiş, bu çalışmada *kiplik* için kullanılan ifadeler, anılan çalışmada *kip* için kullanılmıştı. Ancak *kiplik* teriminin *kipten* farklı bir terim olarak Türkçede yaygınlaşmaya başlamasıyla bir terim karmaşası meydana gelmiş, bu durum, iki terim arasında bir ayrıma gitmeyi zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada *kip* ve *kiplik* terimleri ayrı ayrı tanımlanmaya çalışılmıştır.

dışında bir işlevde de kullanılabilir. Bu bakımdan *kiplik*, *çekimle/kip*le somutlaşan, ancak dil içi ve dil dışı bağlamsal unsurlarla manasını bulan bir olgu olarak değerlendirilebilir²¹.

b. Dilde biçimler sınırlı, anlamlar/kavramlar sınırsızdır. *Kip* biçimsel, *kiplik* kavramsal olduğu için *kip* sayısı sınırlı; *kiplik* sayısı sınırsızdır. Dolayısıyla, Dilaçar'ın, "Kip sayısı, ne beştir ne de ondur, ruh durumlarının sayısınca kip vardır" (1971: 106 vd.) sözü *kip* değil, *kiplik* için olmalıdır.

c. *Kip* ile *kipliki* ayıran özelliklerinden biri de kişi kategorisi ile ilgilidir. *Kipte* eylemin özne veya nesnesi konumundaki altı kişi (ben, sen, o; biz, siz, onlar) varken; *kiplikte* bu kişilerin özne veya nesne²² olarak odağında bulunduğu eylemleri tasarlayan/bildiren bir kişi ön plandadır. *Konuşan* olarak nitelenen bu kişi, gerçekte her birisi ayrı bir *ben* olan kişileri kendi konumuna göre adlandırarak bir kişi kategorisi oluşturur ve kendisi dâhil, bu gramatikal altı kişinin eylemle ilişkilerini, eylemin gerçekleşme(me) tarzını/zamanını belirler/bildirir:

Ben geleceğim, Sen geleceksin, O gelecek;

Biz geleceğiz, Siz geleceksiniz, Onlar gelecekler.

Bu örneklerde gelecek zaman kipinin altı kişiye göre çekimi görünmektedir. Ancak bu çekimi yapan konuşandır (ben) ve konuşan, şayet tek ağızdan bir söyleme söz konusu değilse, her zaman tekildir. Bu durum sadece bildirme kip(lik)lerinde değil, dilek-tasarlama kip(lik)lerinde de söz konusudur:

Ben de geleyim, sen de gel, o da gelsin;

Haydi, biz de gidelim, siz de gelin, onlar da gelsin.

Bu örneklerde de yine altı kişi bulunmakla birlikte, (Şayet bizle imlenen kişiler, bir ağızdan ifade etmemişse), bütün istekler, konuşan/ben tarafından dillendirilmektedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan; ben, sen, o, biz, siz, onların ayrı ayrı gerçekleştirmek istediği bir gelme eylemi değil, benin, kendisi dâhil, tüm kişiler için dillendirdiği gelme eylemini gerçekleştirme isteğidir.

8. *Kip* ve/veya *kiplik*le karıştırılan *görünüş (aspekt)* terimine gelince; bu konuda da çok sayıda farklı yaklaşım vardır.²³ Bu yaklaşımların önemli bir kısmı öğretilirlik/öğrenilebilirlik açısından soyut/sorunlu görünmektedir. Bizce Dilaçar'ın şu tespitleri, konuyu açıklayıcı niteliktedir:

²¹ Bu ifadelerimiz, yüklemi yüzey yapıda olan söz dizileri içindir. Yüklemi yüzey yapıda olmayan eksiltili ifadelerde, çeşitli sözlüksel ve/veya bürünsel birimlerle türlü kipliklerin sağlanması da mümkündür. Aslan Demir'in şu sözleri söz konusu durumu açıklayıcı niteliktedir: "Kipliğin, kiplerden başka, gramatikal statüleri birbirinden farklı, sözlüksel, sözdizimsel söyleme dayalı veya bürünsel işaretleyicileri de bulunabilir. Aynı cümle içinde, bu işaretleyicilerden birkaçı, birbirini dışlamadan kullanılabilir." (Aslan Demir 2007: 10).

²² Edilgen çatılı fiillerde kişi eki, eylemi gerçekleştiren özneyi değil, eylemden etkilenen/eyleme konu olan varlığı gösterir: *Bütün koltuklar kaldırıldı.* (Kaldıran kim/ne değil, kaldırılan ne? Bütün koltuklar).

²³ Tıpkı *kip/kiplik* konusunda olduğu gibi, *görünüş* konusunda da ne Türk ne de yabancı araştırmacılar arasında bir terim ve tanım birliği sağlanabilmiştir (Bu tespit için bk. Benzer 105; Dilaçar, 159 vd.; Uğurlu, 2003: 125). Holisky (1981) *görünüş* adlandırmasının, hemen hemen onu kullanan dil bilimciler kadar farklı anlamları olduğunu belirtmiştir (Yang, 1995: 8'den akt. Benzer, 2008: 105). Uğurlu'nun bu konudaki tespiti dikkate değerdir. Uğurlu'ya göre, *aspekte* karşılık olarak *görünüş* terimini kullanmak doğru değildir. Çünkü *aspekt* kelimesinin anlamında, çekimli fiilin ifade ettiği *olayın* kendi kendine bir *görünmesi* değil, bilakis konuşanın onu *nasıl gördüğü* vardır; bir başka deyişle, işi yapan, *olay* değil, *ona bakan insandır*. Nitekim *aspekt* kelimesi de Latince *aspektus<ad-spektus<specto* "bakmak, görmek" fiilinden türetilmiştir (Uğurlu, 2003: 125). Bizce Uğurlu'nun yaklaşımı doğrudur. Terimin bu şekilde yaygınlaştırılması, konunun öğretimi/öğrenimi açısından önemlidir. Ancak bu konuda henüz bir uzlaşma olmadığı için bu çalışmada *görünüş* teriminin kullanımına devam edilmiştir.

“Görünüş, fiil çekiminde, konuşanın, çekim kalıplarının kabul edilen anlamlandırma sınırlarının dışına çıkarak kullanışı, bu çekime fiil mastarında da bulunmayan özel bir renk vermesidir. Yani, görünüş bir çeşit şekil-anlam ve anlam-şekil karşıtlığıdır. ... Çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır. Nesnel değil, öznel; mastarda değil, çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır; fiil mastarının verdiği anlam türürlülüğü ile deyimlerin taşıdığı özel anlamlar buna girmez” (Dilaçar, 1974: 161; Korkmaz da hemen hemen aynı sözlerle konuyu açıklamıştır. bk. Korkmaz, 2003a: 576 vd).

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, görünüş, konuşanın, çekimli eylemdeki zamanı ve işaretleyicilerini kullanım keyfiyetidir. Başka bir deyişle eylemin zamanına öznel bakışıdır²⁴. Kiplikle bir karşılaştırma yapılacak olursa, kiplik, konuşanın, eylemin gerçekleşme(me) tarzı; görünüş ise, süreci/zamanı ile ilgili tutumunu yansıtır. Bu açıdan bakıldığında, kiplik ve görünüş ayrımı yerine, tasarlama/tarz kipi-zaman kipi karşıtlığına paralel olarak, tasarlama/tarz kipliği-zaman kipliği (görünüş yerine) karşıtlığını yansıtan bir terimlendirmeyi de öğretilebilirlik/öğrenilebilirlik kolaylığı açısından tartışmaya değer görmekteyiz.

Yukarıda değinilen kip, kiplik, görünüş terimlerinin ayrımı, örneklerle şöyle gösterilebilir:

1. *Şu an yazı yazıyorum.*

a. Kip: Şimdiki zaman kipi. (-yorum kipinin/kalıbının uzlaşımsal işlevi, konuşma anında gerçekleşmekte olan eylemin zamanını işaretlemektir.)

b. Kiplik: Bildirme. (Konuşan, konuşmakta olduğu anda yazma eylemini gerçekleştirmekte olduğunu bildirmektedir. Kipliğin daha özel bir anlamda yorumlanmasını sağlayacak bir işaretleyici bulunmadığı için, bağlamdan sadece konuşanın bildirme niyeti anlaşılmaktadır.)

c. Görünüş/bakış: -yorum kipinin/kalıbının uzlaşımsal işlevi, konuşma anında gerçekleşmekte olan eylemin zamanını (şimdiki zamanı) işaretlemektir. Konuşanın işaretlediği zaman ile kipi uzlaşımsal işlevi örtüşmektedir.

2. *Sen dur, şimdi geliyorum!* (Kardeşini dövmek neymiş, göstereceğim sana!)

a. Kip: Şimdiki zaman kipi. (-yorum kipinin/kalıbının uzlaşımsal işlevi, şimdiki zamanı bildirmektedir.)

b. Kiplik: Kızgınlığın/tehdidin bildirimi (Konuşan, muhatabına kızdığını, çok yakın zaman içinde onu cezalandıracağını bildirmektedir.)

c. Görünüş/bakış: Konuşanın işaretlediği zaman ile kipi uzlaşımsal işlevinin tam olarak örtüşüp örtüşmediği kesin olarak bilinmemektedir. Konuşan, konuşurken gelme eylemini gerçekleştiriyor olabileceği gibi, konuşma anından hemen sonra da gerçekleştirebilir²⁵. Şayet ikinci durum söz konusu ise, konuşan, şimdiki zaman kipini, nüanslı bir şekilde, çok yakın gelecek zaman anlamında kullanmış demektir. Bunun tam olarak bilinmesi için bağlamda zamanın sınırını belirleyici başka işaretleyicilerin de bulunması veya bizim konuşma anına şahit olmamız gerekir.

3. *(Beni kızdırdın), hemen burayı terk ediyorsun!*

²⁴ Bu söylediklerimiz, görünüşün/bakışın geleneksel dil bilgisindeki zaman kaymaları adlandırmasına denk düşen tanımına göredir. Ancak görünüşü daha farklı tanımlayan, onu zaman kaymalarıyla bir tutmanın yanlışlığına dikkat çeken görüşlerin varlığını da hatırlatmak durumundayız (Bu konudaki görüş farklılıkları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Benzer, 2008: 104 vd. Korkmaz, 2003a: 576 vd.; Dilaçar, 1974: 159-171).

²⁵ Konuşan, geliyor sözünü gerçekten gelme eylemini gerçekleştirme niyetiyle değil, sırf caydırma/tehdit amaçlı söylemiş de olabilir.

a. Kip: Şimdiki zaman kipi. (-*yorum* kipinin/kalıbının uzlaşımsal işlevi, şimdiki zamanı bildirmektedir.)

b. Kiplik: Emredici edayla kovduğunu bildirme/gitmesini emretme (Hemen burayı terk et!)

c. Görünüş/bakış: Konuşanın işaretlediği zaman ile *kipin* uzlaşımsal işlevi örtüşmemektedir. Zira konuşma anında terk etme eylemi gerçekleşmemektedir. Konuşanın odaklandığı zaman noktası, şimdiki zaman sınırına çok yakın bir gelecek zamandır. Muhatabın eylemi gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceği ise bilinmemektedir.

Buraya kadar söylenenler, *emir kip(lik)i* teriminin *kip(lik)* bileşenini anlamak içindi. Şimdi *emir kavramı* ve *emir-istek ilgisi* üzerinde durulacaktır.

1.2. Emir kavramı ve emir-istek ilgisi

Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlük'ü *emir* sözcüğüne şu karşılıkları vermektedir: “*Ar. emr. a. I. Buyruk, komut, talimat, ferman. 2. İstek: ‘İkide birde dönüp benden bir emrim olup olmadığını soruyordu.’ Y. K. Karaosmanoğlu. 3. bit. b. Orta Anadolu’da şarap yapımı için üretilen, orta kalın kabuklu, beyaz renkli, kısa ve karışık budanan bir tür üzüm*” (<http://tdkterim.gov.tr/bts>; erişim: 12.07.2012).

Büyük Türkçe Sözlük’e göre, *buyruk, komut, talimat, ferman; emir* sözcüğünün Türkçede ilk akla gelen anlamlarıdır. İkinci anlam olarak verilen *istek* de, sözün bağlamı göz önüne alındığında, konuşana göre yine *emir* manasındadır. Üçüncü anlam ise konumuzun dışındadır. *Emrin*, ağızlarda konumuzla ilgisi olmayan başka karşılıkları da bulunmaktadır (bk. <http://tdkterim.gov.tr/bts>, erişim: 12.07.2012).

Emir ve kendisine karşılık olarak verilen *buyruk, komut, talimat, ferman* sözleri şu ortak özellikleri çağrıştırmaktadır:

1. Bu sözler, kesin olarak, biri; *emir, komut, talimat* veren, *ferman* buyuran; diğeri bunları dinleyen/alan olmak üzere iki ayrı kişinin ilişkisine işaret etmektedir. Alıcısı (Alıcı çoğul da olabilir.) olmayan bir *emir, buyruk, komut, talimat, ferman* düşünülemez. İkinci bir kişi yokken, kişinin amirane bir edayla sesli olarak kendi kendine emir(ler) vermesi ise, psikolojik dengesizliklere yorumlanır.

2. Bir sözün *emir, buyruk, komut, talimat, ferman* olarak algılanması, büyük ölçüde hatibin (vericinin/göndericinin) konumuna bağlıdır. Konum itibarıyla *emretme, buyurma, komut verme, talimat verme, ferman etme/buyurma* yetkinliğine sahip olmayan kişilerin emirvâri (buyurucu) sözleri, gerçek *emir* niteliği taşımadığı için, *emredersin(iz), emrin(iz) olur* şeklinde alaysamalı (ironik) ifadelerle karşılanır.

3. *Emir, buyruk, komut, talimat, ferman* sözleri hatibinki kadar muhatabın da konumuna işaret eder. Zira *emre* muhatap olan, bu nitelikteki sözleri yadırgamayacak, aksine, gereğini görev bilecek yaş ve/veya konumda olmalıdır.

4. *Emir* sözü, (aynı şekilde *buyruk, komut, talimat, ferman* sözleri) keskin bir ifade tarzını ve muhatap açısından bir zorunluluğu ifade eder. *Emir demiri keser* sözü bu manayı bildirir. *Emri* yerine getirmeme durumu ise cezai bir muameleyi hatırlatır.

5. *Emretmek, buyurmak, komut vermek, talimat vermek, ferman etmek/buyurmak* eylemlerinden *buyurmak*, kullanım alanı açısından diğerlerine göre farklılık gösterir. Sayılan eylemler, genel olarak hiyerarşik/üst-ast ilişkisinde gerçekleşirken, *buyurmak* her zaman resmiyet ifade eden hiyerarşik bir ilişki düzeninde gerçekleşmez. Zira *buyurun* sözü, yaşı konumu ne olursa

olsun, *bir şey mi istediniz, isteğinizi söyleyiniz, geçin oturun* manasında sıkça kullanılan bir günlük iletişim ifadesidir. Büyük Türkçe Sözlük de *buyurmak* eyleminin emir bildirmeyen kimi kullanımlarını şöyle belirtmektedir: “Söylemek, demek, düşüncesini bildirmek: *Bir şey mi buyurdunuz? ‘Çok doğru buyuruyorsunuz.’* -F. R. Atay. 3. (-e) Gelmek, gitmek, geçmek, girmek: *‘Salona buyurmaz mısınız?’* -M. C. Kuntay. 4. (-i) Almak: *‘Buyurunuz kahvenizi!’* -M. E. Yurdakul. 5. (yar) Etmek, eylemek: *‘Size karşı derin hürmeti vardı, lütf buyurur sorarsanız yalnızlığını hissetmez.’* -R. H. Karay.” (bk. <http://tdkterim.gov.tr/bts>, erişim: 12.07.2012).

Büyük Türkçe Sözlük, *istek* sözcüğü ve onun eylem biçimine ise şu karşılıkları vermektedir:

“İstek: a. 1. Bir şeye duyulan eğilim, arzu, şevk: *‘Yanıma yaklaşan gölge, o eski şarkıyı gerçek bir istekle tekrarlıyordu.’* -Ç. Altan. 2. Yerine getirilmesi başkasından istenilen şey, talep: *Bu adamın istekleri bitmiyor.* 3. db. İstek ve niyet kavramı veren isteme kipi: *Göreyim, göresin, göre.* 4. ruh b. Belirli bir gereksinimi karşılayacağı düşünülen nesne veya duruma karşı duyulan özlem, arzu.”

“İstemek: (-i) 1. İstek duymak, arzulamak: *‘İçeri girmekten korkarak bahçedeki demir kanepeye oturmak istedi.’* -P. Safa. 2. (-den, -i) Bir şeyin kendisine verilmesini veya yapılmasını söylemek, dilemek: *‘Bir gün benden okumak için kitap istedi’* -F. R. Atay. 3. Görmek istediğini bildirmek: *Sizi isteyen kimdi?* 4. Gerek olmak: *Yurdun ilerlemesi için çok çalışmak ister.* 5. Evlenmek dileğinde bulunmak: *Komşunun kızını istemişler*” (<http://tdkterim.gov.tr/bts>, erişim: 14.07.2012).

İstek/istemek sözcükleri için verilen bu anlamlarla *emir/emretmek* için verilenler karşılaştırıldığında şunlar söylenebilir:

İstek, yerine getirilmesi başkasından istenilen şey, talep (bk. *istek*in ikinci anlamı) olduğuna göre, *emir* de bir istek türüdür. Zira *emir*de de bir kişi, muhatabından bir şeyi yapmasını/yerine getirmesini istemektedir. Ancak *emir*deki resmiyet sezdirenen hiyerarşik ilişki düzeni, keskin ifade tarzı, muhatap açısından mesajın gereğini yapma zorunluluğu gibi özellikler, her *istekte* yoktur. Bu bakımdan düşünüldüğünde, *her emir bir istektir, ancak her istek emir değildir*, denebilir.

Aslan Demir, *emrin* bu özellikli durumunu şöyle belirtir: “*Emir, buyurucudan eyleyiciye belirli bir dayatma ile yönelen; içeriği, harekete geçirici-yönlendirici olan; yüksek dereceli isteme bildiren bir anlam birimdir. Bu yönüyle emrin, isteme skalasının en üst aralığındaki anlam birim olduğu söylenebilir*” (2007: 7).

Emir, her yönüyle özellikli bir istek türü olduğundan günlük iletişimde kullanım alanı *isteke* göre daha dardır. Herkes *Benim bir isteğim var* diyebilir, ancak *Benim bir emrim var* diyemez. *Ali Bey istedi* ile *Ali Bey emretti* cümlelerinin muhatap üzerindeki etkisi farklıdır. Hiç şüphesiz bu durumun psikolojik ve sosyo-kültürel yönleri vardır. Psikolojik olarak insan, emirvâri değil, nazikâne isteklerden hoşlanır. Buyurucu edayla söyleneni tepkiyle karşılarken nezaketle söyleneni hoşlukla yerine getirir.

Türk toplumunun iletişim adabı da bu yönde şekillenmiştir, günlük konuşmalar çeşitli sosyo-kültürel ölçüler içinde gerçekleşir. Hatiple muhatapın konumu elverse dahi, resmi komuta zincirinin kesin olarak işlemediği ilişki düzeylerinde buyurucu eda hoş karşılanmaz. Bu durum ebeveyn-çocuk ilişkisinden amir-memur ilişkisine değin hemen her ilişki düzeyinde gözlenir. Dolayısıyla, günlük iletişimde emir manası sezdirici ifadelerden çoğunlukla kaçınılır, istekler, muhatapın kabul edebileceği bir ton ve edayla dillendirilir. Öyle ki, *Bak* yerine *Bakınız*, *Biraz yana kay* yerine *Biraz yana kayınız* denilerek tekil muhatapın saygı/nezaket manasıyla çoğullanması bile

muhatapı hoşnut etmez. Bunun için, *Bakar mısınız?/Bakabilir misiniz? Biraz yana kayar mısınız/Biraz yana kayabilir misiniz* şeklinde, muhatapın eylemi gerçekleştirip gerçekleştirilmeme noktasında özgür olduğunu kendisine sezdiren türlü ifade yollarına başvurulur.

2. Emir kip(lik)inin kaynaklarda işlenişi

Kişiyeye göre emir eki/kipi olarak sunulan birimler, tarih içinde bazı morfonemik değişiklikler geçirdiği ve Türkiye Türkçesinde emir kip(lik)i büyük ölçüde art zamanlı olarak işlendiği için, öncelikle konunun tarihi dönem gramerlerindeki ele alınışı biçimine kısaca değinilecek, daha sonra çağdaş gramerlerdeki işleniş biçimi ele alınacaktır.

2.1. Tarihi dönem gramerlerinde²⁶

Türk dili; tarih içinde doğudan batıya, kuzeyden güneye çok farklı sahalara dal budak salmış, çeşitli kültürlerle etkileşim halinde gelişimini sürdürmüştür. Türkçenin gelişimini sürdürdüğü ve zaman içinde sınırlarını aştığı sahalardan biri de Anadolu'dur. Anadolu'ya gelen Oğuz Türkleri, lehçelerine dayalı bir yazı dili oluşturmuşlardır²⁷. Bu yazı dilinin gelişim safhaları; *Eski Türkçe* (İlk yazılı kaynakları sunan Köktürk ve Uygur Türkçeleri: 6.-11. yüzyıllar arası dönem), *Eski Oğuzca* (Eski Anadolu Türkçesi/Eski Türkiye Türkçesi: 13 ile 15. yüzyıllar arasındaki dönem); *Osmanlı Türkçesi* (16 ile 20. yüzyıllar arasındaki dönem) ve *Türkiye Türkçesi* (Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla başlayıp devam eden dönem) şeklinde sıralanır (Özkan, 2000: 39; Ercilasun, 2004: 433 vd.; Özyetgin, 2006: 1-27). Bu sıralamaya göre *Eski Türkçe*, *Eski Oğuzca* ve *Osmanlı Türkçesi*, *Türkiye Türkçesi*nin tarihi dönemleridir.

Anılan tarihi dönemlere yönelik dil çalışmalarında, istisnai yaklaşımlar hariç (bk. Gülsevin, 1997: 105 vd. ; 1999: 1-13) genel olarak emir kip(lik)i ayrı bir kategori olarak değerlendirilmiş, ancak emir kipinin kişiyeye göre çekiminde farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Kimi kaynaklar, konuyu işlerken, birinci tekil ve çoğul kişi emir çekimlerine yer vermiş²⁸, kimileri vermemiştir²⁹.

*Türkiye Türkçesi*nin bu farklı dönemlerine ışık tutan kaynakların, emir işaretleyicisi olarak belirledikleri biçim birimler ve emir kipi için verdikleri örnekler, genel olarak aşağıdaki gibidir:

²⁶ Türkiye Türkçesi gramerini art zamanlı olarak işleyen eserler de bu kategoride değerlendirilmiştir.

²⁷ Anadolu Selçukluları'nda XII. Yüzyıl sonlarına kadar ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsçanın kullanılması, çeşitli savaşlar, Moğollar ve Haçlı seferlerinin tahrip edici akınları sonucunda birçok kütüphanenin yakılıp yıkılması gibi nedenler, Oğuzcanın gelişip edebi bir dil hüviyeti kazanmasını geciktirmiştir (Özkan, 2000: 39).

²⁸ bk. Gabain, 2000: 79; Sertkaya, 1988: 140; Bergamalı Kadri, 2002: 21 vd.; Özkan, 2000: 143; Ercilasun, 2004: 188; 281; Caferoğlu, 2000: 142; Kartallıoğlu, 2011: 281 vd., 336 vd., 451 vd., 488 vd.; Karaağaç, 2012: 370.

²⁹ bk. Mehmet Sadık, 2006: 33; Süleyman Hüsnü Paşa, 2006: 29 vd.; Mithat Sadullah, 2004: 165; Tekin, 2003b: 179; Şahin, 2003: 62; Türk vd. 2011: 23.

	Tekil Kişiler	Örnek Kullanımlar	Çoğul Kişiler	Örnek Kullanımlar
Eski Türkçe (Gabain, 2000: 79; Caferoğlu, 2000: 142; Ercilasun, 2004: 188; 281; Karaağaç, 2012: 370; Sertkaya, 1988: 140)	-AyIn; -Ayn; -yIn ³⁰ ; ağzında nadiren -AyAn; -yAn	bol-ayın (olayım); aya-yın (hürmet edeyim); olur-ayn (oturayım)	-AlIm; n ağzında -AlAm; -Ilm ³¹	Kabış-alım (kavuşalım); süle-lim (asker sevk edelim)
	Ø; -gIl; -kIl	ay (söyle); ur-ğıl (vur)	-(X)η ³² ; -(X)ηlar ³³	olur-uη (oturun); k atğ lan-ıηlar (gayret ediniz); yançal-aηlar (eziliniz)
	-zU; -zUn; -çUn; -sUn	alk ın-zun (azalsın); bol-çun (olsun)	-zUnlAr ³⁴ -sUnlAr	tog-zunlar (doğsunlar)
Eski Oğuzca/Eski Anadolu Türkçesi/Eski Türkiye Türkçesi (Timurtaş, 1994: 129; Özkan, 2000: 143; Kartallıoğlu, 2011: 281 vd., 336 vd., 451 vd., 488 vd.)	-AyIn; -AyIm	vir-eyin (vereyim); getir-eyim (getireyim)	-AlUm	işid-elüm (işitelim); var-alum (varalım)
	Ø; -gIl	dön; al-gıl (al)	-(U)η; (U)ηUz	di-η (deyin); bil-ü-ηüz (biliniz)
	-sUn	çık-sun (çıksın); gel-sün (gelsin)	-sUnlAr	di-sünler (desinler); kesme-sünler (kesmesinler)
Osmanlı Türkçesi ³⁵ (Bergamalı Kadri, 2002: 18 vd.; Kartallıoğlu, 2011: 281 vd., 336 vd., 451 vd., 488 vd.)	-AyIn; -AyIm	gör-eyin (göreym); var-ayım	-AlUm; -AlIm	gözle-y-elüm (gözleyelim); var-alım
	Ø; -gIl	bil; gel-gil	-(U)η ³⁶ ; (U)ηUz; (X)η; (X)ηXz	geçün (geçin); geliñ; tutuñuz
	-sUn; -sXn	geçme-sün (geçmesin); sev-sin	-sUnlAr; -sXnlAr	sev-sinler; gör-sünler

Tablo 1: Tarihi dönem gramerlerinde *emir kipinin* verilişi.

³⁰ “Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra” (Gabain, 2000: 79).

³¹ “Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra” (Gabain, 2000: 79).

³² “Bu şekil tek kişi için nezaket ifadesi olarak kullanılır” (Gabain, 2000: 79).

³³ “Bu şekil nezaket şekli olarak değil sadece çokluk olarak kullanılır” (Gabain, 2000: 79).

³⁴ Üçüncü kişide -lAr’ın kullanımı, Uyurca dönemine rastlar (bk. Ercilasun, 2004: 281).

³⁵ Osmanlı Türkçesinin ilk asırları (16-19. yüzyıllar arası) Eski Anadolu Türkçesiyle; son asırları (19. 20. yüzyıllar arası) bugünkü Türkiye Türkçesiyle aynıdır. (bk. Ercilasun, 2004: 461 vd). Emir çekiminde kullanılan işaretleyicilerin fonolojik özellikleri de bu şekilde seyretmektedir. Dönemin başlarında, Eski Oğuzcada olduğu gibi, yuvarlak ünlülü olan ekler, zaman içinde dudak uyumuna girmiştir. Tabloda eklerin hem dönemin başındaki hem de sonundaki biçimleri verilmiştir.

³⁶ Dönemin başlarında kullanımına devam edilen damak /n/’si (η) de, 17. yüzyılda ortadan kalkmaya başlamıştır. Yazımda gösterilse de 18. yüzyıl ortalarında İstanbul Türkçesinde artık damak /n/’si (η), yoktur (bk. Ercilasun, 2004: 461 vd).

Değerlendirme:

Kavramlar/anlamlar, dilde çeşitli biçim bilimsel, söz dizimsel ve bürünsel birimlerle işaretlenir/somutlanır. *Emir*, hatip-muhatap ilişkisinde var olan edimsel bir kavramdır. *Emir* kavramının işaretleyici birimleri, biçim bilimsel olduğu kadar, sözlüksel, söz dizimsel ve belki daha çok da bürünseldir. Ancak gramerlerde, bu kavram, genellikle biçim bilimsel düzlemde, ek düzeyindeki birimler üzerinden işlenmiştir. Bu yaklaşım tarzı, kavramsal zemini olmayan yapay bir emir kip(lik)i bilgisini netice vermiş, yer yer çelişkili durumlara neden olmuştur.

Caferoğlu'nun *Fiil Tasrif Ekleri*³⁷ başlığında verdiği şu bilgiler söz konusu durumların tipik örneğidir:

“Temenni eki

a) -zu, -mazun: yarlıkazu; bolmazun; kalmazun.

İstek 1. Şahıs (voluntatif)

a) -ayın, -eyin: konayın; iteyin.

(...)³⁸.

Emir

Teklik: 1. Şahıs: -ayın, -eyin: konayın, iteyin.

2. Şahıs: -gil: işidgil.

3. Şahıs: -zun, -zün: bolmazun.

Çokluk 1. Şahıs: alım:

2. -η: işidiη, biliη” (Caferoğlu, 2000: 142).

Ortada anlam ayırtılarını gösterecek bir bağlam olmadığına göre, burada hem *temenni* ve *istek* hem de *emir* başlığında verilen aynı biçim birimlerin kavramsal değerleri nasıl teşhis edilecektir?

Yani; *konayın*, *iteyin* ifadeleri, neye göre *istek*, neye göre *emir* olarak verilmiştir? Veya *bolmazun* ifadesi neye göre *temenni*, neye göre *emir* olarak değerlendirilmiştir? Bunları tespit etmek güçtür.

Diğer kaynakların konuyu işleyişi de genel olarak benzer şekildedir. Verilen örnekler tek tek incelendiğinde emir kipi olarak sunulan örneklerden çok azının emir manası taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Türkçede emir kip(lik)inin varlığı, Türkçenin ilk yazılı kaynakları sayılan Köktürk Yazıtlarına dayandırıldığına göre, örnek olarak bu yazıtlardaki emir anlamlı söz bağlamları incelenecektir. Değerlendirme, Şanlı (2000)'nın, “Göktürk Yazıtlarında Emir Kipinin Kullanılış Şekilleri, Cümlelerdeki Durumları ve Anlam Yükleri” adlı çalışmasındaki tespitleri üzerine yapılacaktır.

Araştırmacı, üç büyük yazıtta, emir kipinin kullanıldığı 57 cümle tespit ettiğini ve bunların kişilere göre dağılımının şöyle olduğunu belirtmiştir: 1.t.k.:13, 1.ç.k.: 8; 2.t.k.: 9, 2.ç.k.: 12; 3.t.k.: 15, 3.ç.k.: - .

Tekin'in *Orhon Yazıtları* adlı eseri tarafımızdan baştan sona tekrar taranmış, Şanlı'nın bağlamdaki sıralarını gözetmeksizin karışık olarak verdiği cümleler, bağlamlarına göre yeniden

³⁷ bk. “Göktürkçenin Ana Dil Bünyesi” başlığı. s. 137 vd.

³⁸ Araştırmacı, bu arada *gelecek zaman* ve *şart çekimlerini* örneklendirmiştir.

sıralanıp tek tek incelenmiştir. Bu arada cümlelere verilen kimi karşılıkların eksik veya yanlış olduğu tespit edilmiş, bu karşılıklar Tekin (2003)'in çalışmasına göre tamamlanarak/düzeltilerek verilmiştir.

Emir kipinin birinci tekil kişi çekimi³⁹ olarak tespit edilen örnekler:

1. ... *türük budunug ölü-eyin urugsırat-ayın tir ermiş* ... “Türk halkını öldü

reyim, neslini yok edeyim, der imiş.” (KT, D-10). 2. *budunug igid-eyin tiyin* ... “halkı besleyeyim diye ...” (KT, D-28). 3. *sogdak budun it-eyin tiyin* ... “Soğd halkını düzene sokayım diye ...” (KT, D-39). 4. ... *tögültün yazı kon-ayın tiser türük budun ölsikig* “... Tögültün yaylasına konayım desen, Türk halkı, mutlak öleceksin!” (BK, K-5). 5. ... *türük budunug ölü-eyin urugsırat-ayın tir ermiş* ... “Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim, der imiş.” (BK, D-9). 6. *budunug igid-eyin tiyin* ... “halkı besleyeyim diye ...” (BK, D-23). 7. ... *idma-yın tiyin süledim* “... göndermeyeyim diye asker sevk ettim.” (BK, D-34). 8. *igid-eyin tiyin sakıntım* ... “Besleyeyim diye düşündüm ...” (BK, D-35). 9. *anı anyıt-ayın tip süledim*. “Onu korkutayım diye asker sevk ettim.” (BK, D-41). 10. *kagan mu kıl-ayın tidim*. “Kağan mı yapayım dedim.” (T, B-5). 11. ... *ben*⁴⁰ *yırında yan teg-eyin ...tir men* “... biz (de) kuzey tarafından hücum edelim ... derim” (T, G-5). 12. ... *kaganım ben ebgerü tüş-eyin tidi*. “... kağanım ben eve doğru ineyim dedi” (T, K-6). 13. ... *anı yoglat-ayın tidi*. “... onun cenaze törenini yaptırayım dedi.” (T, K-7). 14. ... *ben sana ne ay-ayın tidi*. “Ben sana (daha) ne söyleyeyim dedi.” (T, K-8).

Değerlendirme:

14. cümle hariç, diğer bütün cümlelerde -AyIm, niyet/istek manası taşımakta; konuşan; 1, 5, 12 ve 13. cümlelerde üçüncü kişinin; 4'te ikinci kişinin; geri kalan cümlelerde ise kendi (1. kişi) niyetini (tiyinle birlikte amacını)/isteğini rivayet/hikâye etmekte/bildirmektedir. 14. cümlede ise, Kağan, çeşitli istek, emir ve tavsiyelerini muhatabına sıraladıktan sonra, “Ben sana (daha) ne söyleyeyim ...” diyerek söyleyecek başka şey kalmadığını, bundan sonra gereğini yapmanın muhataba düştüğünü bildirmekte, konuşan da, *dedi* sözüyle kağanın bu istek, emir ve tavsiyelerini hikâye etmektedir. Dolayısıyla bu cümlelerin hiçbirinde -AyIm'la sağlanmış bir emir manası bulunmamakta, kişinin kendi kendisine emir verdiğini söylemek hiçbir şekilde mümkün görünmemektedir.

Emir kipinin birinci çoğul kişi çekimi⁴¹ olarak tespit edilen örnekler:

1. *türük sir budun yirinte idi yorımazun usar idi yok kıl-alım tir men* “Türk Sir halkı, ülkesinde asla gelişmesin, mümkünse tümüyle yok edelim, derim.” (T, G-4). 2. *Ol üç kagan ögleşip altun yış üze kabış-alım* timiş “Bu üç kağan birbirine akıl danışıp ‘Altay dağları üzerinde buluşalım!’ demişler.” (T, D-3). 3. *Ança ögleşmiş: öñre türük kagangaru süle-lim* timiş “Şöyle akıl danışmışlar: Doğu Türk kağanına doğru asker sevk edelim demişler.” (T, D-3). 4. *üçegün kabışip süle-lim*, idi yok *kıl-alım* timiş. “Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) tümüyle yok edelim! demişler” (T, D-4).⁴² 5. *Öñdün kagangaru sü yori-lım* timiş “... Doğu kağanına karşı sefer edelim demiş.” (T, K-5). 6. *yarış yazıda tiril-elim* timiş “Yarış yaylasında toplanalım demiş” (T, K-9). 7. ... *sü yori-lım tideçi. unamañ* “Asker yürütelim diyecektir. Kabul etmeyin!” (T, K-11). 8. *ol sabıg eşidip begler kopun yan-alım arıg ubutı yig tidi* “O sözü işitip beyler hep birlikte dönelim, temiz, edebi üstün dedi.” (T2, B-1). 9. *az tiyin ne basın-alım teg-elim tidim* “Az diye ne zayıf görelim, hücum edelim, dedim” (T2, B-4).

³⁹ Ünsüzlerden sonra: -ayın/-eyin; ünlülerden sonra: -yın/-yin.

⁴⁰ Konuşan, halkı adına konuştuğu için *beni* biz yerine kullanmıştır.

⁴¹ Ünsüzlerden sonra: -alım/-elim; ünlülerden sonra: -lım/-lim.

⁴² Şanlı'nın çevirisi şöyledir: “Her üçü de *kabışip*, asker sevk edelim, *sahibi* yok edelim demiş.” (2000: 242).

Değerlendirme:

1. cümlede, konuşan; (Tonyukuk), Dokuz Oğuz kağanının, Çin ve Kıtay yönetimlerine yönelik birlikte hareket etme, Türkleri yok kılma teklifini/tavsiyesini hikâye etmiştir. 2, 3 ve 4.de, üç kağanın bir eylemi birlikte yapma isteklerini birbirlerine bildirmelerini rivayet etmiştir. 5, 6 ve 7.de, kağanların ikinci kişileri isteklendirmelerini (onlara yönelik emirlerini) rivayet etmiştir. 8.de, beylerin bir ağızdan *dönme* eylemini gerçekleştirme isteğini dillendirmelerini rivayet etmiştir ve 9.da, beylere bildirmiş olduğu kendi tavsiyesini/isteğini hikâye etmiştir.

Görüldüğü üzere sunulan örneklerde, *-Allm/-Ilm* işaretleyicileri genel olarak *istek, teklif, tavsiye, isteklendirme* gibi manalar bildirmektedir. İsteklendirme bildiren örneklerde aynı zamanda ikinci kişilere yönelik bir emir manası da sezilmektedir. Bu durum, sözü söyleyenle eylemi yap(may)acak olanın ayrı kişilerden oluştuğu ilişki düzenlerinde daha çok kendini göstermektedir (*Bu talimatnameyi uygulayın* yerine *Bu talimatnameyi uygulayalım* gibi.). Böyle bir ilişki düzeninde söylenmiş sözlerde, *-Allm/-Ilm*, *-Xñ/-ñ* işlevinde kullanılmış (*yok kıl-alım=yo kıl-ıñ*), yani konuşan, *-Allm/-Ilm*'la ikinci kişilere emir vermiş demektir. Bununla birlikte *-Allm/-Ilm*, asıl işlevi itibarıyla konuşanı da içine aldığı (birinci kişiyi gösterdiği) için *-Xñ/-ñ*'in yansıttığı hiyerarşik ilişki düzenini, keskin ifade tarzını tam olarak yansıtamamaktadır. Dolayısıyla buradaki örneklerden yola çıkarak *-Allm/-Ilm* işaretleyicilerinin birincil işlevlerinin emir bildirmek olduğunu, birinci çoğul kişinin (*bizin*) bu işaretleyicilerle kendi kendine emir verdiğini (Böyle bir iddia mantıklı de değildir.) söylemek mümkün görünmemektedir.

Emir kipinin ikinci tekil kişi çekimi olarak tespit edilen örnekler:

1. sabımın tüketi eşid-gil “Sözlerimi bitinceye kadar işit.” (KT, G-1). **2. bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tuyla** “Bu sözümü iyice işit (ve)sıkıca dinle” (KT, G-2). **3. türük budun ertin, ökün.** “(Ey) Türk halkı, (kötü huyundan) vazgeç (ve) nâdim ol!” (KT, D-23). **4. sabımın tüketi eşid** “Sözümü baştan sona işit.” (BK, K-1). **5. türük oguz begleri budun eşid** “(Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve), halkı işit!” (BK, D-18). **6. birye karluk budun tapa süle tip tudun yamtariğ ittım** “Güneyde Karluk halkına doğru sefer et diye Tudum Yamtar’ı gönderdim” (BK, D-40). **7. içikdük üçün teñri, “öl” timiş erinç** “(Türk halkı yeniden) bağımlı olduğu için Tanrı, ‘öl’ demiş olmalı. (T, B-3). **8. ... aygıl⁴³ tidi. Ayıgması ben ertim.** “Sözcüm ol dedi, sözcüsü ben idim.” (T, B-5). **9. atlat tedim** “(Beylere), askerleri atlara bindirin dedim.” (T, K-1). **10. buñadıp kağan yelü kör timiş.** “Sıkılıp kağan sürün atları demiş” (T, K-2). **11. bilge tonyukukka, baña aydı. bu süg ilt tidi.** “Bilge Tonyukuk’a, bana söyledi: bu orduyu sevk et, dedi” (T, K-8). **12. kıymıg köñlünçe ay, ben saña ne ayayın tidi.** “Suç işleyenlerin cezalarını gönlünce ver. Ben sana (daha) ne diyeyim dedi.” (T, K-8). **13. yelme kargu edgüti ur-gıl basıtma timiş** “Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyice yerleştir, baskına uğratma demiş.” (T, K-10).

Değerlendirme:

Emir kipi olarak sunulan örneklerde kişi, sayı, tarz vs. ifade edecek bir çekim kalıbı bulunmamaktadır. Sadece üç örnekte eylem tabanını bütünleyen *-gIl* biçim biriminin kullanıldığı gözlenmektedir. Bu çekim unsurunun da aslında bir emir veya kişi eki olmadığı, isteği/emri pekiştirici bir biçim birim (ek/edat) olduğu ve bu biçim birimin sadece ikinci kişide değil üçüncü kişide de (*bolsunğıl* örneğindeki gibi) anlamı kuvvetlendirmek amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (bk. Sertkaya, 1988: 135-142).

Cümlelerin anlamsal ayırtılarına gelince, 1’den 5’e kadar olan cümlelerde konuşanın amirane uyarıları söz konusudur. 7. cümlede, konuşan, yorumsal olarak, Tanrı’nın, vermiş olması muhtemel cezaî emrini bildirmiştir. 6 ve 9.da, kendi emirlerini hikâye etmiştir. 8 ve 11.de,

⁴³ Bu cümle Şanlı’nın çalışmasında yer almamaktadır.

kendisine yönelik emir niteliğindeki istekleri hikâye etmiştir. 10 ve 13.de, kağanın askerlerine vermiş olduğu emri rivayet etmiştir. 12.de kağanın kendisine verdiği izni (...cezalarını gönlünce ver) hikâye etmiştir.

Bu bilgiler, *fiil tabanı* ve *fil tabanı+gII* biçiminin emir tarzında bir isteğin bildirimine elverişli olduğunu açıkça ortaya koymakta, izin cümlesini saymazsak (12. cümle), ifadelerde, kiplik olarak hepsi aynı tonda olmasa da, doğrudan bir emir/uyarı (*bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tıyła*) veya emrin/uyarının hikâyesi/rivayeti (*Bu süg ilt tidi/yelme kargu edgüti ur-gıl, basıtma tımış.*) kendini göstermektedir.

Emir kipinin ikinci çoğul kişi çekimi olarak tespit edilen örnekler:

1. *türük begler budun bunu eşid-iş* “(Ey) Türk beyleri, halkı bunu işitin.” (KT, G-10). 2. *neş neş sabım erser bengü taşka urtum, añar körü bil-iş* “(Söyleyecek) her ne sözüm var ise (bu) ebedî taşa hâkkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin.” (KT, G-11). 3. *on ok oğlınca, tatinga tegi bunu körü bil-iş* “On ok oğullarına (ve) yabancılarına kadar (hepiniz) bunları görüp öğrenin.” (KT, G-12). 4. *ança erig yirte bengü taş tokıtdım, bitidim anı körüp ança bil-iş* “Öylece ulaşılan yerde ebedî taş hâkkettirdim, yazdırtım, onu görüp öylece bilin” (KT, G-13). 5. *türük oguz begleri, budun eşid-iş* “Türk oguz beyleri, halkı işitin” (KT, D-22). 6. *neş neş sabım erser bengü taşka urtum, añar körü bil-iş* “(Söyleyecek) her ne sözüm var ise (bu) ebedî taşa hâkkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin.” (BK, K-8). 7. *on ok oğlınca, tatinga tegi bunu körü bil-iş* “On ok oğullarına (ve) yabancılarına kadar (hepiniz) bunları görüp öğrenin.” (BK, K-15). 8. *bunu körüp ança bil-iş* “Bunu görün (ve)öylece öğrenin” (BK, K-15). 9. *türük begler budun ança sakın-ış*, *ança bil-iş* “Türk beyleri ve halkı, şöylece düşünün (ve) bilin.” (BK, D-33). 10. *sü bar-ış tidi* “Ordu, siz gidin dedi” (T, K-7). 11. *altun yışda olur-uş tidi* “Altay dağlarında oturun dedi” (T, K-7). 12. *olur-uş tiyin tımış* “Oturun diye söylemiş. (T, K-10). 13. *apa tarkangara içre sab idmiş: bilge tonyukuk anyıg ol, üz ol. sü yorılım tedeçi. unama-ş* “Apa Tarkan’a (ise) mesaj göndermiş: Bilge Tonyukuk, aksi mizaçlıdır, öfkeli. Orduyu sevk edelim diyecektir. Kabul etmeyin!” (T, K-11).

Değerlendirme:

İfadeler incelendiğinde, ilk dokuz madde ile 13. maddede, konuşan, içe dönük eylemlerle (işit-, bil-, sakın-, kabul etme- ...) doğrudan emir yollu uyarılarda/öğütlerde bulunmuştur. 10, 11 ve 12. maddelerde ise üçüncü kişinin vermiş olduğu emirleri hikâye/rivayet etmiştir.

İkinci çoğul kişi emir çekimi olarak sunulan bu ifadelerde emre özgü bir ek bulunmamakta, emir manası, bağlamın yansıttığı üst (kağan/komutan)-ast (halk-/ordu) ilişkisindeki buyurucu edadan anlaşılmaktadır.

İkinci tekil kişi çekiminde bulunmayan -Xş/-ş’nin işlevine gelince; ikinci tekil veya çoğul kişiye yönelik aynı emirler doğrudan fiil tabanı üzerinden verilebildiğine göre (*Türük oguz begleri, budun eşid!* örneğinde olduğu gibi.)⁴⁴ fiil tabanlarına gelen bu biçim birimlerin de birincil işlev olarak emir değil kişi ve sayı bildirdiği anlaşılmaktadır.

Emir kipinin üçüncü tekil kişi çekimi olarak tespit edilen örnekler:

1. *türük budun yok bolma-zun tiyin ...* “Türk halkı yok olmasın diye ...” (KT, D-11). 2. *(türük budun) budun bol-çun tiyin* “(Türk halkı) millet olsun diye” (KT, D-11). 3. *eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz kalma-zun tiyin* “Atamızın, babamızın zapt ettiği topraklar, sular sahipsiz kalmasın diye” (KT, D-19). 4. *kögmen yir sub idisiz kalma-zun tiyin* “Kögmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye” (KT, D-20). 5. *türük budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye ” (KT, D-25). 6. *türük budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Türk halkının adı,

⁴⁴ Ayrıca bk. 2. tekil kişi emir çekiminin diğer örnekleri.

sanı yok olmasın diye” (KT, D-25). 7. *kaşımız eçmiş kazganmış budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı, sanı yok olmasın diye” (KT, D-26). 8. *anta kisre teñri yarlıka-zu*⁴⁵ kutum bar üçün, ülügüm bar üçün ... “Ondan sonra Tanrı lütfettiği için, saadetimin ve nasibim olduğu için” (KT, D-29). 9. *türük budun yok bolma-zun tiyin* ... “Türk halkı yok olmasın diye ...” (BK, D-10). 10. *(türük budun) budun bol-çun tiyin* “(Türk halkı) millet olsun diye” (BK, D-10). 11. *eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz kalma-zun tiyin* “Atamızın, babamızın tuttuğu topraklar, sular sahipsiz kalmasın diye” (BK, D-16). 12. *kögmen yir sub idisiz kalma-zun tiyin* “Kögmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye” (BK, D-17). 13. *türük budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Türk halkının adı, şöhreti yok olmasın diye” (BK, D-20). 14. *türk budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Türk halkının adı, sanı yok olmasın diye” (BK, D-21). 15. *kaşımız eçmiş kazganmış budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı, sanı yok olmasın diye” (BK, D-22). 16. *türük sir budun yirinte idi yorıma-zun usar idi yok kılalım tir men* “Türk Sir halkı ülkesinde asla gelişmesin, mümkünse yok edelim derim.” (T, G-4). 17. *sü başı inel kağan, tarduş şad bar-zun tidi*. “Kumandan (olarak) İnel Kağan ile Tarduşların şadı görev yapsınlar dedi.” (T, K-7). 18. *teñri yarlıka-zu* bu türük budun ara yarıklık yağış yeltürmedim ... “Tanrı lütfettiği için bu Türk halkı içinde zırhlı düşmanların akınına imkân vermedim.” (T2, D-3).

Değerlendirme:

8, 16, 17 ve 18. maddeler hariç, diğer bütün maddelerde -zun eki tiyinle birlikte amaç, niyet bildirmektedir. 8 ve 18. maddelerde bir dua (esirgesin) veya neden (esirgediği için); 16. maddede niyet/istek ve 17. maddede ise dolaylı bir emir söz konusudur. Sunulan örneklerden sadece birinde dolaylı bir emir manası bulunduğu göre, bu örneklerle bakarak -zun/-zu, -çun 'u emre özgü ekler saymak, doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir.

İncelenen çalışmanın başında, yazar, üç büyük yazıttaki *emir kipini* ele aldığını, metinlerde *emir kipinin* kullanıldığı 57 cümle tespit ettiğini bildirmiş, bu kiplerin kişilere göre dağılımını şöyle belirtmişti: 1.t.k.:13, 1.ç.k.: 8; 2.t.k.: 9, 2.ç.k.: 12; 3.t.k.: 15, 3.ç.k.: - .

Tekin (2003)'in çalışması esas alınarak yazarın emir çekimi olarak kabul ettiği yapılar tekrar taranmış ve işlevlerine göre değerlendirilmiştir.

Çıkan sonuçlar şöyledir:

a. Sıralı cümleler ve farklı metinlerdeki aynı eylemler de ayrı ayrı sayıldığında⁴⁶ şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

1.t.k.:16, 1.ç.k.: 11; 2.t.k.: 15, 2.ç.k.: 14; 3.t.k.: 18, 3.ç.k.: - .

Toplam: 74.

b. Birinci tekil kişi emir kipi olarak sunulan örneklerin hemen hepsinde -*AyIn/-yIn* işaretleyicileri, niyet/istek bildirmektedir. Dolayısıyla bu örneklerdeki işlevlerine bakarak söz konusu biçimlere *emir eki/kipi* demek mümkün görünmemektedir.

c. Birinci çoğul kişi emir kipi olarak sunulan örneklerde -*Allm/-llm* işaretleyicileri; genel olarak *istek, teklif, tavsiye, isteklendirme* gibi manalar bildirmektedir. İsteklendirme bildiren üç

⁴⁵ Tekin, *teñri yarlıka-zu* ifadelerini *Tanrı esirgesin* şeklinde çevirmiş (bk. 2003a: 47) ve dua bildiren bu tür sözleri Şanlı (2000)'nin yaptığı gibi, *buyurma (emir) kipi* başlığında değerlendirmiştir (bk. 2003b: 179). Tekin'in -*AyIn/-Allm*'li çekimleri emir kipi saymaması, *ben ebgerü tüşeyin* “Ben karargâha ineyim”; *altun yış üze kabışalım* “Altay dağları üzerinde buluşalım” şeklindeki ifadeleri *gönüllülük kipi* başlığında değerlendirmesi, toptancı yaklaşımlara nispeten isabetli bir yaklaşım olmakla birlikte; -*sUn/-zU/-zUn*'lu bütün çekimleri *buyurma (emir) kipi* sayması ve dua bildiren *teñri yarlıkazu* “Tanrı lütfetsin!”; *ağılnta yılın bolzun, özün uzun bolzun* “Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun” gibi ifadeleri *buyurma (emir) kipi* başlığında değerlendirmesi, bizce doğru bir yaklaşım olmamıştır.

⁴⁶ ... *körüp ança bil-iş* gibi ifadelerdeki uyarı/emir anlamlı *körüp* zarf-fiili sayılmamıştır.

örnekte (5, 6 ve 7. maddeler) aynı zamanda ikinci kişilere yönelik bir emir manası da sezilmektedir. Ancak bu, birinci çoğul kişinin -*Allm/-llm* 'la kendine emir verdiği anlamına değil, -*Allm/-llm* 'ın -*Xn/-η* işleviyle kullanıldığı veya konuşanın, birlikte bir eylemi gerçekleştirmek için ikinci kişilere yönelik olarak emir yollu isteklendirmede bulunduğu anlamına gelmektedir.

d. İkinci tekil kişi emir kipi olarak sunulan örneklerde, fiil tabanına eklenmiş kişi, sayı, tarz vs. ifade eden bir çekim kalıbı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, biri hariç, tespit edilen ifadelerin bağlamlarından genel olarak bir *emir veya emir yollu uyarı/öğüt kipliğinin* varlığı anlaşılmaktadır.

e. İkinci çoğul kişi emir çekimi olarak verilen örneklerde de birincil işlev olarak emir bildiren, emre özgü bir biçim birime rastlanmamaktadır. Fiil tabanlarına gelen -*lη/-η* biçim birimi birincil işlev olarak emir değil, kişi ve sayı bildirmektedir. Ancak bununla birlikte, tespit edilen ifadelerin bağlamlarından, bir *emir veya emir yollu uyarı/öğüt kipliğinin* varlığı anlaşılmaktadır.

f. Üçüncü tekil kişi emir kipi olarak sunulan örneklerden sadece birinde dolaylı bir *emir* manası bulunmaktadır. Diğer bütün örneklerde *niyet, amaç, dua* gibi manalar öne çıkmaktadır.

g. Değerlendirmelerden çıkan verilere göre 74 çekimli eylemden çeşitli tonlarda emir bildiren/sezdiren örnek sayısı 34'tür. 34 örnekten 1'i üçüncü tekil kişi, 3'ü birinci çoğul kişi, 14'ü ikinci tekil kişi ve yine 14'ü ikinci çoğul kişi çekimindedir. Birinci çoğul kişi çekimi ile sağlanan emir/emir yollu isteklendirme de yine ikinci kişi veya kişilere yöneliktir. Üçüncü tekil kişi çekimi ile sağlanan emir ise dolaylı bir emirdir. Bütün bu veriler; *emir*deki resmiyet sezdiren hiyerarşik ilişki düzenini, keskin ifade tarzını, muhatap açısından mesajın gereğini yapma zorunluluğunu tam olarak yansıtan çekim biçiminin ikinci kişi çekimleri olduğunu, yazıtlardaki emir kipliğinin de bu çekim biçimi ile sağlandığını ortaya koymaktadır. Ancak, emir manasının ikinci kişi çekimlerinde daha fazla öne çıkması, bu çekimin tabiatından çok, konuşmanın gerçekleştiği hiyerarşik ilişki düzeninden kaynaklanmaktadır. Zira askeri özelliği ağır basan bu metinlerde konuşanların rütbeli kişilerden oluşması (kağan, vezir), bu ifadelerin emir olma niteliğini artırmıştır. Faraza benzer sözleri sıradan bir adam veya küçük bir çocuk söylemiş olsaydı ya da incelenen metin bir dua metni olsaydı, ikinci kişi çekimindeki eylemlerin kip(lik)leri herhalde burada olduğu gibi, rahatlıkla emir olarak değerlendirilemeyecekti. Bu bilgiler ortada iken -*AyIn/-yIn*; -*Allm/llm*; -*gIl/-kIl*; -(*X*)*η/-*(*X*)*ηlar*; -*zU/-zUn*, -*sUn çUn*; *zUnlAr* -*sUnlAr*⁴⁷ eklerini bir bütün olarak emre özgü biçimler dizisi saymak doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir.

Durum, Eski Oğuzcada da aynı şekildedir. Gülsevin, bu gerçekten yola çıkarak "*Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine*" adlı çalışmasında şunları kaydetmektedir:

"Bugün 'Dilek-İstek Kipleri' başlığı altında verilegelen 'Emir', 'İstek', 'Dilek-Şart' ve 'Gerekliklik' kiplerini, ETTk.'de⁴⁸, fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde 'bir şeyin yapılmasının, ben tarafından **istenmesi**' vardır. ETTk.'de, tek bir şekil, hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir. Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gerekliklik, hem temenni vs. göstermek için kullanılmıştır. Bu fonksiyon çoklukları, günümüz Türkçesine gelindikçe belirli eklerde yoğunlaşmış ve koyulaşmıştır. TTK.'de⁴⁹ 'nispeten' emir (veya istek) için ayrı ek, gerekliklik için ayrı ekten bahsedilebilir. Ancak, ETTk.'de her kip için ayrı ayrı ekler göstermek mümkün değildir. Bu yüzden, gramerlerimizde 'Dilek-İstek Kipleri' başlığı altında 'Emir', 'İstek', 'Dilek-Şart' ve 'Gerekliklik' diye ayrı ayrı verilegelen şekilleri, ETTk.'de 'İstek Kipi' adı altında

⁴⁷ Eski Türkçede emir kipi için bk. Sertkaya, 1988: 140; Şanlı, 2000: 238; Gabain, 2000: 79; Ercilasun, 2004: 188; 281; Karaağaç, 2012: 370.

⁴⁸ ETTk.: Eski Türkiye Türkçesi (Eski Oğuzaca/Eski Anadolu Türkçesi).

⁴⁹ TTK.: Türkiye Türkçesi.

birleştirip incelemeye çalıştık. İlk bakışta, buna, 'bir kip için birden çok şekil bulunmamalıydı' diye itiraz edilebilir. Ancak, sadece 'Gelecek Zaman' için, '-(y)A; -(y)AsI; -(y)IsAr; -(y)AcAK; -dAçI; -sA gerek' olmak üzere beş ayrı ek kullanıldığı düşünülürse, vermeye çalıştığımız yeni tasnif makul karşılanabilir, kanısındayız" (1999: 3).

Gülsevin, bu düşünceden hareketle, araştırmacıların önemli bir kısmı tarafından emir kipi olarak sunulan ekleri istek kip(ler)i içinde sayar ve tespit ettiği işlevlerini şöyle sıralar:

1.t.k.: -AyIn; -AyIm:

a. Dilek-istek bildirir: varayın ben de bugday işleyeyin / anda yaylayup anda kışlayayın (Harname.91). **b. Tavsiyede gereklilik bildirir (özellikle ne soru kelimesi ile birlikte kullanılınca):** aydur yâ baba ne kıluyum (Behc.1,112). **c. Tercih bildirir:** Senüñ etüñden ogul yiyeyin mi yohsa sası dinlü kâfirün döşegine gireyin mi agah kazanuñ nâmûsını sıdurayın mı (DKor.D.53,4-5).

1.ç.k.: -AlUm:

a. Dilek-istek bildirir: Kanatlanup uçalum külli hevesden geçelüm / 'ayn-ı selvândan içelüm kuds-i mübârekdedür (EMŞer.377). **b. '-mAk için ...' anlamında maksat bildirir ('ki' ile bağlanan veya bağlanması gereken birleşik cümlelerde):** yâ mûsâ bize tañrıyı 'ayân göster biz saña inanalum (MC.36b.13).

2.t.k.:

-gIl:

a. Dilek-istek bildirir: aytdum iy pertev-i hak dutgıl elüm / hod ne el var ne ayak dutgıl yolum (Aş.Paş.Grb.175,11). **b. Emir bildirir:** beg eyitdi eyitgıl (MC.33a.12). **c. Duâ yoluyla istek bildirir:** ... eydür bu kuluñı kılduğı günâhlardan arıtgıl pâk eyle dir ve kaçan namâza tursa ol mescid dahı hâl dilile du'â kılur eydür ilâhî bu kulunuñ sinini nûrlandurgıl (MC.69a.4-9). **d. Tavsiye bildirir:** imdi gel 'akluñı der gendüzüñe / fıkır idüben bakgıl gözüñe (Aş.Paş. Grb.17,6). **e. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir:** eger nâm ister iseñ âhiretde / yidürgıl hak yolına dünyâda nân (Çrh. 15)

Ø:

a. Dilek-istek bildirir: kerem göster ki sultân-ı keremsin / kadem kıl rence kim kademsin (Hus.Şir.2935). **b. Emir bildirir:** bir sâlih kişi bir câriye satun aldı meger ol câriye zâhidlerdendi efendisi eyitdi iy câriye bu gün yun arın (MC.58a.3). **c. Duâ yolu ile istek bildirir:** bizümle cümle imân ehline hem / rahmet eyle bu dilde kalmasun gam (EMŞer.332). **d. Tavsiye bildirir:** imdi gel 'akluñı der gendüzüñe / fıkır idüben bakgıl gözüñe (Aş.Paş.Grb.17,6). **e. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir:** sini aldar bu dünyâ bihaber sen / sözüm işit öğüdüm dut top elden (Çrh.24).

2.ç.k.: -(U)ñ; -(U)ñUz⁵⁰

a. Dilek-istek bildirir: halvâ geldi ortaya oturdılar / cuhûd eyder işidüñ göñül ne diler (Aş.Paş.Hik.18). **b. Emir bildirir:** iy firişeler kullarumuñ bu ni'metlerine ve sa'âdetlerine nazar eylen dahı dünyâdaki hâlûhe bakuñ (MC.96a.9-10). **c. Yalvarma yolu ile istek bildirir:** biz karanu sîn içinde yalnız garîb miskîn dermânde ve 'âciz kalmışuz bizi esirgenüz ve bizüm mâllarumuzdan hayr u ihsân ve sadak vermek elimüzden gelmez bârî bizi hayr du'âyıla anuñuz dirler (MC.77b.9-11). **d. Tavsiye bildirir:** iy yârenler bu demüñ kadrüñ bilüñ / günde yüz biñ gez haka şükürin kuluñ (Aş.Paş.Vsf.32). **e. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir:** tañrıdan utanuñuz kim ölüm ihen yakındur

⁵⁰ "Aslında -(U)ñ eki 2. çokluk kişiyi göstermek için yeterlidir. Ayrıca -(U)ñUz şeklinde genişletilmesi, saygı ve incelik ifadesi kazandırmak için olmalıdır. Bu yüzden, -(U)ñUz kullanılışında, emir fonksiyonu beklenemez". (Gülsevin 1999: 9).

(MC.98b.12). **f. Serbestlik verildiğini bildirir:** *iy mü'minler yîñüz kim halk toyduğı vaktın siz aç olurduğız* (MC. 76a.).

3.t.k.: -sUn

a. Dilek-istek bildirir: *yine biti yazdı atasına biz bu işi bitürinçe atam sü dirsün bagdâza salsun* (Behc.108). **b. Temenni bildirir:** *bırakdılar yûsufı derin kuyu / kesdiler urganını ölsün* diyü (ŞH. Yus.7,12). **c. tavsiye yolu ile gereklilik bildirir:** *dilerse ki dükeli halkdan güçlü ve kuvvetlü ola hak te'âlâya tevekkül kalsun didi* (MC.98a.11).

3.ç.k.: -sUnlAr

a. Emir bildirir: *hak te'âlâ eyitdi bu dört ayı oruc dutsunlar* (MC.54a.13). **b. Dilek-istek bildirir:** *şeyh eyitdi iy şâh buyur bir legençe getirüp suyla toldursunlar* (KVz.9a.4). **c. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir:** *yâ mûsâ öğütle kullarum bir iş işlesünler kim ben anları uçmaga givürem* (Metin15,3). **d. Müsaade-icâzet bildirir:** *üçer gün tahta geçüp pâdişâhlık eylesünler hüküm hükümât ellerinde olsun ne dilerse eylesünler* (KVz.21a.5)⁵¹ (Gülsevin 1999: 4-10; 1997: 105-114).

Gülsevin'in *Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine* adlı bildirisi ve bu bildiriye kaynaklık eden *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* adlı eserindeki bu bilgilere göre:

1. Kimi araştırmacılar tarafından Eski Oğuzcanın emir kipleri (emre özgü çekim kalıpları) olarak gösterilen -AyIn, -AyIm; -AlUm; -gIl; -(U)ñ; -(U)ñUz; -sUn; -sUnlAr ekleri çeşitli istek türleri bildiren istek ekleri/kipleridir.

2. Birinci tekil (-AyIn, -AyIm) ve çoğul (-AlUm) kişi eklerinin, *dilek-istek, tavsiye, tercih, maksat* bildirme gibi işlevleri tespit edilmiştir. Bu eklerin *emir* bildirdiğine dair bir tespitle bulunulmamıştır.

3. Emir bildirdiği tespit edilen çekimler, ikinci ve üçüncü kişiler ile ilgilidir. Tespit edilen örneklerde, aşağıda görüldüğü üzere, emrin gerektirdiği hiyerarşik ilişki düzeni, muhatap açısından mesajın gereğini yapma zorunluluğu gibi manalar, mevcuttur:

bir sâlih kişi bir câriye satun aldı meger ol câriye zâhidlerdendi efendisi eyitdi iy câriye bu gün yun arın (MC.58a.3).

iy fîrişteler kullarumuy bu ni'metlerine ve sa'âdetlerine nazar eyleñ dahı dünyâdaki hâlîhe bakuñ (MC.96a.9-10).

hak te'âlâ eyitdi bu dört ayı oruc dutsunlar (MC.54a.13).

Sonuç:

Bütün bu veriler; gerek Eski Türkçe, gerekse Eski Oğuzcada (Eski Anadolu Türkçesinde) her kişiye göre çekimi bulunan ve birincil işlevi *emir* bildirmek olan standart bir kipin bulunmadığını, dolayısıyla biçimsel ve işlevsel açıdan her biri ayrı bir özellik arz eden -AyIn; -yIn; -AlIm; Ø, -gIl, -kIl; -(X)ñ; -(X)ñlar; -zU/-zUn, -sUn çUn; zUnlAr -sUnlAr biçim birimlerini bir bütün olarak emir kipi dizisi (emre özgü çekim kalıpları) saymanın doğru bir yaklaşım olamayacağını ortaya koymaktadır. Eski Oğuzcanın devamı sayılan Osmanlı Türkçesinde de durum aynıdır. Bazı fonolojik değişiklikler dışında, emir kipi ile ilgili olarak dönemler arasında konunun özünü ilgilendiren bir farklılık tespit edilmemiştir.

⁵¹ Örneklerdeki kısaltmaların karşılıkları çalışmada şöyle verilmiştir: Aş.Paş.Grb.: Aşık Paşa, Garib-name; Aş.Paş.Hik.: Aşık Paşa Hikaye; Behc.: Behcetü'l-hada'ik fî Mev'izetü'l-hala'ik; Çrh.: Ahmet Fakih, Çarhname; DKor.D.: Dede Korkut Hikâyeleri, Dresten nüshası; EMŞer.: Ahmet Fakih, Evsafı Mesacidi'ş-Şerife; Hus.Şir.: Husrev ü Şirin; KVz.: Kırk Vezir Hikâyeleri; MC.: Ahmed-i Dâ'i, Miftâhu'l-Cenne; ŞH. Yus.: Şeyyad Hamza, Yusufu Zeliha (Gülsevin, 1999: 13).

2.2. Türkiye Türkçesi gramerlerinde

Cumhuriyet'ten önce aydınlar arasında yaygınlaşan dilde millileşme/sadeleşme düşüncesi, Cumhuriyet'le birlikte devlet politikası halini almış, devletin, bütün toplum kesimlerince rahatlıkla anlaşılabilen, terkipsiz,⁵² arı bir yazı dili oluşturma politikası, *Türkiye Türkçesi*ni netice vermiştir. Tarihi,⁵³ coğrafi sınırları⁵⁴ ve adlandırılması⁵⁵ konusunda farklı görüş ve tutumlar bulunsada, İstanbul ağzı⁵⁶ temelinde şekillenen *Türkiye Türkçesi*, genel olarak *Türkiye Cumhuriyeti*'nin sınırları içinde konuşulan yazı dilini karşılamak üzere kullanılmaktadır.

Türkçenin tarihi dönem gramerlerinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesine yönelik gramer çalışmalarında da, emir kipi, yaygın olarak ayrı bir kategori olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde gramerlerin emir kipi⁵⁷ için yaptıkları tanımlardan örnekler sunulacak, emir kipinin kişiye göre çekimi konusundaki yaklaşım farkları gösterilecektir:

Emir kipi için yapılmış tanım örnekleri

Türkçede, *tanımın tamlığı, efradını cami, ağyarını mani* kalıp sözüyle ifade edilir. Tanımlar, bir kavramın ne olduğunu bildirdiği kadar ne olmadığını ve/veya olmayacağını da sezdirir. Dolayısıyla araştırmacıların emir kipi için yaptıkları tanımlar, neyi *emir* kabul edip etmediklerini belirlemek, konuyla ilgili tespitlerini anlamak açısından önemlidir. Bu amaçla, aşağıda, eski ve yeni yayınlardan emir kipi için yapılmış tanım örnekleri sunulmuştur:

“Eylemin yapılmasını bildirir” (Dizdaroğlu, 1963: 18). “Eylemin yapılmasını buyurmak için kullanılır” (Gencan, 1979: 293). “Eylemin yapılmasını dileyen ve emreden bir kiptir” (Koç, 1996: 316). “Eylemin yapılmasını buyurur. Buyurma olduğu için kendisinde **tam bir hitap biçimi vardır**” (Ediskun, 1999: 185). “Fiilin içerdiği anlamı, **sosyal statü** veya değişik ilgiler dolayısıyla **başka bir kişiye** buyurma kipidir. Bu kipte fiil, **başkasının emri** dolayısıyla gerçekleşmektedir” (Delice, 2002: 206). “Emir kipi yapılması gereken işi **kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır**” (Korkmaz, 2003a: 665). “Tasarlanan fiilin **biraz daha çok ve belki de sert olarak istendiğini, dilendiğini ifade eden bir şekildir**” (Özçelik-Erten, 2011: 149). “Tasarlanan hareketin yapılmasını emir şeklinde ifade eden **gramer kalıbıdır**” (Vural-Böler, 2011: 250). “Eylemi emir/istek tarzında bildirir” (Boz, 2012: 67). “Emir çekimi yalnızca **şekil bildirir ve tasarlanan hareketin emir şeklinde olduğunu ifade eder**” (Karaağaç, 2012: 370).

Bu tanımlardan çıkarılacak sonuca göre, *emir kipi*, statüsü uygun bir kişinin, başka bir kişiden bir eylemin yapılmasını kesin/sert biçimde istediğini bildiren bir gramer kalıbıdır. Emirde tam bir hitap hali vardır, sözün emir niteliği taşımasında isteme biçimi ve sosyal statü önemlidir.

⁵² Bu terkiplerden kasıt, Arapça ve Farsça kuruluştaki terkiplerdir.

⁵³ Örneğin, Timurtaş, *Türkiye Türkçesi* terimini, başına eski sıfatını koyarak, Eski Oğuzca ve Osmanlı Türkçesi içine alan daha uzun bir tarihi süreç için kullanmıştır (2000: 3).

⁵⁴ *Türkiye Türkçesi*, sadece ölçünlü Türkçeden ibaret değildir. Zira Türkiye’de ölçünlü Türkçenin dayandığı İstanbul ağzının yanı sıra çok sayıda ağız konuşulmaktadır (bk. Karahan, 1996: 1 vd.) ve bu ağızların alanı, konuyla ilgili çalışmalarda *Türkiye Türkçesi* terimindeki *Türkiye* sözünün kavramsal değerini aşacak şekilde, Irak, Suriye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Batı Trakya, Bulgaristan ve Makedonya’yı da içine alacak şekilde genişletilmektedir. Yine, Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerine Türkiye’den göç eden/giden Türklerin de *Türkiye Türkçesi*ni kullandıklarına dikkat çekilmektedir (bk. Korkmaz vd., 2001: 83).

⁵⁵ Özünde Osmanlıcanın devamı, ancak söz varlığından söz dizimine değin çeşitli yönlerden daha özgün olan *Türkiye Türkçesi*; *Çağdaş Türkiye Türkçesi*, *Modern Türkiye Türkçesi*, *Günümüz/Bugünkü Türkiye Türkçesi*, *Yeni Türkçe* gibi adlarla da anılmaktadır.

⁵⁶ Bugün, İstanbul’da, bir değil, birden çok ağızın varlığı söz konusudur. Zira, Türkiye’nin hemen her yerinden, hatta dışından göç alan ve nüfusu milyonları aşan İstanbul için bugün tek bir ağızdan söz etmek güçtür.

⁵⁷ Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında *kip-kiplik* ayrımı yapılmamış, *kip* terimi *kiplik* manasını da verecek şekilde kullanılmıştır.

Bir eylemin yapılması emredildiği gibi, yapılmaması da emredilebilir. Ancak örnek tanımlarda eylemin yapılmamasını emretme yönü yer almamıştır.

Emir kipinin kişiye göre çekimi konusundaki yaklaşım farkları

Emir kipinin kişiye göre çekiminde farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Kimi araştırmacılar, kişinin kendi kendisine emir veremeyeceği düşüncesinden hareketle, açıklama ve örneklendirmelerinde birinci tekil ve çoğul kişi işaretleyicilerine yer vermezken, kimileri, emir kipinde her şahsın ayrı bir ekle gösterildiğini belirterek, bu ekleri çekimli fiiller üzerinden örneklendirmiştir.

Araştırmacıların birinci tekil ve çoğul kişi emir çekimi konusundaki yaklaşım farkı aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Araştırmacılar	Kişiye göre emir çekimi		
Banguoğlu, 2000: 473; Bilgin, 2006: 169; Dizdaroğlu, 1963: 19; Ediskun, 1999: 186; Eker, 2006: 378; Hengirmen, 1998: 225; Gencan, 1979: 293; Keskin, 2004: 58; Koç, 1996: 316; Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 183.	1.t.k.	-	-
	2.t.k.	-Ø	gel
	3.t.k.	-sXn	gel-sin
	1.ç.k.	-	-
	2.ç.k.	-Xn(Xz)	gel-in(iz)
	3.ç.k.	-sXnlAr	gel-sinler
Aslan Demir, 2007: 172.	1.t.k.	-	-
	2.t.k.	-Ø, -Xn(X)z ⁵⁸	gel/ gelin/ geliniz
	3.t.k.	-sXn	gel-sin
	1.ç.k.	-Allm ⁵⁹	gel-elim
	2.ç.k.	-Xn(Xz)	gel-in(iz)
	3.ç.k.	-sXnlAr	gel-sinler
Boz, 2012: 67 ⁶⁰ ; Demir-Yılmaz, 2005: 193; Ergin, 1985: 305; Karaağaç, 2012: 370; Korkmaz, 2003a: 670 vd.; Özçelik-Erten, 2012: 149; Vural-Böler, 2011: 250.	1.t.k.	-Aylm	gel-eyim
	2.t.k.	-Ø	gel
	3.t.k.	-sXn	gel-sin
	1.ç.k.	-Allm	gel-elim
	2.ç.k.	-Xn(Xz)	gel-in(iz)
	3.ç.k.	-sXnlAr	gel-sinler

Tablo 2: Türkiye Türkçesi ile ilgili çalışmalarda emir kipinin verilışı.

Bu tablonun işaret ettiği 1. Kişi kendi kendine emir veremez, birinci tekil ve çoğul kişi emir kipi/çekimi yoktur, 2. Kişi kendi kendine emir verebilir, birinci tekil ve çoğul kişi emir kipi/çekimi vardır şeklindeki iki farklı yaklaşıma zemin teşkil eden açıklamalar şöyledir:

Kişi kendi kendine emir veremez, birinci tekil ve çoğul kişi emir kipi/çekimi yoktur:

“Buyuru eydilen, veya sözü geçene eydenin nazarî olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için 1. kişiye yönelmesi mantıki sayılmaz. 1. kişiye dönük en kesin eğilim kipi olarak gereklilik kipi kullanılır. (çalışmalyım, çalışmalyız). Bununla birlikte kendimizi 2. kişi yaparak buyuruyu kendimize çevirebiliriz. ‘Silkin ve sakın ol! Dedim avare gönlüme’” (Banguoğlu, 2000: 473). “İnsan kendi kendine emir veremeyeceği için, emir kipinin birinci tekil ve çoğul şahısları da yoktur” (Dizdaroğlu, 1963: 19). “Bugün emir kipinin birinci tekil ve çoğul kişilerini göremiyoruz (Ediskun, 1999: 186). “Söz söyleyen kendisine buyuramaz; onun için bu kipi birinci kişisi yoktur. Ancak 3. kişi yerine geçip kendine, gönlüne eytenler görülür” (Gencan, 1979: 293). “Şahıs ekleri

⁵⁸ Sen yerine sizin kullanıldığı resmi bağlamlarda.

⁵⁹ Kimi özel durumlarda, ikinci kişi veya kişilere yönelik emirlerde.

⁶⁰ Boz, emir yerine emir/istek terimini kullanır.

dışında herhangi bir eki yoktur. Kendi kendimize emredemeyeceğimizden birinci tekil ve çoğul şahısların çekimi yoktur” (Keskin, 2004: 58). “Türkçede bu kip, birinci tekil ve çoğul kişiler için kullanılmaz” (Koç, 1996: 316). “Asıl emir kipi teklik ve çokluk ikinci şahıstır. Teklik ikinci şahıs fiilin yalın köküdür. Bazen çeşitli güçlendirici parçacıklar katılabilir. Çokluk 2. şahsa 2. şahıs ekleri -ıız, -ğız, -nar eklenir. Oğuz dillerinde ise -ıız/-ıiz ekinin kısalması sonucunda oluşan -ın/-in eki kullanılır” (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 183). “Emir kipinin birinci tekil ve çoğul şahısları kullanılmaz. Ancak bazı dilcilere göre istek kipinin 1. tekil ve çoğul şahıs ekleri (-AyIm, -Allm) emir için kullanılır” (Topaloğlu, 1989: 65).

Konu, ilköğretim, ortaöğretim ve yabancılara Türkçe öğretimi kaynaklarında da benzer şekilde verilmektedir. Örneğin, *İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*’nda, öğretmenlere, konuyu şöyle işlemeleri tavsiye edilmiştir: “Bu etkinlikten sonra öğrencilerinize dilek kiplerinin gereklilik, istek, şart ve emir olarak ayrıldığını; gereklilik kipinin ‘-meli’; istek kipinin ‘-e’; şart kipinin ‘-se’ eki aldığını; **emir kipinin ek almadığını, bu kipin birinci teklik ve birinci çokluk çekimlerinin olmadığını, bu kipte kişi eklerinin kip eki işlevini gördüğünü söyleyiniz**”⁶¹ (Komisyon, 2010: 104)⁶².

Kişi kendi kendine emir verebilir, birinci tekil ve çoğul kişi emir kipi/çekimi vardır:

“Emir çekiminde kullanılan biçimbirimler, hem tarz hem de sayı ve kişi ulamını bildirirler. Her kişi için ayrı bir ek vardır. Ayrıca, emir kipinin 1. teklik ve çokluk kişileri istek kipi ile biçim olarak aynıdır. Bundan dolayı kipin adının emir/istek kipi olarak kullanımı yaygınlık kazanmaktadır” (Boz, 2012: 67). “Anlamsal açıdan bakıldığında, kişilerin kendilerine emir vermelerinin mantıklı olmadığından hareketle bugün emir çekiminde birinci kişiler yok sayılmakta ise de, tarihsel gelişimi dikkate alarak emir kipinin eş zamanlı çekimi şöyle gösterilebilir: 1. kişi: - (y)AyIm, -(y)Allm ...” (Demir-Yılmaz, 2005: 193). “Görülüyor ki Türkçede bütün şahıslar için emir eki vardır. Böyle olduğu halde birinci şahıs kendi kendine emredemez şeklinde yanlış bir düşünce ile öteden beri emir birinci şahısların mevcut olmadığı ileri sürülür. Yabancı gramerlerin tesiri ile yerleştiği anlaşılan bu kanaat tamamiyle yanlıştır. Yabancı dillerde emir birinci şahıslar olmayabilir. Fakat Türkçede böyle bir durum yoktur. ... Kısacası birinci şahıslar da kendi kendisine emredebilir ve bunu karşılamak üzere Türkçede emir birinci şahıs ekleri vardır. Bu ekler aynı zamanda istek şekli için de kullanılırlar” (Ergin, 1985: 307 vd.). “Emir çekiminde kişilerin ayrı ayrı ekleri vardır. ... Emir ekleri vurgu yönünden diğer şekil ve zaman eklerinden farklıdır. Olumlu eylemlerde, bazen vurgulu bazen vurgusuzdur. Teklik ve çokluk birinci kişi emir çekiminde vurgu emir ekleri üzerinde, ikinci teklik ve çokluk kişide ise, çekimi yapılan eylem üzerindedir. Bu özellik, birinci ve üçüncü kişide emrin istek anlamına kaymasına neden olmaktadır” (Karaağaç, 2012: 370). “Bize göre kipin birinci şahıs teklik ve çokluk (hatta üçüncü şahıs) çekiminin varlığını kabul etmeme görüşünde birleşenler, iki noktada yanlışlardır: Birincisi, emir kipinin tarihi devirlerdeki görevini dikkate almadan, ondaki isteğe yönelen eğilimi yalnız Türkiye Türkçesindeki gelişme sürecine bağlamalarıdır. İkincisi de yalnız şekil üzerinde durarak, ekin Türkiye Türkçesindeki kullanış biçimlerini, dilin malzemesine dayanarak derinlemesine incelememiş olmalarıdır. ... Ekin birinci şahıslarda emir işlevi ile kullanılmadığı biçimindeki yanlış görüş, bizce Arap gramerinin etkisine bağlanmalıdır. ... Bu konuda yapılan bir araştırma⁶³ ve metinlere dayanan dikkatli bir inceleme; insanın kendi kendine emredebileceğini ve emir kipinin yalnız şekil olarak değil işlev bakımından da birinci şahıs çekimlerinin var olduğunu göstermektedir”

⁶¹ Koyulaştırma tarafımızdan yapılmıştır.

⁶² Ayrıca bk. YİĞİT Uğur Kemal (2007). *Dil ve Anlatım Yardımcı Kitabı 10. Sınıf* (Yeni programa ve MEB ders kitaplarına uygun olarak hazırlanmış öğretmen ve öğrenci kılavuzu), Kılavuz 2006 Yayınları, İstanbul. s. 130; ERDAL Kadir vd. (2010). *Ortaöğretim Dil ve Anlatım 10. Ders Kitabı*, Zambak Yayınları, İstanbul. s. 126.; TÖMER (2011). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretmen Kitabı 1*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 74-75.

⁶³ Araştırmacı, Ercilasun (1994)’un “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine” adlı çalışmasını kastetmektedir.

(Korkmaz, 2003a: 670 vd.). “Emir çekimi, Türkçede, Eski Türkçeden bu yana her kişi için ayrı olmak kaydıyla kullanılmıştır. Bu çekim günümüze pek az değişikliğe uğrayarak gelmiştir. Emir çekimi için çekimli dillerdeki emir şekillerine bakarak Türkçe hakkında karar vermek son derece yanlış olur. Ayrıca, ‘Kişi kendine emredemez’ gibi bir görüşle birinci kişi emir eklerinin olmadığını söylemek de yanlıştır. Emir çekimi başlangıçtan beri kullanılagelen en sağlam çekim şekillerinden birisidir. Emir ekleri, her kişi için farklı şekillerden meydana gelmektedir” (Özçelik-Erten, 2012: 149). “Emir kipinde fiil kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahsı da karşılamaktadır. Bundan dolayı her şahıs için ayrı bir emir eki vardır” (Vural-Böler, 2011: 250).

Bu düşüncede olanlardan biri de Ercilasun’dur. Ercilasun, *Türkçede Emir ve İstek Kipi* adlı çalışmasında, gramer çalışmalarındaki bu iki farklı yaklaşımı tartışmış ve şu sonuca varmıştır:

Gramer kavramları adlandırılırken hem şekil hem işlev dikkate alınmalı, hangi işlev ağır basıyorsa kavram ona göre adlandırılmalıdır. -AyIm, -Allm eklerinin gereklilik (Nereden bileyim), hayret (Adamı karşımda görmeyeyim mi), iyi olacağına dair işaret ve tahmin (Gideyim bari), geniş zaman (bakalım ve size bildirelim), yalvarma (kurban olayım) gibi çok sayıda işlevleri olmakla birlikte, asıl ve baskın işlevleri emir bildirir. Dolayısıyla geleyim, gelelim şekilleri istek kipine değil, emir kipine ait sayılmalıdır (bk. 1994: 3-9).

Yukarıda sunulan iki görüşün birinci kişi emir kipi/çekimi konusunda vurguladıkları noktalar kısaca şöyle özetlenebilir:

Kişi kendi kendine emir veremez, birinci tekil ve çoğul kişi emir kipi/çekimi yoktur:

Emir, sözü söyleyenin dışında sözün geçtiği ikinci bir kişi ister. Bir kişinin hem hatip/amir hem de muhatap/memur konumunda olması mantıken mümkün olmadığı için 1. kişi emir kipinin varlığını kabul etmek doğru değildir. Şayet 1. kişiye yönelik emir derecesinde bir istek olacaksa, bu, en iyi, gereklilik kipiyle olur. Bununla birlikte kişi kendini ikinci kişi yerine koyarak kendisine (teorik olarak) emir verebilir.

Kişi kendi kendine emir verebilir, birinci tekil ve çoğul kişi emir kipi/çekimi vardır:

Türkçede kişi kendi kendine emir veremez düşüncesi yanlıştır. Bu düşünce yabancı gramerlerin etkisiyle oluşmuştur. Emir çekiminde kişilerin ayrı ayrı ekleri vardır. Bu ekler hem sayı hem, hem tarz hem de kişi anlamı taşır. Emir kipi/çekimi konusunda karar verirken emir eklerinin tarihi gelişimi ve işlevleri göz ardı edilmemelidir. -AyIm/-Allm eklerinin günümüzde istek de bildirdiği doğrudur ancak asıl işlevleri emir bildirmektir.

Bir yaklaşım farkı da emir ve/veya istek kipi olarak sunulan -AyIm/-Allm, eklerinin, biçimsel ayrımı konusunda yaşanmaktadır. Kimi araştırmacılar, birinci kişiler için kullanılan -AyIm ve -Allm eklerini -A-(y)Im/-A-yIm ve -A-Ilm şeklinde parçalara ayırmış (bk. Ediskun, 1999: 183; Koç, 1996: 313. Boz, 2012: 65⁶⁴); kimileri, böyle bir ayrımın tarihsel açıdan yanlış olduğunu bildirmişlerdir. İşaret edilen tarihsel gerekçe ise şöyle açıklanmıştır: İstek çekiminde kullanılan kişi ekleri aslında -m (gel-e-m), -sIn (gel-e-sin), -Ø (gel-e); -vUz (gel-e-vüz), -sIz (gel-e-siz), -lAr (gel-e-ler) şeklinde iken, yani birinci tekil kişide 2. tip; diğer kişilerde 1. tip şahıs ekleri kullanılıyorken süreç içerisinde birinci kişi ekleri kullanımdan düşerek yerlerini gerçekte emir ekleri olan -AyIm ve -Allm eklerine bırakmıştır. -AyIm, -Allm istek çekiminin asli ekleri değil, emir çekiminden ödünçlediği eklerdir. Diğer emir ekleri gibi kişi ve kip manasını birlikte ifade ettiklerinden, bu ekleri parçalara ayırmak doğru değildir (Konuyla ilgili benzer görüşler için bk. Ergin, 1985: 311; Ercilasun, 1994: 8; Korkmaz, 2003a: 571; Özçelik-Erten, 2011: 149; Demir-Yılmaz, 2005: 193).

⁶⁴ Boz, -AyIm ekini A-y-ım (uyan-a-y-ım) şeklinde ayırmış, ancak çözümlemesi sorunludur diyerek -Allm ekini ayırmamıştır (uyan-alım).

Ayrıca, *-Xn(Xz)* ve *-sXn/-sXnlAr*'ın birincil işlevlerinin tarz mı (emir, istek), kişi mi bildirmek olduğu konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin Adalı (1979: 47), “*Buyrum hiçbir biçimbirimini kullanılmayıyla sağlanır*” derken⁶⁵, birçok araştırmacı, *-Xn(Xz)* ve *-sXn/-sXnlAr*'ların hem emir hem de kişiyi birlikte işaretlediğini bildirmektedir (Örnek olarak bk. Ergin, 1985: 304; Korkmaz, 2003a: 665; Özçelik –Erten, 2011: 142). Aydın ise, kişi kategorisinde uyum dışı kalan⁶⁶ *-sXn* ekinin kişi değil kip eki olduğu görüşündedir (2007: 160 vd.).

Değerlendirme:

Türkiye Türkçesi gramerlerinde, genel olarak tasarlama kipleri içinde bir emir kipinin varlığının kabul edildiği, tartışmaların daha çok birinci kişilerin işlevi, biçimsel ayrımı noktasında gerçekleştiği görülmektedir. Ancak, tarihi dönem gramerlerinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesi gramerlerinde de emir kip(lik)ini tanıklamak ve/veya varlığını kanıtlamak üzere verilen örnekler incelendiğinde, bu örneklerden çok azının gerçekte emir bildirdiği, dolayısıyla aslında Eski Türkçeden günümüze değin istek kipinden bağımsız, bütün kişilere göre çekimlenen ve birincil işlev olarak her zaman emir bildirdiği belirlenen bir kipin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu görüşümüzü kanıtlamak üzere emir kavramı taşıdığı iddia edilen örnekler incelenecektir.

İncelemeye Ercilasun'un birinci kişilerin kendi kendilerine emir verebileceğini ortaya koymak üzere yazdığı “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine” adlı çalışmasındaki örneklerden başlanacaktır.

“*İnsanın kendi kendine emredemeyeceği doğru değildir*” diyen Ercilasun, görüşünü şu örneklerle ispatlamaya çalışır:

“*Ahmet dedim kendi kendime, **kalk**⁶⁷ ve **çalış**.*”

“*Meğer yalanı bu imiş! Ne saçma bir yalan... Hiç inanılacak gibi değil, **taktın** yüzüne gülücüğünü kızım, haydi İlay ... Dizlerinin titremesi olur mu şimdi, yalandır söylediği, iyi biliyorsun, doğru **otur**, dik **otur**, gülümse İlay. Parmaklarını sıkı sıkı **kilit**le birbirine, **sık**, daha kuvvetle **sık**!*”

“*Sonra bana ağır gelen bir şey varsa, o da Frenklerin routine dedikleri şeydi. Her gün aynı saatte işe **git**! Yolda belirli dükkânlardan sigara, kibrit **al**! Üsküdar'dan belirli vapura **bin**! Köprüde tramvayı **bekle**! Tramvayı boş bulursan **bin**!*” (1994: 3 vd.).

Araştırmacı, bu örneklerden sonra şu yargıya varır: “*İnsanın kendisini ikinci şahıs yerine koyarak, kendisine hitap ederek, emir kipinin üzerinde hiç tereddüt bulunmayan teklik ikinci şahısla kendisine emrettiğini gösteren yukarıdaki örnekler, insanın pek âlâ kendisine emredebileceğini açıkça ortaya koymaktadır*” (1994: 4).

Bize göre, Korkmaz (2003: 669 vd.)'ın da aynı gerekçeyle aktarmış olduğu bu örneklerin üçüncüsünde birinci kişinin kendisine emir verdiğini söylemek güçtür. Zira, emir kipinde gizli bir gelecek zaman anlamı vardır, bitmiş eylemin değil yapılacak eylemin emri olur. Bu örnekte, romanın kahramanı, geçmişte ardı sıra gerçekleştirdiği eylemleri bildirmektedir: “*...işe **giderdim** → işe **git**!; ... sigara, kibrit **alurdum** → sigara, kibrit **al**!; ...vapura **binerdim** → ... vapura **bin**!; ... tramvayı **beklerdim** → ... tramvayı **bekle**!; ... bulursam **binerdim**! → bulursan **bin**!*”. Konuşan, kip ve kişi değiştirerek, eylemleri, geçmişte süreklilik (bildirme kipi) birinci kişi formu yerine, istek (emir) ikinci kişi formunda sunmuştur. Bu işlem, konuşanın kendisine veya ikinci kişiye emir vermesi olarak değil, konuşanın, yaşadıklarını muhatabına yaşatma, benzer eylemleri

⁶⁵ Ayrıca bk. Benzer, 2008: 87.

⁶⁶ *-sXn* eki, Türkçede *sen* adının temsilcisi iken istek-emir çekiminde 3. işi çekiminde kullanılmaktadır.

⁶⁷ Alıntı metinlerdeki koyulaştırmalar tarafımızdan yapılmıştır.

gerçekleştirmesi halinde, benzer durumları yaşayacağını sezdirme niyeti/çabası olarak yorumlanmalıdır.

Söz konusu durum, şu örnekte de görülmektedir. Konuşan, aynı düşünceyle, kişi değiştirerek gerçekleştirmiş olduğu eylemleri ikinci kişi çekimiyle sunmaktadır:

“... Uyandığımda vaktin epey geçtiğini anladım. Hemen kanepeden fırlayıp yemek yapmaya koyuldum. Soğanları **doğra**, eti küçük küçük **kes**, tatlının kremasını **hazırla** derken zaman çabucak geçti” (Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Çalışma Kitabı II. s. 15).

İlk iki örnekte ise durum farklıdır. Üçüncü örnekte başka bir kişiye bir durumu hikâye etme söz konusu iken ilk iki örnekte kişinin kendi kendisiyle konuşması söz konusudur. Konuşan/konuşanın iç sesi, konuşana bir dizi eylemi gerçekleştirmesini telkin etmektedir. Benzer durum Pala’dan aldığımız şu örnekte de görülmektedir:

“Oradan ayrılmadan bir karar verdim. Nefsimin azgınlıklarına, dünya nimetlerinin süsüne ve ziynetine aldanmamak üzere kendimle bir akit yaptım. Nefsime **tembihledim**; “Şu cihan mülkünün Kaf’tan Kaf’a tuttun, bütün cihan malını bir zar ile üttün **tut**. Süleyman tahtına oturup, cinlere ve devlere hükmettin, Firavun’un ve Nuşirevan’ın zenginliklerine sahip oldun **tut**. Üstüne bir de Karun’un hazinelerini ekledin, ağzında bir lokma olan şu dünyayı dahi yuttun **tut**. Ömür bir ok, zaman bir yay, bir el o yayı germiş, sen o yayı attın **tut**. Aldığın her nefes, keseden akmakta olan bir kum tanesi, kese ortalanmış ve sen keseyi tükettin **tut**” (Pala, 2011: 118).

Bu tür anlatımlarda, konuşan, benini ikinci kişi olarak konumlandırarak onunla konuşmaktadır. Dolayısıyla teorik olarak biri konuşan, diğeri dinleyen iki kişi söz konusu olup fiiller, biçimsel olduğu gibi kavramsal olarak da ikinci kişi çekimindedir. Bununla birlikte emirde bulunan ‘eşit olmayan güç ilişkisi’ (bk. Aslan Demir, 2007: 35), kişi ve kendisi arasında bulunmadığından bu ifadeleri de gerçek emir saymak mümkün görünmemektedir.

Ercilasun’a göre -AyIm ve -Allm eklerinin; *gereklik (Nereden bileyim)*, *hayret (Adamı karşımda görmeyeyim mi)*, *iyi olacağına dair işaret ve tahmin (Gideyim bari)*, *geniş zaman (bakalım ve size bildirelim)*, *yalvarma (kurban olayım)* gibi çok sayıda işlevleri olmakla birlikte, bu eklerin asıl işlevi, emir bildirmektir ve bu işlevleri, bir kısmına işaret edilen diğer işlevlerinin önüne geçmektedir.

Araştırmacıya göre, şu örneklerdeki -AyIm ve -Allm ekli şekillerin emir işlevinde olduğuna şüphe yoktur; çünkü kendilerinden önce veya sonra emrin ikinci veya üçüncü şahsı gelmektedir. *Söyle, anlat, bırak, dinsin* şekilleri, emir kipinde olduğuna göre onlardan sonra gelen *göreyim, bakalım, gideyim* şekilleri de emir kipindedir:

1. haydi **çalışalım**, 2. haydi **gidelim**, 3. söyle de **göreyim**-söyle de **görelim**; 4. haydi anlat **bakayım**-haydi anlat **bakalım**; 5. bırak, **gideyim**-bırakın, **gidelim**; 6. ben **ağlamayayım** da kimler ağlasın-biz **ağlamayalım** da kimler ağlasın; 7. **söyleyeyim** de öğren değil mi- **söyleyelim** de öğrenin değil mi; 8. bunu **yapayım**, deme- sakın **kalkalım** demeyin; 9. öl de, **öleyim**; öl de, **ölelim**; 10. ne sen sor, ne ben **söyleyeyim**- ne siz sorun, ne biz **söyleyelim**; 11. yağmur dinsin de **gideyim**-yağmur dinsin de **gidelim**; 12. sana **vereyim**, hediye olsun; 13. dur **bakalım**; 14. **bırakalım** gitsinler; 15. durun, biraz **bekleyelim**; 16. kalkın, **çalışalım**; 17. kendi işimizi kendimiz **yapalım**, başkası yapmasın⁶⁸ (1994: 6-7).

Ercilasun’un -AyIm/-Allm eklerinin emir işlevinde kullanıldığını belirtmek üzere sunduğu örnekler bunlardan ibarettir. Bu örneklerde, birinci tekil veya çoğul kişinin kendi kendisine emir

⁶⁸ Örneklerin numaralandırılması ve -AyIm/-Allm’lı sözcüklerin koyulaştırılması tarafımızdan yapılmıştır.

verip vermediği yeniden değerlendirilmelidir. Biz, söz konusu örneklerde sırasıyla şu manaların öne çıktığını düşünmekteyiz:

1. Haydi çalışalım: Bu cümlede, konuşan, muhataplarıyla birlikte çalışmak istemekte, muhataplarını *haydi* ünlemiyle çalışmaya teşvik etmektedir. Cümle, birden fazla kişi tarafından bir ağızdan söylenmemişse, konuşan tek kişidir. Konuşanın statüsüne göre, bu isteklendirme ifadesini ikinci kişilere yönelik bir emir olarak değerlendirmek de mümkündür. Ancak, *bizi* oluşturan kişilerin, kendi benlerini ikinci kişi yerine konumlandırarak emir verme durumu bulunmadığına göre, birinci çoğul kişinin kendi kendisine emir verdiğini söylemek mümkün görünmemektedir. **2. Haydi gidelim:** Bu örnek, birinci örnekle benzerdir. Konuşan, gitmek istemekte ve beraberindekileri/muhataplarını gitmeye teşvik etmektedir. **3. Söyle de göreyim/görelim; 4. Haydi anlat bakayım-Haydi anlat bakalım:** Bu iki örnekte, konuşan, muhatabından söz konusu şeyi söylemesini/anlatmasını istemekte; 3. cümlede bir tehdit; 4. cümlede bir teşvik manası sezilmektedir. Göreyim/görelim, bakayım/bakalım sözleri, birinci kişilerin (benin/bizin) kendi kendilerine yönelik görme, bakma eylemlerini gerçekleştirme emri olarak değil, konuşanın muhatabına yönelik hakimane edasını sezdirici sözler olarak değerlendirilmelidir. **5. Bırak, gideyim-bırakın, gidelim:** Bu örneklerde ne ikinci kişiye, ne de birinci tekil veya çoğul kişilerin kendilerine yönelik bir emrinin olduğu söylenebilir. Cümleden, konuşanın gitmek istediği ancak muhatap tarafından engellendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, burada bir emir değil, yalvarma dercesine bir istek manası öne çıkmaktadır. **6. Ben ağlamayayım da kimler ağlasın-Biz ağlamayalım da kimler ağlasın:** Bu örneklerde birinci tekil veya çoğul kişi, kendisine ağlama(ma)yı emretmemekte, tersine durumunun/durumlarının ağlamayı gerekli kıldığını bildirmektedir. **7. Söyleyeyim de öğren değil mi- Söyleyelim de öğrenin değil mi:** Bu örnekte konuşan, muhatabına/muhataplarına söz konusu şeyi söylemek istemediğini bildirmektedir (?). **8. Bunu yapayım, deme- Sakın kalkalım demeyin:** Bu örnekte birinci tekil veya çoğul kişinin kendi kendine yönelik bir emri değil, birinci kişiden ikinci tekil veya çoğul kişiye yönelik kuvvetli bir istek-emir söz konusudur. Konuşan, muhatap(lar)ın söz konusu eylemleri gerçekleştirmesini istememektedir. **9. Öl de, öleyim; Öl de, ölelim:** Cümlede birinci tekil veya çoğul kişinin kendine yönelik bir emri bulunmamaktadır. Konuşan, muhatabın emir vermesi, istemesi halinde ölmeye hazır olduğunu/olduklarını bildirmektedir. **10. Ne sen sor, ne ben söyleyeyim- Ne siz sorun, ne biz söyleyelim:** Konuşan, söz konusu durumun sorulmasını ve konuyla ilgili konuşmayı istemediğini/istemediklerini bildirmektedir. Dolayısıyla birinci tekil veya çoğul kişinin kendisine *söyleme* eylemini emrettiğini düşünmek güçtür. **11. Yağmur dinsic de gideyim- Yağmur dinsic de gidelim:** Konuşan, yağmur dinince gideceğini/gideceklerini/gitme niyetinde olduğunu/olduklarını bildirmektedir. Burada birinci tekil veya çoğul kişinin, ne kendi kendisine ne de üçüncü kişiye (yağmura) yönelik bir emri söz konusudur. **12. Sana vereyim, hediye olsun:** Konuşan söz konusu şeyi hediye olarak muhatabına vermek istediğini bildirmektedir. **13. Dur bakalım:** Konuşan, muhatabına durmayı emretmektedir. Bakalım sözü için bk. 4. cümle. **14. Bırakalım gitsinler:** Konuşan, muhataplarına/yanındakilere, gitmelerini engelledikleri kişilerin/varlıkların bırakılması yönündeki isteğini/emrini bildirmektedir. **15. Durun, biraz bekleyelim:** Konuşan, muhataplarıyla birlikte durup beklemeyi istemekte ve bu isteğini muhataplarına bildirmektedir. **16. Kalkın, çalışalım:** Konuşan, muhataplarıyla birlikte çalışmaya başlamak istemektedir. Bu isteğini muhataplarına bildirmektedir. Hatibin konumuna göre bu ifade bir teşvik olarak değerlendirilebileceği gibi bir emir olarak da değerlendirilebilir. **17. Kendi işimizi kendimiz yapalım, başkası yapmasın:** Konuşan, kişinin kendi işini kendisinin yapması gerektiği inancındadır. Bu inancını, tavsiye biçiminde muhataplarıyla paylaşmaktadır.

Türkyılmaz da birinci tekil ve çoğul kişilerin kendi kendilerine emir verebileceklerini düşünen araştırmacılarıdır. *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri* adlı eserinde konuyla ilgili

tartışmalara dikkat çeken Türkyılmaz, *Emir Kiplerinin İşlevleri* başlığının *Emir* alt başlığında birinci kişi emir kipi olarak şu beş örneği⁶⁹ gösterir:

“..., anlat **bakayım** (ÇB, 103); ... *Himm de bakayım* ... (ÜBK, 70), ... artık akıllan **bakalım**, öğren... (ÇB, 93) ... ismini söyleyin **bakayım** (ÇB, 26), *Arap – Bir daha böyle şeyler duymayayım*. (AKOO, 98)” (Türkyılmaz, 1999: 22-24).

Görüldüğü üzere sunulan beş örnekten dördü, ikinci kişiye yönelik emir veya istekten sonra kullanılan *bakayım/bakalım* ifadelerinden oluşmaktadır.

İleride de benzer örneklerle karşılaşılacağından burada *bakayım/bakalım* sözleri üzerinde kısaca durulacaktır. Konuşma dilinde, sıklıkla kullanıldığı gözlenen *bakayım*, özellikle de *bakalım* sözü; *bir eylemin/durumun sonunu bekleme* (Bakalım sınıfı geçecek mi? Gitsin bakalım, ne yapacak?), *isteklendirme* (Özlettin kendini, gel bakayım/bakalım, yanıma otur.), *kontrolün kendinde olduğunu gösterme/emrini pekiştirme* (Dur bakayım/bakalım! Nereye gidiyorsun? Bir adım daha atarsan vururum!) gibi burada sayamayacağımız çeşitli işlevlerde kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlarda *bak-*; temel anlamı *nazarı bir şey üzerine çevirme* olan eylem (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>) kimliğiyle değil, bağlama göre türlü anlamlar ifade eden bir edat kimliğiyle kullanılmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki örneklerde şayet bir emir varsa o da, konuşandan ikinci kişiyedir. Sunulan örneklerde, konuşanın, hem *anlat*, de, *akıllan*, söyleyin çekimli eylemleriyle ikinci kişiye; hem de *bakayım/bakalım* sözleriyle kendi kendine emir verdiğini iddia etmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu örneklerde söz konusu ifadeler, konuşanın hakimane edasını yansıttığı, ikinci kişiyi teşvik edici, ikinci kişiye yönelik emri pekiştirici edat⁷⁰ işlevindedir.

Araştırmacının emir kipinin emir bildirme işlevine örnek gösterdiği “*Arap – Bir daha böyle şeyler duymayayım*. (AKOO, 98)” cümlesine gelince; bu cümledeki mesaj; *Ey nefsim, bir daha böyle şeyleri duyma* şeklinde değil, ancak *Ey muhatap, bir daha böyle şeyleri söyleme* şeklinde okunabilir. Dolayısıyla bu örnekte de birinci kişinin kendi kendisine yönelik emri bulunmamaktadır.

Birinci tekil ve çoğul kişilerin kendi kendilerine emir verebileceklerini düşünenlerden biri de Korkmaz’dır. Birinci kişi eklerinin emir işleviyle kullanılmadığı düşüncesinin Arap grameri kaynaklı olduğunu belirten Korkmaz, bu düşüncesine, Türkyılmaz’ın da eserinde yer verdiği (bk. Türkyılmaz, 1999: 17) Bergamalı Kadri’nin şu sözlerini dayanak gösterir:

“Eger su’âl iderlerse yâ bileyin dimege ne dırsın ki mütekellim vahdehdür, ve dahı bilelüm dimege ne dırsın ki mütekellim ma’al-ğayrdur, anun birle ki müstakbelden degüllerdür; zira müstakbel ihbârîdür, bular inşâ’ilerdür, pes lâzım oldu emrden ola. Cevâp virüp dirüz ki bular emr-i hazırda taqâdîr olunurlar. Su’âl iderlerse ki lâzım gelür, bir şey’ hem âmîr hem me’mûr ola. Cevâp virüp dirüz ki *hakka* ki emr bu arada kendü ma’nâsına degüldür, belki emr bu arada mücerred irâdeden isti’âre olunmuşdur ki bir kişi bileyin dise bu sözden muradı bilmek murâdumdur dimekdür, ne ân ki iy nefsum saña buyururan ki fülân kazıyeyi bilesin demek ola. Pes kütüb-i ‘Arabiyyede emrüh nehyüh ma’lûmlarından mütekellimler gelmez demekden murâd budur.”⁷¹

⁶⁹ Örneklerdeki kısaltmalar tarafımızdan yapılmıştır.

⁷⁰ Balcı (2003: 12), emir istek bildiren ifadelerden sonra gelen bu tür sözleri, *özsözcükler*; Demir Aslan (2007: 53) ise *yarı gramatikal-görevli öğeler* olarak değerlendirir.

⁷¹ Bize göre, Bergamalı Kadri’nin bu sözleri, birinci kişi, kendi kendisine emir verebilir iddiasını ispat edecek bir nitelik taşımamaktadır. Zira, yazar, “*bir kişi bileyin dise bu sözden muradı bilmek murâdumdur dimekdür*” sözleriyle *bileyin* sözünün *bilmek istiyorum* manasında olduğunu baştan kabul etmektedir. Bunun, içe dönük bir buyurma olduğu şeklindeki yorumu ise ağıyarını mani bir özellikte değildir. Zira o zaman “*Keşke yarın ben de geziye gitsen*” cümlesindeki isteği de,

Arştırmacı, bu düşünceden hareketle Türkiye Türkçesindeki birinci kişi emir çekimlerini şöyle örneklendirir:

“*Haydi anlatayım. Bırakın açıklayayım. Kalkın gidelim ve beğendiğimiz yere oturalım. Dur bakalım! Nereye gidecek bu* (K. Tahir, DA, 349).

-*Hadi bakalım yiğitler savaş çorbasıdır bu görelim nasıl yumulursunuz.* (K. Tahir, DA, 357)” (2003: 667 vd).

Korkmaz’a göre bu cümlelerde “-AyIm, -AlIm ekleri ile karşılanmış birinci şahıs emir ifadesi vardır. Bu nedenle emir kipinin birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinin bulunmadığı görüşüne katılmak mümkün değildir” (2003: 667 vd).

Korkmaz’ın sunduğu örnekler, emir bildirip bildirmeme özellikleri açısından Ercilasun ve Türkyılmaz’ın sunduğu örneklerden farksızdır. -AyIm ve -AlIm ile çekimlenmiş sözlerin mesajları kısaca şöyle yorumlanabilir: *Haydi anlatayım*: Konuşan, söz konusu şeyi anlatmaya razı olduğunu, anlatmak istediğini bildirmektedir. *Bırakın açıklayayım*: Konuşan, söz konusu şeyi açıklama ve buna engel olunmama isteğini bildirmektedir. *Kalkın gidelim ve beğendiğimiz yere oturalım*: Konuşan, gitmek ve beğendiği yere oturmak istemektedir. Ancak bu eylemi beraberindekilerle birlikte yapmak istemekte ve bu isteğini muhataplarına bildirmektedir. Yani birinci çoğul kişinin (bizim) kendi kendine yönelik bir emri değil, birinci tekil kişinin (benin) beraberindekilere yönelik bir isteği, yerine göre bir emri söz konusudur. *Dur bakalım! Nereye gidecek bu*: Konuşan, üçüncü kişinin nereye gideceğini merak etmektedir. Sonucu görmek için birlikte beklemeyi, emirvâri biçimde muhatapına⁷² bildirmektedir. Dolayısıyla birinci çoğul kişinin (bizim) kendi kendisine bakmayı emrettiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

-*Hadi bakalım yiğitler savaş çorbasıdır bu görelim nasıl yumulursunuz*: Bu örnekteki bakalım, görelim sözleri teşvik amaçlı söylenmiş sözlerdir. Özellikle bakalım, teşvik edatı işlevinde olup cümleden çıkarıldığında cümlelerin anlamında önemli bir ölçüde bir daralma da olamamaktadır. Korkmaz’ın, çalışmasının ileriki satırlarında birinci kişi emir kipine örnek olarak verdiği şu cümlelerde de *bakalım* sözü yine benzer işlevdedir. Konuşanın hakimane edasını yansıtmakta, ikinci kişiyi teşvik edici, ikinci kişiye yönelik emri pekiştirici işlev görmektedir: “... *Kezban aptalı kolundan tuttu oturduğu yere getirdi.* – *Çök bakayım!* (Ö. Seyfettin, BL, 149), ... –*Gel bakayım, ne oldu parmağına?* ... (M. Ş. Esenal, EOY, 122), *Ban anlat bakayım şimdi;* ... (M.A. Ersoy, S, 399), ... *Hadi bakalım afiyet olsun.* (S. Çokum, AB, 145), – *Höst! Dur bakalım!* (K. Tahir DA, 349)” (Korkmaz, 2003a: 671).

Sonuç olarak; buraya kadar incelenen örneklerden *Haydi çalışalım; Haydi gidelim; Bırakalım gitsinler; Durun, biraz bekleyelim; Kalkın, çalışalım; Kendi işimizi kendimiz yapalım; Kalkın gidelim ve beğendiğimiz yere oturalım* gibi cümlelerdeki -AlIm’lı çekimlerde⁷³, -AyIm’lı çekimlerden farklı olarak bir hatip muhatap ilişkisi söz konusu olduğundan, konuşanın muhatapları (ikinci kişileri) isteklendirmesinden, onlara yönelik tavsiyesinden, yerine göre nazikane veya resmi emrinden söz etmek mümkündür. Ancak, bununla birlikte üç araştırmacı (Ercilasun, Türkyılmaz, Korkmaz) tarafından sunulan -Ayım ve -Alım’lı örneklerden hiçbirisi, emrin gerektirdiği hiyerarşik bir ilişki düzenini, normal istek(ler)den daha keskin olması gereken ifade tarzını tam olarak yansıtmamakta, *benin* ve *bizim* kendi kendisine emir verdiğini mantıki ölçüler çerçevesinde ortaya koyamamaktadır.

“*Ey nefsim, ben sana buyuruyorum ki yarın geziye git*” şeklinde yorumlamak ve *gitsem* eylemini, birinci kişi emir kipinde çekimlenmiş farz etmek gerekir.

⁷² Bu örnekte, bir muhatap olmadan konuşanın kendi kendine konuşmuş olması da mümkündür.

⁷³ -AlIm’ın ikinci kişi veya kişilere yönelik emir vermede kullanımı için ayrıca bk. Aslan Demir: 2007: 36; Bayraktar, 2012: 5.

İkinci ve üçüncü kişi emir kipi çekimi için verilmiş örneklere gelince; bu çekimdeki örneklerden de ancak az bir kısmının doğrudan emir bildirdiği, yapılan işlev adlandırmalarından açıkça anlaşılmaktadır.

Örneğin, “Anlam kayması olayına en çok buyruk kipinde rastlanır” diyen Dizdaroğlu (1976) “Buyruk Tümcelerinin Anlam Özellikleri” başlığında emir cümlelerinin şu anlam ayırtılarına dikkat çeker:⁷⁴ “1. **Saygı, kibarlık, rica** (*Geliniz...*), 2. **Dilek, istek** (*Ey vuslat! O âşıkları râm et! ...*), 3. **Yalvarma, yakarma** (*... Allah aşkıyçin bu sözleri bitir*), 4. **Alay, küçümseme, yeme** (*Allah sizlere akıllar fikirler versin; Anlat sen benim külahıma ...*), 5. **Önemsemezlik** (*Ne derdin varsa gör*), 6. **Üzüntü, başa kakma** (*Benden selam eylen şu nazlı yâre; Her beni gördükçe gültür durmasın ...*) 8. **İlenme** (*Bir şey istemem, Allah belanı versin*), 9. **Korkutma** (*Ben onun ağzının payını vereyim de o da görsün*), 10. **Paylama, azarlama** (*Sus, yumurcak, sus da dinle!*), 11. **Usanç, bıkkınlık** (*Allah aşkına bırak! ...*), 12. **Öğüt uyarma** (*Gençlikte para kazan, kocalıkta kur kazan*), 13. **Yetersizlik, güçsüzlük** (*Bizden bir yardım beklemeyin*), 14. **Meydan okuma** (*Kendine güveniyorsan bir köşeye saklanma!*), 15. **Açıklama, aydınlatma, dikkat çekme** (*Gelin de bayramı Fatih’te seyredin ...; bakınız neler oldu*), 16. **Acıma, şefkat** (*Bakin şu zavallı askerler !... Sokak ortasında ...*)⁷⁵ (328 vd.).

Benzer tespitler, Korkmaz tarafından da yapılır: “Öteki kiplerde olduğu gibi emir kipinde de, kipi dildeki kullanılış farklarının verdiği anlam ve işlev kaymaları dolayısıyla, **istek, gereklilik, açıklama, uyarı yönlendirme, dua, yemin, yakarış, kargış, şaşkınlık, hayret, yeterlik, sitem, kabullenme, teslimiyet** gibi çeşitli görevler tespit edilebilmektedir”. Korkmaz’ın doğrudan emir bildirmediğini tespit ettiği örneklerden birkaçı şöyledir: *Beni bağışlayın, Allah yolunu açık etsin, Kolay gelsin, Bereket versin* akıllandı...*Aşk olsun Yusuf Ağabey!, Olsun! Yüklere indiririz aşağıya, Gelir neredeyse meraklanmayın, Az kalsın ‘parasız’ diyecekti ...* (2003: 672 vd.).

Bu konudaki kapsamlı çalışmalardan biri de Sarıçobanoğlu ve Hişmanoğlu’na aittir, “Buyrum tümceleri Türkçede pek çok işlevi yerine getirir.” diyen Sarıçobanoğlu ve Hişmanoğlu, “Türkçedeki Buyrum Tümcelerinin Edim Bilimi Üzerine” adlı çalışmalarında emir cümlelerinin şu işlevlerini belirlemişlerdir:⁷⁶ “(I) **Komut** ‘Ateş!’, (II) **Rica** ‘Lütfen tuzu uzatın!’, (III) **İyi Dilekte Bulunma** ‘Geçmiş olsun!’, (IV) **Tavsiye** ‘İlaçlarını düzenli olarak al!’, (V) **Uyarı** ‘Dikkatli ol!’, (VI) **Teklif** ‘Haydi yüzmeye gidelim!’⁷⁷, (VII) **İkram** ‘Bir dilim kek al!’, (VIII) **Davet** ‘Gel ve bizimle öğle yemeği ye!’, (IX) **Yalvarma** ‘İmdat!’, (X) **Talimat** ‘Sola dön!’, (XI) **Beddua** ‘Allah kahretsin!’, (XII) **Tehdit** ‘Kıpırdama yoksa vururum!’, (XIII) **İzin** A: ‘Pencereyi açabilir miyim?’ B: ‘Aç.’, (XIV) **Yasaklama** ‘Çimden uzak durunuz!’, (XV) **Söz verme** ‘Ödevini bitir, sana çikolata alayım.’, (XVI) **İnanmazlık** ‘Üniversite sınavını kazanabildiğini söyleme!’” (2004: 35).

Sarıçobanoğlu ve Hişmanoğlu, tespit ettikleri bu cümleleri, *İşlevleri Buyurucu Güce Sahip Buyrum Tümceleri* ve *Buyurucu Güce Sahip Olmayan Buyrum Tümceleri* olmak üzere ikiye ayırmış, *Komut/Emir* ile *Rica* bildiren cümleleri *Buyurucu Güce Sahip Buyrum Tümceleri* başlığında, diğerlerini *Buyurucu Gücüne Sahip Olmayan Emir Tümceleri* başlığında vermişlerdir (2004: 37 vd.).

Türkyılmaz, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri* adlı çalışmasında, emir kipinin, emir bildirme dışında, içinde yukarıda sayılan işlevlerin de olduğu otuzdan fazla işlevini saymıştır. Türkyılmaz’ın diğer araştırmacılarındakilerden farklı olarak dikkat çektiği işlevlerden birkaçı şöyledir: “**Kendi kendine telkin** (*Gönül ne yatarsın gafletten uyan*), **teselli** (*Üzülme, dedi ... Gömdük onu, duasını*)

⁷⁴ Alıntılardaki koyulaştırmalar ve kimi örneklerdeki kısaltmalar tarafımızdan yapılmıştır.

⁷⁵ Araştırmacı, bu tespitlerden sonra, “Buyruk tümcelerinin başka anlam özellikleri de vardır. Bunlar, tümcenin genel havasından anlaşılabilir” notunu düşmüştür.

⁷⁶ Kimi örnekler tarafımızdan kısaltılmıştır.

⁷⁷ Bu örnek, birinci kişi çekiminde olduğu halde, alıntının düzenini bozmamak için metinden çıkarılmamıştır.

yaptık), **amaç** (... *Solmasın diye* ...), **şart** (*Sen öl de ölelim*), **gelecek zaman** (*Akşam olsun, nöbetçi doktor dolaşsın ... O söyler.*), **görülen geçmiş zaman** (*Aklı almıyordu, Hırsto köye kadar gelsin de onunla yârenlik etmesin. ...*)” (Türkyılmaz, 1999: 19 vd.)⁷⁸.

Doğan, “Buyurmayan Buyrum Tümceleri” başlıklı yazısında, *buyrum tümcelerinin öğüt/akıl verme* (A: *Araba Çalışmıyor. B: Aküye bak.*), *izin verme* (A: *Sigara içebilir miyim? B: İç.*), *tehdit* (Bir de sağ ayağıma bas.), *iyi dilekte bulunma*⁷⁹ (Bir an önce ayağa kalk.), *tersinleme* (Atom silahlarına ‘Evet’ de. Komik çocukların olsun.) gibi işlevlerini sıralar (1997: 249-256).

Bayraktar’ın şu sözleri de iddia edilen emir kipinin işlevleri konusunda dikkat çekici bir tespittir: “Emir kipi çekiminin ise emir belirtmekten daha sıklıkla dilek, temenni, dua ve beddualar belirtmek suretiyle kalıplaşmış sözlerde kullanıldığı görülmektedir” (2012: 12).

Bu bilgiler, *emir* bildirmenin, -Ø, *In(ınız)* ve -*sIn(lAr)* biçimlerinin çok sayıdaki işlevlerinden sadece birini oluşturduğunu göstermektedir. Sayılan işlevlerden farklı olarak doğrudan emir bildirdiği kabul edilen örnekler incelendiğinde, bunlardan bir kısmının da gerçekten emir bildirip bildirmediği yine tartışmaya açık özelliktedir.

Bütün bu veriler, aşağıdaki yorumları haklı çıkarmaktadır:

“Türkologların emir kipi dedikleri biçim, semantik ve yapı bakımından çeşitli şekillerin karışmasından ibaret olup, **yapayca** yaratılmış bir şeydir.” (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 183).

“Belki de sorun buyrum tümceleri adı altında kullanılan dilsel ifadelerde değil de bu kavramların adlandırılmasında yatmaktadır. Buyrum tümceleri pekçok farklı işlev yanında doğal olarak buyurmak amacıyla da kullanılmaktadır. Ama buyurmanın dışında bu denli çok işlevi üstlenebilen yapıların ortak adının ‘emir’ olmasa kavramın suçu olmasa gerek”. (Doğan, 1997: 249-256).

Bugün, birçok gramer eserinde sadece bir sözcük üzerinden yapılan emir kipi çekimlerinin yapay olduğu, bu yapaylığın, aslında bu kipin varlığını kabul eden ve bütün kişilere göre çekimini yapan araştırmacılar tarafından da kabul edildiği, araştırmacıların, bazı örnekleri aşağıya alınmış kendi açıklamalarından anlaşılmaktadır:

“Birinci şahıs eki sönük kalmıştır. Hatta anlam bakımından lüzumsuz bile sayılabilir. İşlek olan şekilleri daha fazla ikinci ve üçüncü şahıslara ait olmuştur” (Caferoğlu, 1971: 1-2).

“Her şahıs için ayrı asıldan gelen ekler kullanılmıştır. ... Bugün emir sıgasının 1. şahıs şekilleri -*AyIm* ve -*Alım* istek birinci şahıs eki olarak kullanılmaktadır. İstek ile emir arasında bugün olduğu gibi dün de bir mana yakınlığı vardır. Arada büyük fark yoktur. Her iki sığa, hemen hemen aynı mahiyeti kazanmıştır” (Timurtaş, 1994:129).

“Bu kipin şahıslar için kendine özgü tek bir eki yoktur, her şahıs için ayrı ayrı şekiller yapan ekleri vardır. Bu yönden bu kipi yapan ekler, aynı zaman şahsı da bildirirler.

Emir kipi bugün birinci şahıslar için kullanılmaktadır. Fakat istek kipinde de açıkladığımız gibi bu kipin birinci şahsı tekil ve çoğul olarak istek kipiyle birleşmiş gibidir. Esasen emir kipi bugün kullanışta bilhassa yazı dilinde istek kipinin yerini almaktadır. Çünkü insanın kendi kendine emir veremeyeceği düşüncesi bunu doğrular. Ne var ki aynı şeyi üçüncü şahıs için de düşünmek mümkündür. İnsan, kendinden uzaktaki için de emir veremez. Emir kiplerinin 1. ve 3. şahsı istek kipiyle birleşme eğilimindedir. Yani istekle emir karışımı yeni bir şekil çıkmaktadır.

⁷⁸ Emir kipinin çok işlevliliği ve kalıp sözlerdeki kullanımı için ayrıca bk. Sarıçiyil, 2008: 61 vd.

⁷⁹ Doğan’ın işaret ettiği *iyi dilekte bulunma* işlevi, bu çekimin günlük iletişim dilinde belki de en çok öne çıkan işlevlerindendir: *Güle güle gidin, Hoşça kalın, Esen kalın, Hayırlısıyla gelin, Sağolun...*

*Bu yeni durumla birlikte emir kipinin kullanılış alanına çıkması şöyledir: **dura-ayım, dur, dur-sun; dur-alım, dur-un, (dur-unuz), dur-sunlar ...*** (Özdemir, 1967: 190).

Bu alıntılara göre; bütün kişilere göre çekimlenen standart bir emir eki yoktur, birinci tekil ve çoğul kişi çekimleri istek bildirmektedir, üçüncü kişi emir manası da tartışmalıdır. Aslında genel olarak emir kavramı ile istek kavramı da iç içe geçmiştir.

İkinci tekil kişi çekimi de eksiz olduğuna göre, bu açıklamalardan sonra, istek kipinden ayrı olarak altı kişiye göre yapılmış bir emir çekimi, yapay olmaz mı? Veya söz konusu açıklamaları yapıp sonra da altı kişiye göre çekimlenmiş bir emir kipi sunma, çelişkili bir yaklaşım sayılmaz mı? Bize göre, herhangi bir bağlama dayanmayan söz konusu çekimler yapaydır, açıklamalarla uygulamalar çalışmaktadır. Konunun öğretimini/öğrenimini önemli ölçüde güçleştiren bu yaklaşımlar sorgulanmalıdır.

Öteden beri, bütün kişilere göre çekimlenmiş bağımsız bir emir kipi çekimi sunma gayreti, sadece emir kipini değil istek kipini de tartışmalı hale getirmiştir. Zira bu yaklaşım, ayrı bir istek çekimi sunma zorunluluğunu doğurmuş, böylece *gel-eyim, gel-e-sin, gel-e, gel-elim, gel-siniz, gel-e-ler* şeklinde ikinci ve üçüncü kişi çekimleri ölçünlü dilde hemen hiç kullanılmayan, bir bakıma emir kipi çekimi gibi yapay bir istek kipi çekiminin ders kitaplarında yer almasına neden olmuştur.

Bu duruma dikkat çeken Gülsevin, *-AyIm* ve *-Allm* eklerinin emir mi, istek mi bildirdiği konusundan önce, istek çekiminin ikinci ve üçüncü kişi çekimlerinin tartışılması gerektiğini bildirmiştir. Gülsevin'e göre *-A-sIn/-A-sInIz, -A/-AlAr* ekleri, istek işlevi ile ölçünlü Türkçede yaygın olarak kullanılmadığı halde, bu yapıların dil bilgisi kitaplarının istek bahsinde bulundurulması doğru değildir. İstek ve emir işlevleri birbiriyle iç içedir. Bu kavramların içinde *temenni, rica, dua, yalvarma, tavsiye, dilek, müsaade-izin* işlevleri de vardır. Bir morfemin bunlardan hangisini ifade ettiğini, cümledeki diğer yapılar belirlemektedir. Bütün bu işlevlerde ortak yön, hepsinde de birinci kişinin başka bir kişiden bir şey istemesinin bulunmasıdır. Yani, ortak kavram, derecesine göre, *istektir*.

Gülsevin, bu görüşleri doğrultusunda, *İstek Kipi (istek, dilek, temenni, rica, yalvarma, dua, emir vs.)* başlığında beş tip çekim belirlemiş, birçok gramer kitabında emir kipi çekimi olarak sunulan *otur-ayım, otur-Ø/(otur-un), otur-sun; otur-alım, otur-un/(otur-unuz), otur-sunlar* şeklindeki çekimi yaşayan ölçünlü Türkiye Türkçesinin birinci tip istek çekimi olarak sunmuştur (Gülsevin, 2008: 1-9).

Emir-istek kiplerinin yabancılara öğretimini konu alan Sarıçiyil de, emir-istek karmaşasını ele almış, ancak Gülsevin'den farklı bir yaklaşım sergilemiştir. "*Anlamsal olarak emir yapısı, isteği içerir*" (s. 53) diyen Sarıçiyil, karmaşanın çözümü ve söz konusu kiplerin sağlıklı öğretimi için şunları önermiştir: İstek kipinin 1. kişi; emir kipininse 2. ve 3. kişi çekimleri öğretilmelidir. İstek kipinin 2. ve 3. kişi çekimlerine ancak kalıplaşmış yapılarda karşılaşılabileceği, bunların yerine emir kipinin istek anlamında kullanılabileceği belirtilmelidir. Yine, emir kipinin 1. kişi çekimlerinin, kişi kendine emir veremeyeceği için, bulunmadığı; emir kipi ikinci kişi çekiminin soru biçiminin kullanılmadığı bilgisi verilmelidir⁸⁰.

Sarıçiyil'in, bu görüşleri doğrultusunda yabancılara Türkçe öğretiminde emir ve istek çekimlerinin öğretimi için sunduğu tablo şöyledir:

⁸⁰ Sarıçiyil'in emir ve istek kipinin öğretimi ile ilgili önerdikleri, *TÖMER*'in, Türkçenin yabancılara öğretiminde yaygın olarak kullanılan *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı 1* (s.57) ve *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretmen Kitabı 1* (s. 74-75)'deki bilgilerle aynıdır. Ancak *TÖMER* kitabında, istek kipinin çekim tablosunda bütün kişilere yer verilirken (bak-a-yım, bak-a-sın, bak-a; bak-a-lım, bak-a-sınız, bak-a-lar), Sarıçiyil, tablosunda ikinci ve üçüncü kişilere yer vermemiştir.

	Emir	İstek
1.t.k.	-	gel-e-y-im
2.t.k.	Gel	-
3.t.k.	gel-sin	-
1.ç.k.	-	gel-e-y-im
2.ç.k.	gel-in	-
3.ç.k.	gel-sinler	-

(Sarıçiyil, 2008: 101).

Ulaştığımız veriler, Sarıçiyil'in değil, Gülsevin'in görüşlerini desteklemektedir. Zira anlamsal olarak, emir, isteği değil, istek, emri kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle, konu, emir kipinin istek bildirme işlevinde kullanımı değil, istek/isteme kipinin yine bir istek türü olan emir bildirme işlevinde de kullanımıdır. Dolayısıyla biri emir, diğeri istek olmak üzere ikisinin de kişileri eksik, bağımsız iki ayrı kip sunma çabası, mantıklı görünmemektedir.

Bu bölümün başında, emir ve/veya istek eki olarak sunulan *-AyIm/-Allm*, biçimlerinin ayrımı ve *-Xn(Xz)*, *-sXn/-sXnlar* eklerinin birincil işlevleri konusuna da görüş ayrılığının yaşandığı belirtilmişti. Etimolojik ayrıntılara fazla girilmeden bu konuda şunlar söylenebilir:

1. Türkçede istek işaretleyicisi *-A'*'dır. Bize göre, *-AyIm/-Allm* eklerinde de istek manasının *-yIm/-lIm* parçalarıyla değil, *-A'*yla sağlandığı açıkça hissedilmektedir.⁸¹ Dolayısıyla birinci tekil kişiyi *-(y)Im*, birinci çoğul kişiyi *-lIm* temsil etmektedir. Gerçi, bu eklerde, tarz ve kişi eklerinin önemli ölçüde imtizaç ettiği söylenebilir. Ancak, Türkçedeki bütün diğer kişi eklerinden farklı olarak, sadece bu iki ekte ayrıma gitmemek, konunun öğretimi açısından sorunlu görünmektedir. Bizce konu, eş zamanlı bakışla değerlendirilmelidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde *-AyIm/-Allm* eklerini *-A-(y)Im/-A-lIm* şeklinde ayırmada bir sorun görünmemektedir. Böyle bir çözümlemeye *-lIm* ekinin *bizi* temsil etmesi garipsenebilir. Ancak, biçimden işleve, dil birimlerindeki art zamanlı türlü değişimlerin varlığı göz ardı edilememeli, *-k*'nin *biz*'i (gel-di-k) temsil etmesi garipsenmediği gibi, *-lIm*'ın temsil etmesi de garipsenmemelidir. Kaldı ki, eski Türkçede ünlü ile biten eylemlerden sonra ekin bu şekilde geldiği görülmektedir: *sü yorı-lım* (Orduyu sevk edelim, Tonyukuk-Kuzey: 11); *süle-lim*⁸² (Asker sevk edelim, Tonyukuk-Doğu: 3,4) (bk. Tekin, 2003a: 90; 86).

2. İkinci tekil kişide tarz ve kişi işaretleyicisi bulunmamakta, mesaj, eylem tabanı üzerinden iletilmektedir. Mesajın tarzı ve kime yönelik olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır. Bazen saygı/nezaket/resmiyet ifadesi olarak birinci kişi çekiminde kişiyi temsilen *-Xn(Xz)* eki de kullanılmaktadır (*Sen çık yerine Siz çık- in/ınız gibi*.).

İkinci çoğul kişide de tarz işaretleyicisi bulunmamakta, ancak kişi, *-Xn* ekiyle belirtilmektedir. Yerine göre nezaket/resmiyet ifadesi olarak *-Xn* eki, *-XnXz* biçiminde genişletilmektedir. Gerek ikinci tekil kişi için ikinci çoğul kişi temsilcisi *-Xn*'in kullanımı, gerekse *-Xn*'in, *-XnXz* biçiminde genişletilmesi, ifadeye nezaket/resmiyet gibi manalar kattığından bu iki kullanımın kiplik değeri öne çıkmaktadır.

Üçüncü kişi konusu ise karmaşık bir durum arz etmektedir. *-sXn*; diğer bütün eylem/ekeylem çekimlerinde ikinci kişinin (*senin*) temsilcisi durumunda iken [gel-ir-sin, gel-(i)yor-sun, gel-ecek-sin, gel-meli-sin, gel-e-sin; hasta-sın, hasta-i-miş-sin] emir kipi olarak bilinen

⁸¹ Taşbaş, Batılı Türkologların çeşitli görüşlerini sıraladıktan sonra, *-AyIm* ekini *<GAy + men* (gelecek zaman eki + tekil birinci kişi ekinin kaynaşması); *-Allm* ekini ise *<*(g)a(y)+(e)le+m(iz) > alım* (gelecek zaman eki+ele edatı + kişi adlı) şeklinde açıklar (2012: 3-7).

⁸² Ergin, bu çekimlerde tarz ekinin olmayışını şöyle açıklar: “Çokluk birinci şahıs emir eki Eski Türkçede de bugünkü gibi *-alım*, *elim* şeklinde idi. Vokalle biten fiiller gelince bazen ilk vokali kök vokali ile kaynaşırdı” (1985: 306).

çekimde üçüncü kişiyi temsil ediyor görünmektedir. Oysa diğer bütün eylem çekimlerinde üçüncü kişi sıfır biçimle gösterilmekte, kişi ve sayı manasını zaman/tarz ekleri yüklenmiş bulunmaktadır: *gel-miş-Ø*, *gel-di-Ø*, *gel-i-yor-Ø*, *gel-ecek-Ø*, *gel-ir-Ø*, *gel-meli-Ø*, *gel-se-Ø*, *gel-e-Ø*, *öğretmen-i-di-Ø*, *öğretmen-i-miş-Ø*, *öğretmen-Ø/öğretmen-dir-Ø*, *öğretmen-i-se-Ø*.

Konunun öğretimini güçleştiren bu sıra dışı durum, ekin mahiyetini/işlevini tartışmalı hale getirmiş, bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Başlıca bir çalışmanın konusu olacak bu tartışmalara girilmeden kısaca şunlar söylenebilir:

-Dık sıfatfiil ekinin etkisiyle ortaya çıktığı noktasında yaygın bir görüş bulunan (bk. Ergin, 1985: 287; Korkmaz, 2003a: 572) *-k* (*gel-di-k*) ile aslında çokluk işaretleyicisi olan ancak kişi adılı eksildiği için (*o+lar*⁸³*>-lAr*) kişi manasını da yüklenmiş bulunan *-lAr*'ın durumu istisna tutulursa, diğer kişi eklerinin hemen hepsinde kişi zamirlerinden bir iz bulmak mümkündür⁸⁴. Ancak *-sXn*'ın nasıl teşekkül ettiği ve üçüncü kişi adılına nasıl temsil ettiği konusunda üzerinde ittifak edilmiş açık/aydınlatıcı bir bilgi bulunmamaktadır. (Bu konudaki farklı görüşler için bk. Taşbaş, 2012: 7).

Aydın (2007), ekin Türkiye Türkçesindeki durumunu tartışmış ve kişi değil kip eki olarak değerlendirilmesi gerektiği noktasında görüş bildirmiştir. *-sXn*'in kesin olarak kişiye özgü bir ek olduğunu ortaya koyan ve eş zamanlı verilerle öğretimini sağlayabilen bir bilgi elde bulunmadığına göre, onun diğer kiplerdeki üçüncü kişi çekimlerine paralel olarak (*gel-ir-Ø*, *gel-meli-Ø*, *gel-se-Ø* ...) *gel-sin-Ø* şeklinde verilip diğer ekler gibi anlam yükünde kişi ve sayıyı da taşıdığıının belirtilmesi, konunun öğretilebilirliği/öğrenilebilirliği bakımından bizce de daha uygun bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu durumda üçüncü çoğul kişinin verililişi de *gel-miş-ler*, *gel-meli-ler* çekimlerinde olduğu gibi *gel-sin+ler* şeklinde olacaktır.

Tartışma ve Sonuç

Türkçe gramer çalışmalarında *emir* konusunun işlendiği başlıca bölümler; *kişi ekleri*, *fiil çekimleri* (*zaman ve kip konusu*) bölümleridir. Bu bölümlerde *kip-kiplik* ayrımı yapılmamış, *kip* kavramı; *kipliki* de kapsayacak şekilde genellikle biçim bilgisel düzlemde, ek düzeyindeki birimler üzerinden işlenmiştir. Verilen örneklerde, çoğu zaman, bağlamın bildirdiği mana dikkate alınmamış, emir kip(lik)i için, emir işaretleyicisi olduğu kabul edilen biçim birimlerin varlığı yeterli görülmüştür. *Emirin* söz dizimsel bir olgu olarak işlendiği *anlamlarına göre cümle çeşitleri* bölümlerinde de yine çok defa biçim bilgisellik aşılamamış, anlamsal/kavramsal nüanslar yeterince belirlenememiştir. Böylece emir bildirmediği halde *emir kip(lik)i* olarak sunulan sayısız örnek dil bilgisi kitaplarında yer almıştır. Ayrıca konunun öğretiminde, farklı yaklaşımlar sergilenmiş, bir kaynağın emir dediğini, başka bir kaynak istek veya daha başka bir kavramla karşılamıştır.

Eski Türkçeden beri istek kipinden bağımsız bir emir kipinin var olduğu düşüncesinin peşinen kabulü; konunun öğretimini/öğrenimini güçleştiren çelişkili yaklaşımları özüne inerek

⁸³ Türkçede üçüncü çoğul kişi adılının; *olar*, *anlar* ve *onlar* biçimlerine rastlanmaktadır. Ergin bu durumu şöyle izah etmektedir: “ ‘Bu zamir’ Eski Türkçede *olar* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde de önce *olar* idi, sonra da *anlar* şekli de ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesinden sonra *olar* şekli yerini tamamiyle *anlar*’a bırakmış, Osmanlıcanın sonlarına kadar *anlar* şekli kullanılmış, Osmanlıcanın sonlarında zamir nihayet bugünkü *onlar* şekline girmiştir” (Ergin, 1985: 267).

⁸⁴ Araştırmacıların kişi eklerini *iyelik kökenli kişi ekleri*, *zamir kökenli kişi ekleri*, *emir ekleri* veya *emir kökenli kişi ekleri* şeklindeki ayrımlarına karşın, Buran, “*Şahıs ekleri*, *zamir kökenlidir. Yani zamirlerden ekleşmişlerdir. Ekleşen bazı kelimelerin aslı şekilleri kaybolurken, zamirler, şahıs eklerini doğurmuş fakat kendileri aslı şekilleri ile kullanımda kalmışlardır*” sözleriyle kişi eklerinin genel olarak zamirlerden ekleştiğini bildirmiştir (1999: 209). Karaağaç da geleneksel adlandırmaya bağlı kalmak, kargaşaya yol açmamak için ekleri üç sınıfa ayırdığını, aslında kişi eklerinin her türünün ve iyelik eklerinin zamir kaynaklı olduğunu ifade etmiştir (2012: 355-357; Ayrıca bk. Tekin, 1980: 10-17; Taşbaş, 2012: 10; Kocasavaş, 2004: 52).

sorgulamayı geciktirmiş, tartışmalar daha çok birinci kişilerin kendilerine emir verip veremeyeceği, çekimde kullanılan eklerin birincil işlevlerinin ne olduğu gibi noktalarda yoğunlaşmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle *kip*, *kiplik*, *görünüş(bakış)*, *emir* ve *istek* kavramlarının sınırları belirlenmeye çalışılmış, daha sonra, Eski Türkçeden beri, istek kipinden bağımsız bir emir kipinin var olup olmadığı; bu kipin varlığına dayanak gösterilen örnekler üzerinden sorgulanmış, ulaşılan verilerden çıkarılan sonuçlar aşağıda sıralanmıştır:

1. *Kip*, *kiplik*, *görünüş(bakış)* terimlerinin kavramsal sınırları ile ilgili yapılan tespitler sırasıyla şöyledir:

Kip: Fiillerin devingen tabiatları, onların bir kalıba dökülmeden birer dil bilgisel birim olarak kullanılmalarını olanaksız kılmaktadır. Dolayısıyla ya mastar halinde yahut zaman, tarz, kişi ve sayı anlamı taşıyan biçimbirimlerle bir kalıba dökülerek kullanılırlar. Fiilleri biçimsel olarak ikmal ederek kullanım sahasına çıkaran bu çekim kalıplarına *kip* denir. Kiplerden kimilerinin zaman, kimilerinin tarz işlevleri baskındır. Bu işlevler uzlaşımalsdır, örneğin, her Türkçe konusu, *-ecek(im)*, *-meli(yim)* kiplerinden birincisinin zaman, ikincisinin gereklilik bildirdiğini az çok anlar.

Kiplik: *Kipin*, eylemin işlenme(me) tarzı, konuşanın niyeti/tutumu ile ilgili taşıdığı manadır. Özü itibarıyla çekimdeki biçimbirimlerle kodlanır, ancak çekim, tek başına onu vermeye yetmez. Zira belirteçler, ünlemler, konuşma dilindeki durak, vurgu ve tonlamalar, jest ve mimikler, konuşma ortamı, konuşanın konumu gibi mesajın niteliğini etkileyen etkenler, çekimli bir fiildeki biçimsel ifadeyi derin yapıda tamamen değiştirebilir. Böylece, *kip*, uzlaşımals işlevinin büsbütün dışında bir işlevde de kullanılabilir. Bu bakımdan *kiplik*, *çekimle/kipte* somutlaşan, ancak dil içi ve dil dışı bağlamsal unsurlarla manasını bulan bir olgu olarak kendini gösterir.

Kip ile *kiplik* çeşitli yönlerden karşılaştırılırsa şu yargılara varılır:

Biçim-anlam ayrımı noktasından bakılırsa, *kip* daha çok biçimsel; *kiplik* daha çok anlamsaldır. Dilde biçimler sınırlı, anlamlar/kavramlar sınırsız olduğu için, *kip* sayısı sınırlı; *kiplik* sayısı sınırsızdır.

Kişi kategorisi açısından değerlendirilirse, *kipte* gramatikal altı kişi; *kiplikte* bütün kişileri kendi konumuna göre adlandıran, kendisi dâhil, bu gramatikal altı kişinin eylemlerle ilişkilerini belirleyen tek bir kişi (konuşan) vardır.

Dil-söz ayrımı⁸⁵ noktasında düşünülürse, *kip* daha çok *dilin*; *kiplik* daha çok *sözün* ürünüdür.

Dil disiplinlerinin odaklandığı konular açısından karşılaştırılırsa, *kip* daha çok *dil bilgisel*, *kiplik* daha çok *edim bilimseldir*.

Görünüş (bakış): *Kiplikle* karıştırılan *görünüş (bakış)*, konuşanın, çekimli eylemdeki zamanı ve işaretleyicilerini kullanım keyfiyetidir. Başka bir deyişle eylemin zamanına öznel *bakış*ıdır. *Kiplikle* bir karşılaştırma yapılacak olursa, *kiplik*, konuşanın, eylemin gerçekleşme(me) tarzı; *görünüş* ise, süreci/zamanı ile ilgili tutumunu yansıtır. Bu açıdan bakıldığında, *kiplik* ve *görünüş* ayrımı yerine, *tasarlama/tarz kipi-zaman kipi* karşıtlığına paralel olarak, *tasarlama/tarz kipliği-zaman kipliği* (görünüş/bakış yerine) karşıtlığını yansıtan bir terimlendirme, öğretilebilirlik/öğrenilebilirlik kolaylığı açısından tartışılmaya değerdir.

2. Emretmek ile istemek; emir ile istek ilgisi konusunda yapılan tespitler şöyledir:

Emretmek ile *istemek* veya *emir* ile *istek* bağımsız kavramlar değildir. *Emretmek*, bir eylemin yapılmasını keskin bir ifade tarzıyla başkasından *istektir*. Dolayısıyla, *emir*, özellikli bir

⁸⁵ Dil-söz ayrımı için bk. Saussure, 1998: 43 vd.

istek türüdür. *Emri* özellikli kılan, hiyerarşik bir ilişki düzeninde var olması, keskin bir ifade tarzına sahip olması, muhataba mesajın gereğini yapma zorunluluğunu hissettirmesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde her *emir*, *istektir*, ancak her *istek*, *emir* değildir yargısına varılır.

Emir, her yönüyle özellikli bir istek türü olduğundan günlük iletişimde kullanım alanı *isteke* göre daha dardır. Herkes *Benim bir isteğim var* diyebilir, ancak *Benim bir emrim var* diyemez. Psikolojik olarak, insan, emirvâri değil, nazikâne isteklerden hoşlanır. Buyurucu edayla söyleneni tepkiyle karşılarken nezaketle söyleneni hoşlukla yerine getirir. Türk toplumunun iletişim adabı da bu yönde şekillenmiştir. Günlük iletişimde emir manası sezdirici ifadelerden çoğunlukla kaçınılır, istekler, muhatabın kabul edebileceği bir ton ve edayla dillendirilmeye çalışılır.

İnsan kavramının çağrışım alanında bulunan *emir kavramı*; yaşı/konumu emir vermeye uygun şuurlu bir emredicinin ve yaşı/konumu emir almaya uygun şuurlu bir emir alıcının varlığını gerekli kılar. Yaş ve konum itibarıyla *emretme*, yetkinliğine sahip olmayan kişilerin emirvâri (buyurucu) sözleri, gerçek *emir* niteliği taşımadığı için, alaysamalı (ironik) ifadelerle karşılanır. Dolayısıyla bir çocuğun yalvarmalı bir sesle *Anne! Gel!* deyişi, bir kulun *Allah'ım! Beni bu dertten kurtar!* şeklindeki yalvarışı veya bir kişinin *Gel de akşam biraz muhabbet edelim. Siz de buyrun, gelin.* biçiminde dostunu davet edişi emir sayılamaz.

Gerçek bir emir manasının varlığı için muhatabın şuur düzeyi, kabil-i hitap olması da önemlidir. Şuurdan büsbütün yoksun kavramlara/varlıklara yönelik gerçek bir emirden söz edilemez. Bu nedenle, *Açılın dağlar! Dağın bulutlar! Doğ ey güneş!* şeklindeki şiirsel ifadeler, ancak duygu değeri yüksek temenniler olarak değerlendirilebilir. *Bizim ülkemize de huzur gelsin; Hele bir çiçekler açsın, o zaman gör buraları; Yağmur dinsin, hava açulsın gideriz; Elbiseler kurusun toplarız...* şeklindeki ifadelerde, sadece biçime bakıp, konuşandan, *huzur* kavramına; *çiçeklere, yağmura, havaya, elbiselere* yönelik dolaylı bir emrin olduğunu söylemek ise büsbütün yanlış bir değerlendirme olur. Zira söz konusu kavramlar, emre muhatap olacak mahiyette olmadığı gibi sözün bağlamı da bir emir manası vermemektedir.

Diğer varlıklara nispeten insanlarla iletişimleri daha güçlü olan hayvanlar için de benzer durum söz konusudur. Zira hayvanlar, çeşitli iletileri almakla birlikte dil göstergelerini (sözcükleri) çözecek bilinçte değildirler. Dolayısıyla *Git, şu hayvanlara söyle oradan gitsinler/orayı terk etsinler* yerine *Git, şu hayvanları uzaklaştır/kov* denir. Hayvanlar için sözün anlamı ve eylemin çekim biçimi değil, komut vericinin ses ve hareketi önemli olduğuna göre, hayvanlara yönelik *Gel, kuçukuçu/pisipisi; Pist, pist! Hadi git buradan!* şeklindeki çağırma ve kovma sözleri emir olarak değerlendirilemez⁸⁶.

Bir sözde emir kavramının var olup olmadığını, varsa, kime yönelik olduğunu teşhiste derin yapı göz ardı edilmemelidir. Örneğin; *Defol! Gözüm görmesin seni!* cümlesinde sadece çekime bakıp *Gözüm görmesin* ifadesinde üçüncü kişiye (göze) yönelik bir dolaylı emrin olduğunu söylemek, sözün asıl mesajıyla bağdaşmayacaktır. *Gözüm görmesin seni; Seni kesinlikle görmek istemiyorum* manasında bir kalıp ifadedir. *Göz*, kabil-i hitap olmadığından, göze yönelik bir emir, mantıken mümkün de değildir.

Yine, *Çuvallar hemen insin* ifadesinde, yüzey yapıdan hareketle çuvallara yönelik dolaylı bir emrin olduğu söylenemez. Zira, konuşan, *Çuvalları hemen indirin veya indirsinler* şeklinde söylemesi gereken sözü, *Çuvallar hemen insin* şeklinde, eylemin çatı ve kişisinde tasarrufa giderek kestirmeden söylemiştir. Dolayısıyla burada emir, dolaylı olarak *çuvala* değil, doğrudan ikinci kişilere yöneliktir.

⁸⁶ Öz Özcan (2012), hayvanlara yönelik bu tür ifadeleri *emir-seslenme ünlemleri* olarak değerlendirir.

3. Ulaşılan veriler, *emrin* hatip-muhatap ilişkisinde var olan edimsel bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. *Emir* kavramının işaretleyici birimleri, biçim bilimsel olduğu kadar, sözlüksel, söz dizimsel ve belki daha çok da bürünseldir. Ancak gramerlerde, bu kavram, genellikle biçim bilimsel düzlemde, ek düzeyindeki birimler üzerinden işlenmiştir. Bu yaklaşım tarzı, kavramsal zemini olmayan yapay bir emir kip(lik)i bilgisini netice vermiştir. Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide emir kipinin varlığına dayanak olarak gösterilen örnekler incelenmiş şu tespitler yapılmıştır:

a. Birinci tekil kişi emir kipi olarak sunulan *-AyIn*, *-yIn>-AyIm*’lı örneklerde bir emir manasına rastlanmamıştır. İncelenen örneklerde, genel olarak bir *istek/niyet* manası ön plandadır. Hal böyleyken *-AyIm*’ın birincil işlevinin başlangıçtan beri emir bildirmek olduğunu, *istek* bildirme işlevini sonradan kazandığını iddia etmek, ekin kullanım seyriyle bağdaşmamaktadır.

Gerçek bir emir manası, birden fazla gerçek kişinin varlığını gerekli kıldığından, kişinin gerçekte hem emreden birinci kişi, hem de emre muhatap olan ikinci kişi konumunda olması mantiken de mümkün görünmemektedir. Zira alıcısı olmayan bir *emir*, düşünülemez. İkinci bir kişi yokken, kişinin amirane bir edayla sesli olarak kendi kendine emir(ler) vermesi ise, psikolojik dengesizliklere yorumlanır. Kişinin kendi kendisine emir verdiğine kanıt olarak gösterilen “*Ahmet dedim kendi kendime, kalk ve çalış.*” şeklindeki ifadeler, kişinin kendine yönelik telkinleridir. Daha çok yalnızken ve genellikle iç konuşma şeklinde gerçekleşen bu tür telkinleri, gerçek emir saymak, emrin temel anlamıyla örtüşmemektedir. Kişinin kendisini ikinci kişi yerine konumlandırarak yaptığı bu tür telkinler, emir kabul edilse bile bunlar, *-AyIm*’ın emir işaretleyicisi olduğuna kanıt gösterilemez. Zira, örnek olarak verilen bu tür söz dizimsel yapılarda *-AyIm*’lı bir kullanım yer almamakta, örnek eylemler birinci kişiyle değil, ikinci kişiyle çekimlenmiş bulunmaktadır.

b. Birinci çoğul kişi emir kipi olarak sunulan *-Allm*’lı örneklerde genel olarak *istek, niyet/plan, isteklendirme* gibi manalar öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, incelenen örneklerle bakarak *-Allm*’ın birincil işlevinin emir bildirmek olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Gerçi, *-Allm*, hatip-muhatap ilişkisini işaretlediği için, emir manası taşıma potansiyeline sahip özelliktedir. Konumu emretmeye uygun bir konuşan, *-Alım*’la, bir eylemi birlikte gerçekleştirme isteğini muhataplarına amirane ifade edebilir: *Arkadaşlar! Vakit geçirmeden hemen dönelim!* İkinci kişi veya kişilere resmi/mesafeli bir edayla bir eylemi gerçekleştirmelerini söyleyebilir: *Dosyaları getirelim.* Ancak genel olarak *-Allm*’la sağlanan emrin keskinliği/etki gücü (Şayet dizim içi ve/veya dizim dışı birimlerle pekiştirilmemişse), sıfır biçimle veya *-Xn*’la sağlanandan daha düşük düzeydedir. Hatta konuşanla eylemi gerçekleştirecek olanın farklı kişilerden oluştuğu ifadelerde *-Alım*, çok defa doğrudan/keskin emri yumuşatma işlevi görmektedir: *Geriye yaslan/Geriye yaslanın yerine Geriye yaslanalım. Sessiz ol/Sessiz olun yerine Sessiz olalım. Burayı boşalt/Burayı boşaltın yerine Burayı boşaltalım alım* gibi.

c. İkinci tekil ve çoğul kişi emir kipi olarak sunulan örneklerde, çeşitli manaların yanı sıra emir manası da bulunmaktadır. Bu çekimler, yüz yüze bir muhatabiyeti ifade ettiği için emir bildirmeye en elverişli çekimler olarak görünmektedir.

d. Üçüncü tekil ve çoğul kişi emir kipi olarak sunulan örneklerde, çeşitli manaların yanı sıra emir manası da bulunmaktadır. Ancak eylemin çekimi, yüz yüze bir ortamda gerçekleşmediği ve dolayısıyla muhatap, emir kavramının en önemli işaretleri olan bürünsel birimlerin etkisinden uzak olduğu için, bu örneklerde doğrudan değil, aktarmalı/dolaylı bir emir bulunmaktadır.

e. Gerek tarihi ve çağdaş Türkçede emir kipinin işlevleri konusunda yapılmış sınıflandırmalardan, gerekse tarafımızdan yapılan değerlendirmelerden çıkan veriler; gerçek manada emir bildirme işlevinin, emir kipleri oldukları iddia edilen ikinci ve üçüncü kişi biçimlerinin birinci işlevini değil, onlarca işlevlerinden sadece birini oluşturduğunu ortaya

koymaktadır. Bu tespite göre, $-\emptyset$, $Xn(Xz)$ ve $-sXn(lAr)$ biçimlerinin asli işlevlerinin emir bildirmek olduğunu söylemek, mümkün görünmemektedir. $-AyIm'$ 'la bir emir manası sağlanamadığına ve $-Allm'$ 'ın da asıl işlevi emir bildirmek olmadığına göre, biçimsel ve işlevsel açıdan her biri ayrı bir özellik arz eden $-AyIm$, $-Allm$; $-\emptyset$, $-Xn(Xz)$; $-sXn$, $-sXnlAr$ biçim birimlerini bir bütün olarak emir kipi/kipleri (emre özgü çekim kalıpları) saymak doğru bir yaklaşım değildir. Birincil işlevi emir bildirmek olmayan birimlere emir kipi deyip, daha sonra onlarca farklı işlevlerini sıralamak, “*Buyurmayan Buyrum Tümceleri*” (bk. Doğan, 1997) gibi başlıklar kullanmak konuyla ilgili çelişkili yaklaşımları gözler önüne sermektedir.

f. Bütün bu verilere göre; Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide her kişiye göre çekimi bulunan ve istekten bağımsız olarak birincil işlevi emir bildirmek olan standart bir emir kipi bulunmamaktadır. Emir kipi olarak sunulan $-AyIm$, $-Allm$; $-\emptyset$, $-Xn(Xz)$; $-sXn$, $-sXnlAr$ biçimlerinin birincil işlevi çeşitli tonlarda istek bildirmektir. Bu biçim dizisinin bildirdiği istek, konuşanın niyetine/tutumuna ve bağlamdaki diğer unsurlara göre *dilek*, *temenni*, *rica*, *öğüt*, *yalvarma*, *dua*, *beddua*, *izin* gibi burada sayamayacağımız çeşitlilikte nüanslı kiplikler olarak kendini göstermektedir. Özellikle bir istek türü olan *emir*, söz konusu bu biçim dizisinin birinci tekil çekimi dışındaki çekimlerinde gözlenen bir kipliktir. Ancak, emir bildiriminin biricik vasıtaları $-Allm$; $-\emptyset$, $-Xn$; $-sXn$, $-sXnlAr$ dizisindeki biçimler değildir. Hiyerarşik bir ilişki düzeninde; $-yor$, $-(A/X)r$, $-mAz$, $-mAlI$, $-sAnA$ ve $-AcAk$ 'la çekimlenmiş bir eylemle (Bu konuda geniş bilgi ve örnekler için bk. Aslan Demir, 2007: 38 vd.) veya herhangi bir jest ve mimikle de emir verilebilir. (Örneğin bir âmir, bir el işareti ile muhataplarını susturabilir, bir baş işareti ile yürütebilir vs.). Bununla birlikte, doğrudan emrin en işlek vasıtalarının emredici ve emir alıcı ilişkisini en canlı biçimde resmeden ikinci kişi çekimleri olduğu söylenebilir.

4. Bugün Türkiye Türkçesi gramerlerinde *emir kipi*, *dilek kipi*, *istek kipi*, *gereklilik kipi* başlıklarında altı kişiye göre verilen biçim dizilerinin hepsinde konuşanın çeşitli tonlardaki istemi vardır. Küçük bir dizimsel veya bürünsel işlemlerle bu isteme biçimlerini birbirine dönüştürmek mümkündür. Bu denli yakın kavramları bağımsız kategoriler olarak konumlandırma çabası, çok defa çelişkili yaklaşımlara yol açmakta, konunun öğretimini/öğrenimini zorlaştırmaktadır. *Emir*, *dilek*, *istek*, *gereklilik* kavramlarının hepsi nüanslı isteme biçimleri olduğuna göre bağımsız birer kip olarak verilen söz konusu biçim dizilerinin tek başlıkta toplanması öğrenme/öğretme kolaylığı açısından önemlidir.

Öneriler:

Bütün bu veriler doğrultusunda konunun öğretimini/öğreniminin sağlıklı yapılabilmesi için şunlar önerilebilir:

1. Konuyla ilgili kavram karmaşasını ortadan kaldırmak için öncelikle *kip-kiplik* ayrımı yapılmalı, *emir-istek* ilgisi açıklanmalıdır.

2. Belli ilişki düzeylerinde gerçekleşen özellikli bir istek/isteme biçimi/türü olan *emrin*, konuşanın tutumunu yansıtan bir *kiplik* olduğu kavratılmalı. Türkçede birincil işlevi *emir* bildirmek olan ve altı kişiye göre çekimi bulunan standart bir *emir kipinin* mevcut olmadığı; emir kipliğinin sözlüksel, biçim bilgisel, söz dizimsel çeşitli işaretleyicilerinin bulunduğu; bürünsel birimlerin, vücut dilinin emir kipliğinin oluşumunda önemli işlevler gördüğü belirtilmelidir.

3. Türkçe gramerlerinde modern Türkçenin asıl istek kipi olarak sunulan $-AyIm$, $-A-sIn$, $-A$; $-Allm$, $-A-sInIz$, $-A-lAr$ biçim dizisindeki ikinci ve üçüncü kişi çekimlerinin yazı dilinde nadiren kullanıldığı, istek kipinden bağımsız olarak *emir kipi* adıyla verilen $-AyIm$, $-Allm$; $-\emptyset$, $-Xn(Xz)$; $-sXn$, $-sXnlAr$ biçim dizisinin emir kipi değil, modern Türkiye Türkçesinin isteme(me) kiplerinden biri olduğu kabul edilmelidir.

Bu arada söz konusu kipin ikinci kişi çekimlerinin emir niteliğindeki isteklerin bildirimine en elverişli biçimler olduğuna, birinci çoğul kişi çekimi ve üçüncü tekil ve çoğul kişi çekimleri ile de çeşitli tonlarda emirler verilebileceğine dikkat çekilmelidir.

4. *Emir, dilek, istek, gereklilik* kavramlarının hepsi nüanslı isteme(me) biçimleri olduğuna göre bağımsız birer kip olarak ayrı başlıklarda verilen söz konusu biçim dizileri, aşağıdaki tabloda olduğu gibi tek başlıkta verilmelidir:

Türkçede İsteme(me) Kipleri				
Kişiler	I. Tip (Birincil işlevi istek)	II. Tip (Birincil işlevi istek) ⁸⁷	III. Tip (Birincil işlevi: dilek/temenni)	VI. Tip (Birincil işlevi gereklilik)
1.t.	gel-e-yim	gel-e-m	(keşke) gel-se-m	gel-meli-y-im
2.t.	gel; gel-in/gel-iniz	gel-e-sin; gel-e-siniz	(keşke) gel-se-n; gel-se-niz	gel-meli-sin; gel-meli-siniz ⁸⁸
3.t.	gel-sin	gel-e	(keşke) gel-se	gel-meli
1.ç.	gel-e-lim	gel-e-k	(keşke) gel-se-k	gel-meli-y-iz
2.ç.	gel-in(iz) ⁸⁹	gel-e-siniz	(keşke) gel-se-niz	gel-meli-siniz
3.ç.	gel-sin-ler	gel-e-ler	(keşke) gel-se-ler	gel-meli-ler

Tablo 3: Türkiye Türkçesinde isteme(me) kipleri

5. Bu kiplerin birleşik çekimleri, tasvir fiilli yapıları, olumsuz ve soru biçimleri vb. göz önüne alınarak yukarıdaki tablo zenginleştirilmelidir (Bu konuda ayrıca bk. Gülsevin, 2008).

6. Birinci tip isteme(me) kipindeki *-AyIm* ve *-Allm* biçimlerinin parçalara ayıramayacağı düşüncesinden vazgeçilmeli, diğer zaman ve tarz kiplerindeki zaman/tarz eki-kışı eki çözümüne paralel olarak söz konusu ekler *-A-yIm*, *-A-llm* şeklinde çözümlenmelidir. Kişi ekleri gösterilirken Türkçedeki bütün diğer kiplere paralel olarak (gel-e-Ø, gel-se-Ø, gel-meli-Ø, gel-miş-Ø ...) bu kipteki üçüncü kişi de sıfır biçimle gösterilmeli (gel-sin-Ø), ancak diğer kiplerde olduğu gibi burada da kişi ve sayı manasının son ekte (-sXn) içkin olduğu belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- ADALI Oya (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AHANOV Kaken (2008). *Dil Biliminin Esasları* (Aktaran: Murat CERİTOĞLU), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALPTEKİN A. Zeki (2005). *Türki Dillerin Güneybatı Grubunda İstek ve Gereklilik Anlatan Fiil Kipleri*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- ASLAN DEMİR Sema (2007). *Türkiye Türkçesinde İsteme Anlam Birimi: Dilbilgisel ve Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.

⁸⁷ Bu tipin birinci kişi çekimlerinin ağızlarda kaldığı, ikinci ve üçüncü kişi çekimlerinin ise yazı dilinde nadiren görüldüğü belirtilmelidir.

⁸⁸ Çoğul kullanımlarla; resmiyet göstermek, nezaket bildirmek gibi nedenlerle *sen* yerine *siz* adının kullanıldığı durumlarda karşılaşılmaktadır.

⁸⁹ *Biz* dilinin öne çıktığı üsluplarda ikinci tekil veya çoğul kişi çekimlerinin *-Ø/-Xn(Xz)* yerine *-Allm*'la da yapılabildiği [yap/yapın(iz) yerine yapalım gibi.] yukarıda açıklanmıştır.

- ASLAN Sema (2005). "Türkiye Türkçesinde Sezdirmeye Dayalı Rica Stratejileri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1: 114-126.
- ASLAN Sema (2007). "İstek Kipliği, Gerçeklik ve Gerçekleştirilebilirlik", *VII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu*, 2-5 Mayıs 2007, Konya.
- ATALAY Besim (1999). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AY Özgür (2004). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimlerinde Kullanılan Şahıs Ekleri Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 319-342.
- AYDIN Özgür (2007). "Türkçede Üçüncü Kişi Buyrum Yapıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47: 151-163.
- BALCI Tahir (2003). "'Edat' Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Yaklaşım", *TÖMER Dil Dergisi*, 122: 7-16.
- BANGUOĞLU Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR Nesrin (2012). "Türkçede Emir ve Rica Bildiren Kullanımlar Üzerine", *Uluslararası Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni*, 30 Mayıs-1 Haziran 2012, İstanbul (Yayımlanmamış bildiri).
- BENZER Ahmet (2008). *Fiilde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Türkçe Öğretmenliği Bölümü Doktora Tezi, İstanbul.
- BİLGİN Muhittin (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Anı Yayınları, Ankara.
- BOZ Erdoğan (2012). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi)*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- BURAN Ahmet (1999). "Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni", *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 207-214.
- CAFEROĞLU Ahmet (1971). "Türkçemizdeki -ğ ıl ve -gil Emir Eki", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, s. 1-10.
- CAFEROĞLU Ahmet (2000). *Türk Dili Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- DELİCE H. İbrahim (2000). "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi", *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 24: 221-235.
- DELİCE H. İbrahim (2002). "Yüklem Olarak Türkçede Fiil", *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 185-212.
- DELİCE H. İbrahim (2012). "Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni Bir Bakış", *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 24-28 Eylül 2012, Ankara (Yayımlanmamış bildiri).
- DEMİR Nurettin, ASLAN Sema (2010). "Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A", *Turkish Studies*, 5/4: 276-290.
- DEMİR Nurettin, YILMAZ Emine (2005). *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- DENY Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çeviren: Ali Ulvi ELÖVE), İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul.

- DİLAÇAR Agop (1971). "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, s. 83-145.
- DİLAÇAR Agop (1974). "Türk Fiilinde 'Kılmış'la 'Görünüş' ve Dilbilgisi Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 159-171.
- DİZDAROĞLU Hikmet (1963). *Türkçede Fiiller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DİZDAROĞLU Hikmet (1976). *Tümce Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DOĞAN Gürkan (1997). "Buyurmayan Buyrum Tümceleri", *VII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, Ankara, s. 249-256.
- EDİSKUN Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EKER Süer (2006). *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN A. Bican (1994). "Türkçe'de Emir ve İstek Kipi Üzerine", *Türk Dili*, 505: 3-9.
- ERCİLASUN A. Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERDAL Kadir vd. (2010). *Ortaöğretim Dil ve Anlatım 10, Ders Kitabı* (Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından ders kitabı olarak kabul edilmiştir.), Zambak Yayınları, İstanbul.
- ERGİN Muharrem (1985). *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERK EMEKSİZ Zeynep (2008). "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller", *Dil Dergisi*, 141: 55-66.
- GABAIN A. Von (2000). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GENCAN Tahir Nejat (1979). *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÖTZ Manfred (2005). "Dilbilgisel Ulamların İşlevleri Üzerine Bir Deneme", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, s. 303-310.
- GÜLENSOY Tuncer-FİDAN Mustafa (2004). *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* (Yazarı: Mithat Sadullah), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN Gürer (1999). "Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine", *TDK-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Osmanlı Türkçesi Öncesi: Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı*, İstanbul. s. 1-13.
- GÜLSEVİN Gürer (2000). "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1997*, s. 215-224.
- GÜLSEVİN Gürer (2008). "Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine", *III. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, Bilkent Üniversitesi, Girne-KKTC. s. 1-9.
- HATİBOĞLU Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HENGİRMEN Mehmet (1998). *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- KARAAĞAÇ Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- KARABABA Z. Canan-SALTIK Olcay (2012). “Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Buyrum ve İstek Kipinin Görünümü ve İşlevleri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/3: 180-189.
- KARABACAK Esra (2002). *Müeyyessiretü'l-Ulûm* (Yazarı: Bergamalı Kadri), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARABAĞ İmran (2000). “Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu”, *Türk Dili*, 585: 275-278.
- KARADEMİR Fevzi (2009). “-mA Olumsuzluk Biçimbiriminin ‘Kip’le İlgisi ve Olumsuz Fiil Çekimlerinin Adlandırılması Sorunu”, *Turkish Studies*, 4/3: 1343-1374.
- KARADOĞAN Ahmet (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Divan Kitap Yayınları, Ankara.
- KARAHAN Leyla (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAHAN Leyla (1998). “Birleşik Kipli Fiillerde Çokluk Eki -lar’ın Yeri”, *Türk Dili*, 563: 381-387.
- KARTALLIOĞLU Yavuz (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KERİMOĞLU Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, Dinozor Kitabevi, İzmir.
- KESKİN Raşit (2004). *Türkçe Dil Bilgisi ve Kompozisyon Bilgileri*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- KOCAMAN Ahmet (1983). “Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980 - 1981*, s. 81-85.
- KOCASAVAŞ Yıldız (2004). *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KOÇ Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- KOÇ Raşit (2006). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkçenin Öğretimindeki Gelişmeler ve Aşamalar*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı Doktora Tezi, Van.
- KOMİSYON (2010). *İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Özgün Matbaacılık, Ankara.
- KORKMAZ Zeynep (1989). “Eski Anadolu Türkçesindeki -van/-ven, -vuz/-vüz Kişi ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1964*, s. 43-65.
- KORKMAZ Zeynep (1993). “Dilimizin Dünkü ve Bu Günlük Sorunları ve Çözüm Yolları”, *Türk Dili*, 500: 155-180.
- KORKMAZ Zeynep (2002). “Türkiye Türkçesindeki Gramer Çalışmaları ve Çalışmaların Günümüzdeki Durumu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 41-60.
- KORKMAZ Zeynep (2003a). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ Zeynep (2003b). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ Zeynep vd. (2001). *Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Yargı Yayınları, Ankara.

- MEHMET SADIK (2006). *Üss-i Lisân-ı Türkî*, (Yayıma hazırlayanlar: Recep Toparlı - Ali İlgin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MİTHAT SADULLAH (2004). *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* (Yayıma hazırlayanlar: Tuncer Gülensoy-Mustafa Fidan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- OYMAK Rıfat (2004). “Türkçe Öğretiminde -Dilbilgisel- Bir Biçimbirim/Ulam Olan ‘Kip’ Kavramının Biçimdizimdeki İşlevi İle Kavrama Düzeyi ve Geleneksel Dilbilgisi Eleştirisi”, *III. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, (6-9 Temmuz)*, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- ÖNER Mustafa (2004). “Yarlık Sözü Hakkında”, *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, (31 Mayıs-4 Haziran 2004, Simferepol/Kırım-Ukrayna. s. 1-5.
- ÖZ ÖZCAN Aynur (2012). “Özbek Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Emir-Seslenme Ünlemleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2: 106-118
- ÖZÇELİK Sadettin-ERTEN Münir (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır.
- ÖZDEMİR Emin (1968). “Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1967*, s. 177-203.
- ÖZKAN Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZYETGİN Melek (2006). “Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı”, (Conference) *Chinese Academy of Social Science, Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History, Beijing (CHINA)* (23 January 2006). www.eurasianhistory.com.
- PALA İskender (2011). *Od*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- SAGLIK Şaban (2011). “1. 2. 3. Şahıs Anlatım İmkânları”, *Hece Öykü Dergisi (Dosya: Öyküde Bakış Açısı)*, 47: 71-82.
- SARIÇIYIL Fatmahan (2008). *İstek ve Emir Kiplerinin Öğretimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- SARIÇOBANOĞLU Arif- HİŞMANOĞLU Murat (2004). “Türkçedeki Buyrum Cümlelerinin Edimbilimi Üzerine”, *Dil Dergisi*, 123: 31-48.
- SAUSSURE Ferdinand (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çeviren: Berke VARDAR), Multilingual Yayınları, İstanbul.
- SEBZECİOĞLU Turgay (2004). “Türkçede Kip Kategorisi ve -yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri”, *Dil Dergisi*, 124: 18-33.
- SEREBRENNİKOV B. A.-GADJİEVA N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (Çevirenler: Tefik HACIYEV-Mustafa ÖNER), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SERTKAYA Osman Fikri (1988). “Bolsurğ ıl Tep Tediler”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül-3 Ekim 1988)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. s. 135-142.
- SÜLEYMAN HÜSNÜ PAŞA (2006). *İlm-İ Sarf-ı Türkî* (Yayıma hazırlayanlar: Recep Toparlı-Dilek Yücel), Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara.
- ŞAHİN Hatice (2005). “Türkçede Zaman Belirleyicileri ile Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, s. 649-654.

- ŞAHİN Hatice (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ŞANLI Cevdet (2000). “Göktürk Yazıtlarında Emir Kipinin Kullanılış Şekilleri, Cümlelerdeki Durumları ve Anlam Yükleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1997*, s. 237-244.
- TAŞBAŞ Erhan (2012). “Eski Türkçede Kişi Ekleri”, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 24-28 Eylül 2012, Ankara (Yayımlanmamış bildiri).
- TEKİN Talat (1980). “3. Kişi İyelik Eki Üzerine”, *Ankara Dilbilim Çevresi Genel Dilbilim Dergisi*, 7-8: 10-17.
- TEKİN Talat (2003a). *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TEKİN Talat (2003b). *Orhon Türkçesi Grameri*, Kitap Matbaası, İstanbul.
- TİMURTAŞ Faruk K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TİMURTAŞ Faruk K. (2000). *Osmanlı Türkçesi Metinleri II*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- TOPALOĞLU Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- TÖMER (2010). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Çalışma Kitabı II*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TÖMER (2011). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı I/Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretmen Kitabı I*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TÜRK Vahit vd. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- TÜRKYILMAZ Fatma (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- UĞURLU Mustafa (2003). “Türkiye Türkçesinde ‘Bakış’ (‘Aspektotempora’)”, *Türkbilig*, 5: 124-133.
- UZUN Nadir E. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- ÜSTÜNOVA Kerime (2004). “Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı”, *Türk Dili*, 635: 678-686.
- VARDAR Berke (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- VARDAR Berke vd. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul.
- VURAL Hanifi-BÖLER Tuncay (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- YAMAN Ertuğrul (1999). *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YİĞİT U. Kemal (2007). *Dil ve Anlatım Yardımcı Kitabı 10. Sınıf* (Yeni programa ve MEB ders kitaplarına uygun olarak hazırlanmış öğretmen ve öğrenci kılavuzu), Kılavuz 2006 Yayınları, İstanbul.
- ZÜLFİKAR Hamza (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- http://www.sil.org/linguistics/glossary_fe/glossary.asp?entryid=5100
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/>